

પૈશાચાળાઓ પોતાનો પૈશા અને તેને
 દ્વીપે મળતી સત્તા એ બન્ને વસ્તુ આપમેળે
 શાંતપુરીથી છોડી દઈ સર્વના કલ્યાણ માટે
 બધાંની સાથે મળીને વાપરવા તૈયાર નહીં
 થાય તો હિંસક તેમજ ખૂનખાર ક્રાંતિ થયા
 વિના રહેવાની નથી એમ ચોક્કસ સમજવું.

—ગાંધીજી

આપણે માનવ સમાજ શોષણવિહીન
 અને શાસનમુક્ત બને એવી ભગવાનની સ્પષ્ટ
 ઇચ્છા છે. મારું સૌને આહ્વાન છે કે જેના
 જીવનમાં કંઈક સત્ત્વ હોય, જેના શરીરમાં
 પ્રાણ હોય, જેની બુદ્ધિમાં વિવેક હોય
 તે સૌ આ ભૂદાનયજ્ઞના કામમાં ફૂદી
 પડે અને ભગવાનના આશીર્વાદ લે.

—વિનોબાજી

વિષયસૂચી

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
ટિપ્પણમાં વાપરેલાં પુસ્તકો		૬ પ્રકાશ્ય સૂત્ર	૪૪
સંકેતોની સમજણ		ટિપ્પણ	૫૧
વિનોગાલતું પુરોવચન		૭ અપરિગ્રહ સૂત્ર	૫૨
સ્વામી આનંદની પ્રસ્તાવના		ટિપ્પણ	૫૫
પ્રકાશકનું નિવેદન		૧૬ જાલ સૂત્ર	૧૧૬
સંપાદકીય		ટિપ્પણ	૧૨૭
શ્રમજીલગવાન મહાવીર		૮ અરાત્રિલોજન સૂત્ર	૫૭
(ચિત્ર અને છવન)		ટિપ્પણ	૫૬
શુદ્ધિપત્રક		૯ વિનય સૂત્ર	૫૬
૧ મંગલસૂત્ર	૧	ટિપ્પણ	૬૫
ટિપ્પણ	૩	૧૦ ચતુરંગીય સૂત્ર	૬૫
૨ ધર્મસૂત્ર	૧૦	૧૧-૧ અપ્રમાદ સૂત્ર	૬૬
ટિપ્પણ	૧૪	ટિપ્પણ	૭૬
૩ અહિંસા સૂત્ર	૨૫	૧૧-૨ અપ્રમાદ સૂત્ર	૮૦
ટિપ્પણ	૨૮	ટિપ્પણ	૮૬
૪ સત્ય સૂત્ર	૩૬	૧૨ પ્રમાદસ્થાન સૂત્ર	૮૭
ટિપ્પણ	૪૧	ટિપ્પણ	૯૨
૫ અસ્તેનક સૂત્ર	૪૧	૧૩ ક્ષાય સૂત્ર	૯૨
ટિપ્પણ	૪૩	ટિપ્પણ	૯૬

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૪ કામ સૂત્ર	૧૦૩	૨૩ મોક્ષમાર્ગ સૂત્ર	૧૬૩
ટિપ્પણ	૧૦૮	ટિપ્પણ	૨૦૦
૧૫ અશરણ સૂત્ર	૧૦૯	૨૪ જાતિમદ નિવારણ-	
ટિપ્પણ	૧૧૬	સૂત્ર	૨૦૨
૧૭ પંડિત સૂત્ર	૧૨૯	૨૫ જ્ઞામણી સૂત્ર	૨૦૫
ટિપ્પણ	૧૩૪	ટિપ્પણ	૨૦૬
૧૮ આત્મસૂત્ર	૧૩૬	પ્રથમ પરિશિષ્ટ-સંસ્કૃત	
ટિપ્પણ	૧૪૦	અનુવાદ ૧-૪૫	
૧૯ લોકતત્ત્વ સૂત્ર	૧૪૩	દ્વિતીય પરિશિષ્ટ-મહા-	
ટિપ્પણ	૧૫૦	વીરવાણીનાં પદો-	
૨૦ પૂજ્ય સૂત્ર	૧૬૯	ની અકારાદિ અનુ-	
ટિપ્પણ	૧૭૩	ક્રમણિકા ૪૮-૫૫	
૨૧ પ્રાક્ષણ સૂત્ર	૧૭૪	તૃતીય પરિશિષ્ટ-પારિ-	
ટિપ્પણ	૧૭૯	ભાષિક શબ્દોનો	
૨૨ લિપ્ત સૂત્ર	૧૮૪	અર્થ ૫૬-૫૭	
ટિપ્પણ	૧૯૦	ચતુર્થ પરિશિષ્ટ-છંદ	
		અને અલંકાર ૬૧-૬૪	

ટિપ્પણમાં વાપરેલાં પુસ્તકો

ગીતા

આશ્રમભજનાવલી

લઘુપાઠ (પાલી ભાષા)

ધર્મપદ („)

મહાભારત

મનુસ્મૃતિ

ઇશુખ્રિસ્ત, પર્વત પરનો ઉપદેશ

હજરત મહમદ અને ઇસ્લામ

કલ્પસૂત્ર

વસુદેવહિંદી

કલ્પસૂત્રકિરણાવલી ટીકા

ઉત્તરાધ્યયન સંત્ર

પંચતંત્ર—અપરીક્ષિતકારક તંત્ર

દેશીનામમાળા

હૈમ અનેકાર્થસંગ્રહ

દિવ્યાવદાન

વિષ્ણુપુરાણ

ખોરદેહ અવસ્તા (પારસી ધર્મનો ગ્રંથ)

ભણવાનીયે મથામણો તો પછી ધણીયે ધ્રીવી; ગીતા, ઉપનિષદ, ભાષ્યો, ભાગવતાદિ. અંગ્રેજીયે આધુનિકતાનું ભણી નાખ્યું. પણ બધું સરકર. દેંદ્રપૂંજિયો જ રહ્યો.

આમ હિંદુ ધર્મસંસ્કૃતિ, શાસ્ત્રદર્શન અને વિચારણાનો પરિચય તો થોડોડ ભાગ્યને બળે પામ્યો; પણ જોતો વચ્ચે જિંદગી વીત્યા છતાં જોનદર્શન, શાસ્ત્ર, વિચારણાની બાબતમાં કોરોધાકાર રહ્યો. દેવ-અપાશરે જઈ, સાધુસાધ્વીઓનાં વખાણ સાંભળું, ધરઆંગણે ગોચરી કરવા આવે ત્યારેય વાતો થાય. પણ મન કોળે નહિ. વાતાવરણ બધું તંગ, સાધુસાધ્વીઓ બધાં લકીરનાં ફકીર, હીંગરાએલાં એશિયાળાં જેવાં લાગે. એમની પ્રાચીન પરિભ્રમણ ને સંકીર્ણ આચારવિચારની સૃષ્ટિમાં મને સળ ન સૂઝે.

આમ ઉમ્મર વધતી ગઈ તેમ હિંદુ શાસ્ત્ર સંસ્કૃતિ આદિની વિચારણામાં જોમ કંઈકે ચંચુપાત કરી શક્યો, તેમ જોન સાહિત્ય જે કંઈ ઉપલબ્ધ હતું તે તરફ મને કશું ખેંચાણ થઈ શક્યું નહિ. એ જ પ્રસંગો વહેલેના ફક્ત યાદ રહ્યા છે. રામાયણ મહાભારતના વિખ્યાત પંડિત કલ્યાણવાળા રાવબંહાદુર ચિંતામણરાવ વૈદ્ય મારા ગુરુજનોમાં હતા. રિંટાયર થયા પછી રોજ બપોરે મુંબઈ ટાઉનહોલની રૉયલ એશિયાટિક સોસાયટીની લાઇબ્રેરીમાં આવે ને હું એમની પાસે લાણું. કામધેનુ પારસો મૂકે તેમ એમની જ્ઞાનગંગાના ધોધ છોટે ને હું ચસચસ પીઈં. એ ત્રણ વર્ષની એ શ્રવણ-લક્ષિતમાંથી મને ઘણું ઘણું મળ્યું. એકવાર બૌદ્ધ ચાર્વાક જોન મીમાંસકોની કંઈકે ચર્ચા નીકળતાં એમણે બ્રાહ્મણ અને જોન જીવનદર્શન અંગે વિસ્તારથી સમજણ આપેલી. બીજો પ્રસંગ લોકમાન્ય જોડેતો. માંડલેના કારાવાસ દરમ્યાન લખીને આણેલા એમના વિખ્યાત 'ગીતા રહસ્ય' ગ્રંથની ૧૯૧૫ ની સાલમાં પ્રેસનકલ તૈયાર થતી હતી તે દરમ્યાન પેન્સિલે લખાયેલી મૂળ હાથપ્રતમાં દેરેર નરી યાદદારન ઉપરથી કાઢેલા મૂળીને એમણે ટાંકેલા શ્રુતિસ્મૃતિ ઉપનિષદ

શાસ્ત્રપુરાણ શાસ્ત્રાદિ ગ્રન્થોના આધારના આંદાજ મુજબ ગ્રન્થોમાંથી તેને પ્રસંગે કોઈ નવોસી સરખાવી જોવાનું કામ જીવનજો સાથે પૂજા ગાયકવાડ વાણમાં દાદાની લાઈબ્રેરીમાં જોવાને મળે કર્મો. એ દિવસોમાં દરેક મુનિની એક લુપ્ત સ્ત્રોત્ય દારિકા પોતે મહેનત કરીને જેવી રીતે શોધી કાઢતી કરી એનો દનિવાસ અમને સંજગાવીને સાંખ્યોના નિરી-શ્વરવાદ અને જોતોના ર્યાદવાદ વિષે લાંબી સમજ દાદાએ અમને આપેલી ને તેની ખૂબીઓ તેમજ ખામીઓ બતાવેલી.

સદ્ગત મોતીચંદ કાપડિયાના કુટુંબમાં વર્ષો લગી કુટુંબીને નાતે મુંડેરો. એમની જોન સાલિસ તેમજ સમાજની એકનિષ્ઠ સેવા ગુજરાતી જોન આલમમાં જાણીતી છે. ધીરના ધંધાનાં દયાજો અને રાજાજો વચ્ચે અંદરની નિયમિતનાથી પોતે સવારની સામાઈક પછી દોઢ દસાઈ શાસ્ત્રગ્રન્થોના અનુવાદ, વાર્નિક, ટિપ્પણ-ટાંચણ કરવા પાછળ આપતા. પારાવાર આદરનાવે રાજેરાજ આ મુંડેરો. પણ એમના જાણના ગ્રન્થો વાંચવાનું નો દરકિનાર,*—એ બધાનાં નામ પણ મુંડેરો યાદ ન રાખી શક્યો. તેવું જ શ્રી. મોદનસાલ દસીચંદ વગેરે જીવન પણ સમકાલીન આંજલિવિદ્યાવિમુખિન આધુનિક જોન વિદ્વાનો વિષે મને લાગતું. જીવનય એક મદાપંડિતને મુંડેરો જોળખતો. પણ એ તો મને નરા ધસમરીયા ને ધમંજીયા જ લાગેલા. લેભાગુ પણ એક જો મંજેલા. આ બધાઓની રચનાઓ અને લખાણોમાં પંડિતો અને અભ્યાસુઓને ભલે કીમતી સામગ્રી લાધી દેાય, મારા જેવા 'ઈન્દ્રે જના : ' (layman)નાં દિલને તે સ્પર્શ કરી શક્યાં નહિ. ... ૭.

રજૂઆત એક દળાજો મળુજ વાડલ વિદ્વાની મોહનાજ નથી. બુલિયાંગી નીનકે મુંડેરો કમીર જ્ઞાનયા તુકારામ નરસી મીરાં આદિ મધ્ય-

યુગીન સંતોમાંના ઘણા આજના રૂઢ અર્થમાં અભણ હતા. પણ તે-
 ભાવભક્તિ ને કવિતાના જુવાળને હેલે ચડીને હિંદના સામાજિક ધર્મ-
 હાસની ચાર સદીઓ ઘસડાઈ ગઈ. આજને કાળે પણ એ સંતોની
 રચનાઓની, અને એમને જેમનો વારસો મળ્યો તે પ્રાચીન પૂર્વજોનાં
 રચેલાં ગીતા ઉપનિષદ્ ભાગવત મહાભારત રામાયણની જે રજૂઆત
 રામકૃષ્ણ-વિવેકાનંદ, ટાગોર, અરવિંદ, રાધાકૃષ્ણન કે ગાંધીજીએ કરી,
 અથવા તો મહાભારત કથાઓની રાગજીએ ને રામાયણ મહાભારતનાં
 પાત્રોની મુ. નાનાભાઈએ કરી,—એ બધામાં રજૂઆતનો કીમિયો પડેલો
 છે. દષ્ટિ વિહોણા જૂના સામ્પ્રદાયિક હરદાસો કીર્તનકારોની રજૂઆત
 વચ્ચે અને બાહ્યોનાં ગાન કે કબીર સાખીઓની ગુરુદેવ ટાગોરે કરેલી
 રજૂઆત વચ્ચે,—અથવા તો પંદરીના વારકરીઓને મુખે આડે પહોર
 ગવાતા તુકારામના અભંગોની જે રજૂઆત મરહૂમ જરદીસ ચંદાવર-
 કરને મુખે મુંબઈ પ્રાર્થનાસમાજ મંદિરની વ્યાસપીઠ પરથી થતી અને
 નાનપણમાં સાંભળેલી તે વચ્ચે,—એટલો જ ફેર છે જેટલો દિવાસાની
 રાત અને કોળગરી વચ્ચે.

એ રજૂઆતનો કીમિયો બૌદ્ધ જૈન સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં આપણી
 વચ્ચે પહેલપ્રથમ કોસંબીજી, સુખલાલજી વગેરે મહાનુભાવોએ બતાવ્યો.
 મરહૂમ કોસંબીજીનું ‘બુદ્ધલીલા સારસંગ્રહ’ મરાઠીમાં પહેલવહેલું પ્રગટ
 થયું ત્યારથી બુદ્ધ અને બૌદ્ધ સંસ્કૃતિનો હું ભક્ત બન્યો. તેવો જ રામાંચ
 પ્રજાચક્ષુ પૂ. પંડિત સુખલાલજીની જૈનદર્શન વિચારણાદિની રજૂઆત
 પહેલવહેલી જોઈ ત્યારે મેં અનુભવ્યો. બાળે જૈનદર્શન જેવી કોઈકે
 વસ્તુ છે એની પહેલી જ વાર મને ભાળ લાગી હોય.

સંસ્કૃતિ સંસ્કૃતિ પ્રત્યે તેવી જ આદરભાવનો પરિચય વંચતો ગયો તેમ
 સંસ્કૃતિના અંગ પ્રત્યે ભારતમાં રાખાતી ગઈ અને હિંદુસ્તાનનાં મોંની-

મારજ્ઞના વિચારમાં જે દુષ્ટો આપ્યો છે તે માટેનાં સૌરવ અને
 વિનિયમની મારી બાવનાં વિશુદ્ધિન યર્ષા. જેન સૌંદ, સીખ દાખિ
 માટે વિચારજ્ઞના વચ્ચેન ગેરમાનના પાડમાં મેકવીન નેરે
 જ્ઞાપાર બાપાપાર કનનાર રાપારાએની બુદ્ધબુદ્ધાગ્રહીતરી ફરજમણી
 ની પળ મેક ન રેય શિષ્ટમનાં અંગેકિયમિની રેય મેક ન
 નરય વિદુ સંદેહિનાં અવિમાનના અંગે કયા છે. બીલો રેયમાએ
 રાસાપણને તેના રેયવ કામે કુર્મેસ ન બળવી ને તેની માનપના-
 પ્રતિપાને અનિયાર ન માની, અપયા તે મારને નામે યજ્ઞમાદિ-
 જે મેકમેર માલની કચાર્ક ખારીનો નિર્ભર કયો, એટલા ન અપરાધ
 ખાનર ભુદ મરવીરને અને તેમની આખી અંદરુનિક કમાણીને રાસાપણ
 દમારી દાખી, એ બીલા વળવી લારે મારું અંતર સીતાર કરી ઉલુઃ
 અને દિંદની મરવી પડયા ને દિંદુરવનિના ત્યામ અંદકારસેયમયી
 તેમને તેમી કદાને ન વખનાર આદિ અંકરામાર્ પ્રત્યેના મારા બકિન-
 બાવને કચરેજી કદા પડ્યો. ભુદિયેઅવના એ દારિત્યારકર વિંતિ
 મારો મદ કંગામ બની ગયા. એક મિયને મેં લખ્યું:

"I yield to none in my admiration for Shankar and
 in paying my homage to that greatest intellectual giant
 known to mankind. But I may be pardoned if I venture
 to suggest that he lacked vision. He found no use for
 Buddha and his noble Eight-fold Path of Righteousness
 beyond holly repudiating both and banishing them
 beyond India's borders.

"And 'where there is no vision people perish', as
 we very nearly did perish; or, worse still, eked out a
 humiliating existence as slaves with almost a total loss
 of manly virtues ever since Gazi's hordes started
 down after Shankar. I know there is a class of
 men that the loss of those

manly virtues was to be attributed precisely to the preceding centuries of Buddhist and Jain influence on India. It is an infamous calumny. No chapter of India's history has been more glorious than that of the Buddhist period under Ashok and others, when India accomplished a cultural conquest of the world, and the East became a synonym for Wisdom of Life and values everlasting.

"I readily admit that regeneration and decay are the Law of life, — of all living organisms. But if Shankar found contemporary Buddhism steeped in processes of decay, a man of his intellect and gifts should have crusaded against prevailing practices, as did Gand against the curse of untouchability, and brought about a complete reformation. He could have recast Brahminism and brought about a complete reorientation of Hinduism by a process of assimilation and synthesis, as did modern masters, Vivekanand downwards. I have besides known that the retrograde Brahmin revival with which he sought to replace Buddhism, equally subject to processes of corruption and decay, could not survive for all time."

સ્થાપ્યાં ને અરંધી દુનિયાને અંકિત કરી તે પર પોતાની નિર્મળ પ્રભા પાથરી. જૈન સંસ્કૃતિ જલાવતન* ન થઈ પણ એને અવજ્ઞા આવી ગઈ, અને હાર્યાલૂંટાયા જેવી ઘઈને મૂઝાવાંકે જીવતી રહી.

આમ હિંદુ સંસ્કૃતિના દિલાયત અગ્રજોએ પોતાની માવજતી બાહેનોને દેશપાર કરી કે ગૂંચળાવી, એટલું જ નહિ પણ પોતાનાં લાખ-લાખ નાતેશં બાળાગાળાં ભાંડરો સામે પણ ભોગજો ભીડીને તેમને માના સંસ્કૃતિમંદિરમાં પેસવા પૂજવા કે એના સ્તવનકીર્તનનો ઉચ્ચાર પણ કરવા સામે જલ્દીમ પ્રતિબંધો મેલી તેમને ભારવાહી પશુની હારમાં મૂક્યાં ને પોતાની જ જાણેતાને નાકદાન કાપેલી ચર્ષણુખા બનાવી. એવી વિકલ વિદૂષ અવસ્થામાં દુનિયાના મોં આગળ મુમુર્ષુ રહીને હિંદુસંસ્કૃતિ આટલા કાળ જીવી.

હું જાણું છું કે આ કડવાં વચન કાઢવા બદલ ઘણા વાચકોનો રોષ મારા ઉપર ઉતરશે; શ્રી. નાનાભાઈ જેવા મુરખીઓ ક્રોધવાશે. છતાં આ નિષ્કુર સહ ઉચ્ચારવાની ધૃષ્ટતા મેં એ દાવે કરી કે હું એજ કડવી તુંગડીનો વેણો, એજ સંસ્કૃતિની પેદાશ, એની સારખ તેમજ શરમનો વારસ ને એજ માનું ફરજંદ છું. હૅમ્લેટ એની જાણેતાની ઉચ્ચ નિર્ભર્ત્સનાં કરી. મારી મા એના જ પેટજીવ્યા મારા પિતરાઈઓની ક્ષેત્રી મારી આ નિર્ભર્ત્સના સામે 'કુપુત્રો જાયેત ક્વાચિદપિ કુમાતા ન મવતિ' વાળું આશ્વાસન લે તે સામે મને વાંધો નથી.

પણ આજે એ બધાં વસમાં વીતકોની રાત વીતી છે. સંસારની ઘટભાગમાં પતન અભ્યુદયનાં ડોલચાં નિરવંધિ કાળની કૃપે ચક્રનેમિક્રમે આટલા મઠ્ઠી આજે પાછું ઉદયકાળનું આગમન થયું છે અને તે બધે નવજીવન વેરી રહ્યું છે. હજાર વર્ષના અસ્તઅંધાર પછી ફરી એકવાર હિંદ આત્મભાનની મજલે પહોંચ્યું છે. આજે જવાહરલાલજી મારીને એકેએક હિંદી દેશમાં નવી હવા ને નવી તાજગી અનુભવી રહ્યો છે.

* દેશવટો પામેલું.

ગુજરાતની નવી જમાતના અગ્રેસર જૈન ધુરંધરામાંના એક જાણીતા વિદ્વાન્મણિ છે. જૂના જૈન સાહિત્યના ધૂળધોયા તરીકે એમની જીવનભરની નિષ્ઠા અને લક્ષિતપરાયણતા જાણીતી છે. મહાવીર પ્રભુના જીવનમાંથી અને જૈનસાહિત્ય રત્નાગારમાંથી અણમૂઝાં રત્નો ઢાંઢીવીણીને તે ઉપર ચડેલા કાળાંતરના મેલપોપડા ને ધૂળ ઝાપટી ખંખેરીને અને ભીતરનાં નંગ ઘોઈ નિખારીને પ્રજ્ઞને ભેટ કરવાના વ્યવસાયને એમણે પોતાના જીવનનું મિશન બનાવ્યો છે.

જૈન વિદ્વાનોનો દાવો જાણ્યો છે. છેલ્લાં સો વર્ષ દરમિયાન આપણી ગુલામ પ્રજાને પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોમાંથી આપણા તત્ત્વજ્ઞાન, સંસ્કૃતિ અને જ્ઞાનગ્રંથોના રડ્યાખડ્યા પ્રશંસકોનાં સર્ટિફિકેટો ટાંકવાની ને તે ઉપર આનંદસમાધિએ ચડી જવાની લત લાગી. જૈન વિદ્વાનો આથી અસ્પૃશ્ય રહે એ અશક્ય હતું. પણ હવે એ મૂર્છા વળી રહી છે. પાછળ મેં ગણાવ્યા તે પૂં પંડિત સુખલાલજી વગેરે મહાનુભાવોની પ્રેરણા અને આગેવાની હેઠળ જૈન પંડિતો અને વિદ્વાનો જૈન સાહિત્યને મથીમથીને તેમાંથી અમૃતસમાં નવનીત ઉતારી આજે પ્રજાને પીરસવા લાગ્યા છે એ આપણું ભાગ્ય છે. જેમ જેમ આપણે સ્વભાન ઉપર આવતા જઈશું, હજારો વર્ષની આપણી પ્રજાકીય કમાણીમાં જે જે કંઈ કીમતી ને શાશ્વત મૂલ્યનું છે તેને ઓળખતા જઈશું, જેમ જેમ સમર્થ સંપાદકો ને રજૂઆતના કીમિયાગરો આપણી વચ્ચે પેદા થશે, તેમ તેમ આપણને અવનવાં દર્શનો થતાં જશે અને જીવનસાધના, પરમતસદિષ્ણતા તથા સર્વધર્મસમભાવમાં આપણે ઝડપભેર આગળ વધીશું. કારણ કે આપણા પ્રજાકીય અને સાંસ્કૃતિક હાડને એ વસ્તુ ભાવતી છે. માનવીમાત્રને સારુ એ નરવી ને તંદુરસ્તી બક્ષનારી છે.

એ દિશાએ આપણને અગાડી લઈ જવામાં પ્રસ્તુત ગ્રંથ જેવાં રત્નો ધનની ખાણ સમાં છે. એનું વાંચન મનન ચિંતન સૌ દ્રાઈને મોટા ધર્મલાલ બક્ષશે અને એવી ખાણોનાં માટી-પથરા જોડે દિનરાત

આડગેશી પાસે પાનાના) પ્રથમ પદાચન કરવામાં આવેલ
અને પાનર કરતાં એટલી પિંચેલો તેના પચાન કરવામાં આવેલ.

સર્વધર્મસમબાળી, સખના અનેક ત્યાગમૂર્તિ અને
પરત્નવિક આર્તવાના પચ્ચ ઉપાસક બીજાઈ સુનિર્મિત આર્તાર્થ
શીલરિભદ્રરશિજીને કેવળ મમજીઓના મિત્રની દ્રષ્ટિને
તદયમાં રાખી એ પ્રથમ પ્રણયન કરેલું છે અને તદઅપરો
એનાં ખરેખર કોઈપણ ધર્મમાર્ગને અવલોકેલા નમામ સાધકો
માટે એ પુસ્તકનું શ્રવાણ વાચન મનન બારે દિવસક છે
એમાં મને શક નથી. એ પ્રથમ મૂળ સંસ્કૃતમાં છે એટલે મારા
કથાણુમિત્ર ડા. બાઈ ભગવાનદાસ મનચુખલાલ મહેતા દ્વારા
સ્થાયેલ ગુજરાતી વિવેચન સાથે એ પ્રથમે પ્રગટ કરેલ છે,
જેથી સંસ્કૃત નહીં જ્ઞાનનારા જિજ્ઞાસુઓ પણ તેનો લાભ
લઈ શકે.

આમ તો હું જૈનકુલમાં જન્મેલ છું પરંતુ વર્તમાન
રૂઢ આચાર વિચાર કરતાં વાસ્તવિક જૈન આચાર અને
જૈન તત્ત્વવિચાર સમજવાની વૃત્તિ મારા મનમાં ઘણા વખતથી
જાગેલી એટલે તેને સંતોષવા સારું નિર્ભેજ જૈનદર્શન અને જૈન-
આચારને જાણવા સમજવા સારું મારા પરમમિત્ર તથા નિકટના
સગા બેચરદાસભાઈને મારી ઈચ્છા જણાવી. તેઓએ
ઉનાળાની લાંબી રજામાં મારી સાથે રહી ઉક્ત અભ્યાસમાં
સહાયક થવાનું કબૂલ્યું. મુંબઈનાં પ્રવૃત્તિ અને વાતાવરણ
ઘણીવાર સ્થિરતાના બાધક છે એમ મારે સારું મેં અનુભવ્યું છે,
એટલે આ અભ્યાસ સારું અમે અલમોડા જવાનો વિચાર
ગોઠવ્યો.

બેચરદાસભાઈ, તેમનો નાનો પુત્ર ભાઈ શિરીપ, મારા
 પારસી મિત્ર ડૉ. કંટ્રાક્ટર અને હું એમ ચારે જણા મે
 મહિનાની શસ્ત્રઆતમાં અલમોડા જવાને સ્વાના થયા. ઋતુ
 ઉનાળાની હતી અને જે સ્થળ અમે પસંદ કરેલું તે ઠીકઠીક
 શીતળ હતું એટલે મારા વાચન મનનમાં ઘણી અનુકૂળતા
 રહી. થોડા દિવસ અલમોડા રહી અમે કૌસાની ગયા. અમે
 જાણતા હતા કે સ્વામી આનંદ કૌસાનીમાં રહે છે, એ જ
 આકર્ષણ કૌસાની જવા માટેનું મુખ્ય હતું. અલમોડા કરતાંય
 કૌસાની અમને ખુબજ ગમી ગયું. ત્યાંનું પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય
 અને વરસાદથી થતું રમ્ય વાતાવરણ અમને અદ્ભુતપૂર્વ લાગ્યું,
 એમાં સ્વામી આનંદનો પરિચય વળી વધારે ઉત્સાહપ્રેરક
 થયો. આ રીતે એકંદર નેટલું મેં વાંચવા ધારેલું તેટલું
 ખરાબર પૂરું થઈ ગયું અને સ્વામી આનંદના દર્શન
 પરિચયનો લાભ વિશેષ નક્ક સમાન નિવડયો. અમદાવાદમાં
 ત્યારે પૂ. ગાંધીજીએ નવજીવન શસ્ત્ર કયું ત્યારે તેના પ્રધાન
 સંચાલક સ્વામી આનંદ પોતે જ હતા. ઉપરાંત ગાંધીજીની
 પ્રવૃત્તિના વિશિષ્ટ અંગરૂપ તો તેઓ આજ સુધી પણ છે.
 બેચરદાસભાઈ ત્યારે ગુજરાતવિદ્યાપીઠમાં સંશોધન-સંપાદનનું
 કામ કરતા હતા ત્યારથી તેઓ સ્વામીજીને પરોક્ષ રીતે તો જાણખે
 અને કૌસાનીમાં તેમનો સાક્ષાત પરિચય થયો. આ પરિચય
 દીર્ઘકાલનો ન ગણાય છતાં અમે બધા સ્વામીજી તરફ ખુબ
 આકર્ષાયા અને તેમાં બેચરદાસભાઈ તો વિશેષ. બેચરદાસભાઈએ
 મને કહેલું કે સ્વામીજી તેમના ચિરપરિચિત છે એવું તેમને
 લાગ્યા જ કરે છે. સ્વામીજી તદ્દન નિરાડંબરી, સાદા અને
 સાધનાપરાયણ જીવન જીવનારા છે. તેઓ કદીક કદીક

મુંબઈ આવી ગયે છે ત્યારે તેમના પરિવારનો લાભ લેવા
 વળી બની જાય છે. ખેડાનીમાં ત્યારે અમે તેમને મળી
 ત્યારે તેમની વાતચિતમાં તેમને વલનપ્રેમ, માનવપ્રેમ,
 રાષ્ટ્રભાવાની ભક્તિ, સંવાદાત્મિક અને આ બધું બધું અનાસક્ત
 ભાવ અગરજ પામી જઈએ એવો અમે તેમને મળીને
 પાછા ફરતા હતા તેવામાં ત્યાં વરસાદ પડવા લાગ્યો, તેમને
 ચોતાની છત્રી આપી એ તો ઠીક; પણ તેઓ અમારામાં
 વચોબદ્ધ રોકરૂં કંટાકટરના વરસાદી ડગલા (આવરકોટ) ન
 બટન પણ બીડવા લાગ્યા, તેમાં તો અમે તેમનાં માનવપ્રેમ
 અને સંવાદાત્મકી પરાક્રમ જ જોઈ, અમારાં ચિત્ત તેમ
 ચરણમાં નમી પડ્યાં અને ધન્ય સંન્યાસ ! ધન્ય સંન્યાસ !
 ધન્ય જીવન !!! ઉદ્ધારે આપોઆપ સરી પડ્યા.. અમ
 થયેલા એમના આ અલ્પકાલિક પરિચયે પણ અમારા આ
 પ્રવાસને ધન્ય બનાવી દીધો.

મે મહિનાની આખરે અમે મુંબઈ પાછા ફર્યા ત
 બેચરદાસભાઈને મેં જણાવ્યું કે તમારું મહાવીર-વાર્ષ
 પુસ્તક હિન્દીમાં છે તેનું ગુજરાતી કરી આપો તો મ
 સહગત માતૃશ્રીની સ્મૃતિ માટે તેને પ્રગટ કરવાની વૃત્તિ
 હું ત્યારે ઘણો જ નાનો હતો ત્યારે મારાં માતા આ જગતમાંથી
 આલ્યાં ગયાં, તેમનું કેઈ ચિત્ર મારા ચિત્ત ઉપર નથી તેમ
 કાગળ ઉપર પણ નથી. પોતાથી થઈ શકે તેવું કેઈ કામ
 આવે તો ના પાડવાની વૃત્તિ જ બેચરદાસભાઈમાં નથી એટલે
 એમણે એ કામ કરી આપવાની હા જ પાડી દીધી, એટલું જ
 નહીં પણ તેમાં લુલનાત્મક અને વિવેચનાત્મક ટિપ્પણો કરવા

માટે ભારે પરિશ્રમ કરી પુસ્તકને તૈયાર નવો જ અંવતાર આપ્યો. તે માટે હું તેમનો વિશેષ કૃત્યા શબ્દોમાં કૃત્યો અને કૃત્યો આભાર માનું ? તે જ સૂચનું નથી. એક તરફ અમારી મૈત્રી, અત્યંત આદરભાવ, તદ્દન નિકટની સગાઈ અને એક તરફ આ ઔપચારિક વિધિ એ મોનો મેળ ખાવો કઠણ છે. એટલે આભાર પાઠ વિશે ન લખવું એ જ વધારે ઉચિત છે. હા, તેમણે મારા આ પ્રકાશનમાં પૂર્વ વિનોદાશ્રય પુરો-વચન અને સ્વામી આનંદની પ્રસ્તાવના મેળવ્યાં તે આજે હું તે ત્રણ મહાનુભાવોનો વિશેષ કૃત્યા છું એ તો મારે સ્વીકારવું જ રહ્યું.

સ્વામીજીએ મોંતાની પ્રસ્તાવનામાં જૈન સમાજ વિશે જે કંઈ લખ્યું છે તે પ્રત્યેક જૈન આચાર્ય અને જૈન સમાજના ઉપલા થર ઉપર રહેલા પ્રત્યેક આગેવાને અવશ્ય સમજવા વિચારવા અને મનન કરવા જેવું છે.

લગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી આજ સુધીના સમયમાં વખતોવખત જૈન શાસનને અને જૈન સમાજને જે જે આઘાતપ્રત્યાઘાતો સહવા પડ્યા છે તે તો ઇતિહાસસિદ્ધ નકકર હકીકત છે.

મને લાગે છે કે એ આઘાતપ્રત્યાઘાતોને લીધે જ જૈનશાસન અને જન સમાજનું ઉત્સાહના પૃથ્વી તરખોળ જે ક્રાંતિકારી માનસ હતું તે તડોતડે કરનાર થઈ ગયું હોય અને તે જ માનસના પ્રભાવે તેમની શૂરવૃત્તિ દબાઈ તેને સ્થાને વૈશ્યવૃત્તિ આવી ગઈ હોય. વૈશ્યવૃત્તિ અર્થપ્રધાન હોય છે અને અર્થપ્રધાનતા ઘણીવાર વ્યક્તિમાં અને સમાજમાં ભારે નામ-

ખાઈઓને પેદા કરે છે, એટલું જ નહીં પણ સમાજને નિ
મુદ્દાં ધનાવી મુકે છે. સ્વામીજીએ આપણી આ નિસ્તે
વિશે જ ખાસ લક્ષ્ય ખેંચ્યું છે,

અર્થપ્રધાન વૃત્તિ સદાચાર સંયમની વિરોધી છે,
વૃત્તિમાંથી જ આડંબરી ઉપલકિયો ધર્મ જન્મે છે
વર્તમાનમાં વિશેષે કરીને પ્રચલિત છે અને તે વૃત્તિમાંથી
અનીતિ, અપ્રામાણિકતા, અનાચાર વગેરે અનેક દુર્ગુણો પે
થાય છે. એવો આપણો અર્થપ્રધાનતાનો દુર્ગુણ હજી પણ ન
હર કરી શકાય તો હમણાં તો આપણે મુવાંને વાંકે જીવી
છીએ અને હવે પછી જે કપરો સમય આવનારો છે તેમાં તે
આપણી હસ્તી હશે કે નહીં એ એક કોયડો લાગે છે. મારી અ
કલ્પના જોટી જ નિવરે એમ ઇચ્છું છું, તો પણ સ્વામીજી
વચનો અવશ્ય વિચારવા જેવાં છે અને તે મારે કે
સમાજ ઉપાય પણ લેવાવો જોઈએ એમ મને લાગ્યા કરે છે

મારા પ્રત્યેના જ્યેષ્ઠાસભાઈના નિર્વ્યાજ સ્નેહ વિના આ
પ્રકાશન ન જ થતી શકત. મારાં પૂજ્ય સહગત માતાજીની સ્મૃતિ
માટે આ પુસ્તકને પ્રકાશિત કરી હું સવિશેષ ધન્ય થયો છું
અમારી વચ્ચેના આ સ્નેહ સંબંધ જ્યેષ્ઠાસભાઈ દ્વારા આપ
મુંદર ખીલત પ્રકાશનો પણ કરાવે એવી ઉમેદ રાખી અહીં
મારું નિવેદન પૂરું કરું ને પાંદિતો આ પુસ્તકના પ્રકાશન
માટેની મુશ્કેલીઓ કરનારા બાઈ અંદુભાઈ ગુલામચંદ મહેતા
(માતા કાકાના દીકરા અને નેપથ્યુન વિમા કંપનીની અમદાવાદની
અધ્યક્ષ સ્ત્રી) ના નામને સન્નેદ અને સન્નિધિ

દેલેખ કરવો જરૂરી છે, એમ સમજું છું અને આ પુસ્તકને
શ્રી આપનાર પ્રેસમાલિકના સૌજન્યને પણ આદરું છું.

પર્યુપશમના પર્વ

મનસુખલાલ તારાચંદ

કલ્પધર-શનીવાર

મહેતા

૨૭-૮-૫૪

તા.કે. સ્વામી આનંદની પ્રસ્તાવના જન્માષ્ટમીને દિવસે
આવી પહોંચી, તેઓએ તેનાં પ્રુક્ષ કૌસાની મંગાવ્યાં, જન્મા-
ષ્ટમીને દિવસે પ્રેસ બંધ અને રવિવારે પણ બંધ સ્વામીજી
પાછા પોતાના સ્થાનેથી પ્રવાસે જવાના હતા એટલે તેમણે
આ પ્રુક્ષ તાબડતોળ મંગાવેલાં. એ કામને પહોંચી વળવા
અમદાવાદ શારદામુદ્રણાલયના માલિકો ભાઈ શંભુલાલ
જગશી તથા ભાઈ ગોવિંદલાલ જગશી એ બન્ને ભાઈઓએ
અને ભાઈશ્રી ખાલાભાઈ (જયલિકથુ) એ પણ મને જે
સહાયતા કરી છે અને એક જ દિવસમાં આખું જ કંપોજ
કરી, જે વાર સુધારી આપવાની તાત્કાલિક વ્યવસ્થા કરી
આપી છે તે અર્થે તેમના પણ ખાસ આભારની નોંધ કર્યા
વિના ત્રાસે એમ નથી જ.

દ: મનસુખલાલ મહેતા

ધર્મ શાંતિએ છીએ, જેને પરિણામે વ્યક્તિ, સમાજ, રાષ્ટ્ર કે વિશ્વમાં શાંતિસ્થાપવામાં આવશે પણ નિમિત્તરૂપ ણનીએ છીએ.

સર્વધર્મસમલાવની વૃત્તિનો આવો અદ્ભુત પ્રભાવ છે, એમ સમજીને જ આ આવૃત્તિમાં આવેલાં ટિપ્પણો ગદ્યાં એ દંડિએ પ્રધાનપણે લખેલાં છે એટલે વિદ્યાર્થીઓ તથા ખીજા પણ અભ્યાસીઓ એ તરફ વિશેષ લક્ષ્ય આપે એવી નમ્ર સલામણ છે.

આભાર:

૧ તુલનાત્મક ટિપ્પણો આપતી વખતે બ્રાહ્મણધર્મનાં પવિત્રવચનોનો અને જૌદ્ધધર્મનાં પવિત્ર વચનોનો ઉપયોગ કરવાનો ખ્યાલ મનમાં આવેલો. પરંતુ કરુણાથી ભરપૂર પન્દનીય શ્રી ઈંદુપ્રીસ્તનાં અને પેગંબર મહમ્મદ સાહેબનાં વચનોનો ઉપયોગ કરવાનો ખ્યાલ તત્કાળ નહીં આવેલો, માનનીય પંડિત શ્રી સુખલાલજી સાથે આ તુલનાત્મક ટિપ્પણોની વાત કરતો હતો અને તેમને એ ટિપ્પણોનો નમૂનો સંલગ્નાવતો હતો ત્યારે તેમણે તરત જ કહ્યું કે આની સાથે જાઈબલ અને કુરાનનાં વચનોને મુઘીને સરખામણી કરે તો ઘણું વધારે સારું થશે. આ સૂચના મનમાં એકદમ સોંસરવી ઉતરી ગઈ અને તરત જ અહીંના માણેકલાલ જેઠાભાઈ પુસ્તકાલયમાં પહોંચ્યો, ત્યાંથી ‘ઈંદુપ્રીસ્ત અને તેમનો ઉપદેશ’ એ નામનું તથા ‘હજરત મહમ્મદ અને ઈસ્લામ’ એ નામનું એમ બન્ને પુસ્તક લઈ આવ્યો. તે બન્નેને તત્કાળ વાંચી તેમાંથી મહાવીર-વાણીમાં આવેલાં વચનો સાથે અને સાવ સાથે સરખાવવાં જેવાં વચનો વીણી કાઢ્યાં અને

તે તમામ વચનોનો અર્થ ગણાવવાનું ઉપયોગ કરે છે. આવી મહામૂલી રાત્ર આપવા બદલ અહીં માનનીય મંત્રિ શ્રી સુખતાલજીના નામના ઉપકાર સાથે સંકીર્તન કરતું એ મારી ખાસ કૃતજ્ઞ સમજાવું છું.

૨ દિવસોમાં અને મૂળમાં અહીં જે જે પુસ્તકોનો જે ઉપયોગ કરેલ છે તે તમામ પુસ્તકોના સંપાદકોનો પ્રકાશકોનો અને પુસ્તક આપનાર ઉક્ત પુસ્તકાલયનો ખાસ વિશેષ આભાર માનું છું.

૩ ભારતવર્ષની પ્રજાની ગરીબીનું બારે દુઃખ અનુભવનામાં કરુણાનું પ્રેમનું અદિસાવૃત્તિનું પૂર ઉછળ્યું છે એવા વંદનીય વિનોબાજીએ પાતે અસાધારણ પ્રવૃત્તિના જોગ નીચે હમણું હમણું નિરંતર દયાયેલા રહે છે, આરોગ્ય પણ ઘરામર નથી તેમ છતાં મારી નય્ર વિનંતિને માન આપી જે પુરોવચન લખી મોકલાવેલ છે તે માટે તેમનો સવિશેષ ઋણી છું એમ કહેવું પૂરતું નથી છતાં તે માટે જીજ્ઞાસ્યા શબ્દો લખવા એ જ સૂઝતું નથી.

૪ સુજરાતથી ઘણે દર કોસાની (જી. અલમોડા) જેવા તંદુર એકાંતમાં આવેલા નાના ગામડામાં વસતા અને પોતાની જીવ સાધનામાં તથા કર્તવ્યનિષ્ઠામાં રહેતા સ્વામી આનંદે આ પુસ્તકની જે પ્રસ્તાવના લખી મોકલેલ છે તે અર્થે તેમનો પણ સવિશેષ આભાર માનવાનું ચૂકું તો નયે નાલાયક જ ગણાઉં.

વિશ્વવંદ્ય મહાત્મા ગાંધીજીના વારસાને મેળવી પોતાના જીવનમાં યથાર્થ ઉતારનારા એવા શ્રી ભાવેજી અને શ્રી સ્વામી

આનંદનો આ પ્રવૃત્તિમાં મને જે સહકાર મળ્યો છે તેથી
મારી જાતને પણ હું ધન્ય ધન્ય માનું છું.

પૂજ્ય સ્વામી આનંદ સાથે પ્રસ્તાવના લખવા બાબત
લંબો પત્ર વ્યવહાર ચાલેલ તેમજો તો પોતાની જાતને 'દ'
કહી આ કામ કરવાનો સાદુ ઇન્કાર કરમાવેલ પરંતુ મેં મારું
લખાવવાનું પૂંછડું એવું મનજૂત પકડી રાખેલું તેથી તેમજો
અઠગાઈને પણ સ્વીકારવાની હા પાડી અને જે માનસિક
તકલીફ દેવળ મારી મૂખાઈને વશ થઈને વેડી છે તે કહી
બૂઝાય તેવી નથી. મારું પૂંછડું દીલું મૂક્યું હોત તો પોતે સના-
તની છતાંય જૈનધર્મ અને બૌદ્ધધર્મ પ્રતિ અને જૈન આલમ
પ્રતિ નિષ્પક્ષ એવા તેમના મનમાં જે અસાધારણ ચક્રાનુભૂતિ
છે, તેમના જે અમૂલ્ય અનુભવો છે, તેમની એ નર્થું સત્ય
સંજ્ઞાવાં દેવાની નિર્ણય વૃત્તિ છે તે બધું તેમના ચિત્તમાં
જ પડ્યું રહેત, અહીં અપ્રસ્તુત છે છતાં કહી દેવું જરૂરી
છે કે બીજા મહાનુભાવો ય તેમને સત્તાવીને પણ તેમના
અનુભવો શબ્દોમાં બહાર કઢાવે એવી મારી નમ્ર વિનંતી
તથા ખાસ બલામણુ છે. અને પૂંડવામી આનંદનો ફરી ફરીને
અત્યંત સદ્ગુણ સાથે આજાર માનવાની જે તક મને સાંપડી
છે તેથી વળી ધન્યતા અનુભવું છું.

મારી આ પ્રવૃત્તિમાં જેમજો જેમજો ભૂતકાળમાં સહકાર
આપેલ છે તે તમામ મનનનો (ડા. ભગવાનદાસ કાશીવાળા,
સાઈ શુલાળચંદ જૈન દિલ્લીવાળા, મુનિશ્રી અમરચંદજી
ઉપાધ્યાય, મારા વિદ્યાર્થી સાઈ શાંતિલાલ ચૈઠ, રિપસદાસજી.

રાંકા વંધાવાળા, ભાઈ માનમલ્લ જીન ખીચનવાળા વગેરે)નું આભાર સાથે અહીં નામ સંકીર્તન કરું છું.

મારા આ કાર્યમાં સહાનુભૂતિ દાખવનાર અને તેમાં સંકિચ રસ લેનાર માનનીય મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી આગમ-પ્રભાકરનું નામ વિશેષ આદર અને શ્રદ્ધા સાથે અહીં યાદ કરું છું.

મહાવીર-વાણીનાં તમામ પદોનું સંસ્કૃત સ્વપ્રાંતર આ પુસ્તકને છેડે આપેલ છે તેમાં કેટલાક પ્રયોગો છાંદસ છે તે તરફ વાંચકોનું ધ્યાન ખેંચું છું.

૫ આ આવા પ્રકાશન માટે પ્રેરણા આપનાર અને તે માટે અર્થ વેરનાર ભાઈ મનસુખલાલ તારાચંદ મહેતા ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે. તેઓ મારા ખાસ સગા તો છે જ ઉપરાંત અસાધારણ સ્નેહી છે તથા મારી કેટલીક મુઝવણી અને અગવડોને દૂર કરવામાં ભારે રસ લે છે એટલે ‘એક સગા’ સમજીને તેમનો આભાર ન માનું તો બીંત લુટ્યો જ ગણાઉં.

સંપાદક.

ાણુંય છે, એ બાળત મહાવીરવાણીનાં ટિપ્પણોમાં તે તે સ્થળે
 ક્રસ્તકનો નામ પ્રકરણદ્વારા નિર્દેશ કરીને સ્પષ્ટ જણાવેલું છે)
 બા. ઉપરાંત તે બન્ને મહાપુરુષોના ઉપદેશપ્રસંગોમાં જે
 ઇત્લીક ચર્ચાઓ આવે છે તેમાં ય ઘણી સમાનતા છે, કયાંય
 બે સમાનતા અર્થની અને શબ્દની એમ બન્ને દૃષ્ટિએ હોય
 કે અને કયાંય એ સમાનતા કેવળ અર્થની દૃષ્ટિએ હોય છે,
 તથા વાક્યરચના બુદ્ધ પ્રકારની હોય. જેમકે જૈન આગમોમાં
 રાયપસેણીય નામના સૂત્રમાં-ક્રિપાંગ સૂત્રમાં-રાજ પચેસીની
 હકીકત આવે છે તેવી જ હકીકત બુદ્ધ પિટકોમાં દીધનિકાયમાં
 પાયાસિસુત્તમાં આવે છે, તદુપરાંત ચુત્તનિપાત, દીધનિકાય
 વગેરે બુદ્ધસૂત્રોનાં ઘણાં ઘણાં વચનો સાથે જૈનસૂત્રો
 ઉત્તરાધ્યયન, સૂત્રકૃતાંગ અને આચારાંગ વગેરેનાં વચનો
 એક બીજાં ઘણાં જ મળતાં આવે છે. વળી, એ બન્ને
 મહાપુરુષો મગધમાં જન્મેલા છે, એ બન્નેની શાસ્ત્રભાષા
 માગધી અને અર્ધમાગધી; એ બન્ને ભાષા વચ્ચે પણ ઘણું ઘણું
 સામ્ય છે અને તેમનો ધર્મપ્રચાર પણ વિશેષે કરીને મગધમાં
 થયેલ છે તથા તેમનો સમય પણ લગભગ પાસે પાસે છે,
 આ બધાં કારણોને લીધે કોઈ ઉપલકિયો અભ્યાસી એવું માની
 એસે કે બુદ્ધ અને મહાવીર બુદ્ધી બુદ્ધી વ્યક્તિ નથી અથવા
 તેમણે કહેલો ધર્મ કોઈ એક બીજામાંથી જન્મેલો છે, તો આ
 માન્યતા કોઈ અસંલલિત નથી; પરંતુ જ્યારે તે બન્ને
 મહાપુરુષોનાં વચનોનો, શાસ્ત્રોનો અને તે બન્નેની પરંપરાનો
 ગંભીરતાપૂર્વક અભ્યાસ કરવામાં આવે, તર્થા શુદ્ધ
 ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ તેમને તપાસવામાં આવે અને કથો
 પૂર્વશ્ચ રાખ્યા વિના તે બાળત વિચારવામાં આવે તો વસ્તુ-

તેમના વંશનું નામ નાન, નાયિ, નાધ (સંસ્કૃતમાં જ્ઞાત કે જ્ઞાતૃ. આ વંશ ઉપરથી મહાવીરનું નામ જ્ઞાતપુત્ર, નાધોન્વય, નાતપુત્ર (જૌદશાસ્ત્ર) પણ ન્તણિતું થયેલ છે) તેમના ગોત્રનું નામ દાશ્યપ. (ત્યાં ત્યાં મહાવીરનું વર્ણન આવે છે ત્યાં તમામ સ્થળે ગોત્રનો નિર્દેશ કરેલો હોય છે. એટલું જ નહીં, તેમનાં પિતા, માતા, પત્ની એ તમામનાં ગોત્રનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલ છે. એથી એમના જમાનામાં ગોત્રનો નિર્દેશ કેટલો જરૂરી હતો એ સાફ જણાય છે)

માતાનું સુપ્રસિદ્ધ નામ ત્રિશલા. આ ઉપરાંત તેનાં જીવન નામો પણ પ્રચલિત હતાં : વિદેહદિત્તા, પ્રિય-કારિણી. ત્રિશલાનું પીયર-પિતૃગૃહ-વિદેહ દેશમાં હતું એટલે જોણે વિદેહ દેશે-જન્મ-દીધેલ છે માટે વિદેહ-દિત્તા-વિદેહદત્તા.

માતાના ગોત્રનું નામ વાસિષ્ઠ

મહાવીરના કાકાનું નામ સુપાસ (સુપાર્શ્વ વા સુપાશ વા સુપશ્ય)

મામાનું નામ ચેટક. એ વિશાલાના ગણતંત્રના-પ્રબલસત્તાક રાજ્યના આગેવાન હતા, દેવળ ન્યાયને ખાતર શ્રેણિક-ગિંબિસાર-લાંભાસાર-ના પુત્ર કેણિક સાથે તેમને યુદ્ધમાં ઉતરવું પડેલું. તથા ચેટકની પુત્રી ચિદલણાદેવી રાજગૃહના રાજા મગધાધિપ શ્રેણિકની પત્ની થાય. ચેટકે હલકા વંશના શ્રેણિકને પોતાની

કાઈ માહિતી એટલે તેના પિતા માતાનાં નામ વગેરેની માહિતી સાંપડતી નથી. એક વાત મળે છે કે આ જમાલિ મહાવીર પાસે પ્રવ્રજિત થયેલ અને વખત જતાં તે મહાવીરનો પ્રતિરૂપધર્મ થયેલ. (ભગવતી સૂત્રના નવમા શ્લોકના તેત્રીશમા ઉદ્દેશકમાં જમાલિ વિશે સચ્ચિત્તર ઉલ્લેખ આવે છે.)

મહાવીરનું જન્મનામ-માતાપિતાએ કરાવેલ-મહેર કરેલ નામ વદ્ધમાણુ (વર્ધમાન)

આ ઉપરાંત તેને પરંપરામાં તેમનાં બીજાં પણ નામો પ્રચલિત છે:

અમણુ-પોતાની ચિત્તશુદ્ધિ માટે અને તે દ્વારા સમસ્ત લોકના કલ્યાણને સારુ સતત શ્રમ કરનાર.

મહાવીર-ચિત્તશુદ્ધિની સાધના કરતાં આવી પડેલાં ગમે તેવાં લયંકર વિદ્યો, દુસ્સહ આપત્તિઓ વા પરીપાડોને ધીરતાપૂર્વક સહન કરનાર વીર.

વિદેહ—વિદેહ દેશમાં જન્મેલી માતા ત્રિશલાના પુત્ર.

વિદેહુદિત-વિદેહ દેશે જન્મ આપેલો.

વિદેહજન્મ-વિદેહદેશના વતનીઓમાં ઉત્તમ.

વિદેહસૂમાલ-વિદેહ દેશના વતનીઓમાં વિશેષ સુકુમાલ.

વેસાલિઅ-વૈશાલિક-વિશાલા નગરીમાં જન્મેલા.

નાથાન્વય } જ્ઞાત અન્વય-વંશ-હોવાથી. 'જ્ઞાત'
જ્ઞાતાન્વય } ને ગદ્યે પ્રાકૃતમાં 'નાત' ઉચ્ચારણ
જ્ઞાતપુત્ર } છે. 'નાથ' અને 'નાત' એ બન્ને
જ્ઞાતનંદન } શબ્દો ઉચ્ચારણમાં ભિન્ન છે છતાં
સમાનાર્થક છે.

૧૭ મહાવીર પોતે જાતે તેમનાં માતા પિતા ભાઈ વગેરે
કુટુંબ પ્રત્યે અસાધારણ વતસલ હતા. તેમને માટે
એવું કહેવાય છે કે જ્યારે માતાના ગર્ભમાં હતા
ત્યારે જ તેમણે એવો સંકલ્પ કરેલો કે માતાપિતા
હયાત હોય ત્યાં સુધી માતાપિતાને આઘાત થાય
એવી કોઈ પ્રવૃત્તિ સ્વીકારવી નહીં એટલું જ નહીં;
તેઓ માતાપિતાના અવસાનગ્રાહ પણ મોટાભાઈના
કહેવાથી જ એક વર્ષ નિરપૃહભાવે પણ તેમની સાથે
રહેલા. ગર્ભસ્થ કેટલાંક બાળકો ભારે ચિંતક-વિચાર-
પ્રવણ હોય છે એ તો અભિમન્યુએ ગર્ભસ્થ રહીને પ્રાપ્ત
કરેલા જ્ઞાન ઉપરથી સાબીત થાય છે. મહાવીર ગર્ભસ્થ
હતા ત્યારથી જ ભારે ચિંતક હતા અને તેમની
વૃત્તિમાં કોઈને પણ ન હુલાવાનો ભાવ ત્યારથી જ
પ્રધાન પણે દૃઢ થયેલો હતો. જેનું પરિણામ તેમના
જીવનમાં ઉત્તરોત્તર વધતું રહે છે. કહેવાય છે કે
રમતાં રમતાં એક મોટો સર્પ જોવામાં આવતાં બીજા
રમનારા ગોઠિયાઓને ભય કે ઈર્ષ્યા ન થાય માટે
તેમણે સાહસ કરીને-જીવતું જોખમ વેઠીને-પણ તે
સર્પને પકડીને દૂર ફેંકી દીધેલો. સર્પને મારવા
સરખોય વિચાર તેમને નહીં થયો. કોઈપણ ઈર્ષ્યા કર-

સર્વવનિક્ષિપ્યન્ સર્વેષાં કલ્યાણં મતાં ।

પુણ્યેભ્યોઽપ્યોઽવન્તં મેયં ન્યાયોત્તરયતે ॥૬॥

પ્રારબ્ધમાત્મં ત્વત્સાં પુણ્યદુષ્કર્યં વચ્ચ ।

એતી ધર્મપ્રવર્તનો ગુણાં પૂજસ્વદં મદત્ ॥૭॥

ય જનકઃ પુત્રાન્ સોકે ય ધર્મ-ગુણાશ્ચક્ર ।

ય શુદ્ધધર્મમાત્મં તૈત્ત ય જ્ઞૌ પ્રતિવચતે ॥૮॥

(દરિમદાદૃષ્ટ પન્નીયમું.)

માવાર્ય—શ્રી કે પુરુષ જે વ્યક્તિ તમામ પ્રકારનાં પાપોથી નિવૃત્ત થવા ઇચ્છે છે તે પ્રારંભમાં જ જે પોતાનાં વડીલ એવાં માતાપિતાને ઉદ્દેગ કરનારાં થાય તો તે વ્યક્તિમાં પાપનિવૃત્તિની વૃત્તિ માનવી એ ન્યાય રીતે ઘટતું નથી.

મંગલરૂપ પાપનિવૃત્તિની જે પ્રવૃત્તિ સ્વીકારવાની છે તેનું પ્રથમ મંગલ જ આ છે કે માતાપિતાની સેવા કરવી, જેઓ ધર્મ તરફ પ્રવૃત્ત થયેલા છે તેમને માટે માતાપિતા અવશ્ય પૂજનીય—આદરણીય છે એટલે ધર્મપ્રવૃત્ત વ્યક્તિ તેમને તરછોડી જ કેમ શકે ?

તે જ મનુષ્ય કૃતજ છે, ધર્મ અને ગુરુનો પૂજક છે અને તે જ મનુષ્ય શુદ્ધધર્મની આગ્રહણા કરનાર છે જે પોતાનાં માતાપિતાની પ્રતિપત્તિ કરે છે—સેવા શુદ્ધપા કરે છે—અને તેમને ઉદ્દેગ થાય એવું કશું જ નથી કરતો. (૬-૭-૮)

જે ચોતે તીર્થંકર થવાના છે તેમણે પણ એ જ પ્રવૃત્તિ પ્રથમ સ્વીકારેલ છે તો આ દાળના આપણે પણ તેમને જ અનુસરવું ઘટે; પરંતુ તેમનો

કુલપરંપરામાં ચાલતી શ્રીપાર્શ્વનાથની ઉપાસના, શ્રીપાર્શ્વનાથનો તત્ત્વવિચાર, આચારયોજના એ પણ એમના ધ્યાનમાં જ હતાં. વળી, શ્રીપાર્શ્વનાથની શિષ્ય-પરંપરા અને તેમાં પેત્રી ગયેલાં શૈથિલ્ય, પરિગ્રહવૃત્તિ, સ્વચ્છંદ વગેરે પણ ઘણી જ સમીપતાથી તેમણે અનુભવેલાં.

૨૦ માતાપિતા તરફનો, કુટુંબ તરફનો અકારણ વત્સલભાવ કેળવાતાં અને કોઈને ઉદ્દેગ ન કરવાની બીજરૂપ વૃત્તિનો તેમના હૃદયમાં વિશેષ વિકાસ થતાં ત્યારે એમણે અનુભવ્યું કે દેહસુખ, ઈન્દ્રિયસુખ, અને વાસનાઓને-વૃત્તિઓને-સંતોષવાનું સુખ બીજાની દુલામણી ઉપર જ શક્ય છે. બીજાં નાનાં પ્રાણીઓ કે મોટા પ્રાણીઓને દુલાવ્યા-વિના-સતાવ્યા વિના-તેમને દુઃખી કર્યા વિના એ બાહ્ય સુખ શક્ય જ નથી ત્યારે તેમણે એ સુખનો સમૂળગો ત્યાગ કરી દેવાની તૈયારી કરી. તેમાં સૌથી પ્રથમ પ્રવૃત્તિ તેમણે એ કરી કે, જે સંપત્તિ તેમની પોતાની હતી તે તમામ લોકોને વહેંચી આપી.

૨૧ ભગવાને માતાના વિશેષ આગ્રહથી લગ્ન કરેલું અને તેમને પુત્રી થયેલી; આટલી હકીકત સિવાય તેમના ગૃહસંસાર વિશે કોઈ વૃત્તાંત આજે ઉપલબ્ધ નથી. મહાવીર પોતે ભારે જિંતક હતા અને આનુબાનુની અને પોતાની સામેની તમામ પરિસ્થિતિને ગંભીર પણે વિચારવામાં ભારે વિચક્ષણ હતા. તેમની કોઈને

સમાન હકકો લોગવવાનો અનધિકાર અને શુદ્ધવર્ણ
તો અત્યંત તિરસ્કારપાત્ર.—વર્તમાનમાં શ્રીમંત અને
ગરીબની જે પરિસ્થિતિ છે તેને મળતી આવતી
તેમના સમયના પુરોહિત અને અપુરોહિત સમા-
જની સ્થિતિ હતી. એમ કહેવામાં ય ન્યૂનોક્તિ
કહેવાય.

—સ્મૃતિઓએ જેમનો ધર્મ આચાર કર્તવ્ય વગેરે
નિયત રીતે વ્યવસ્થિત કરી આપેલાં તેવા ક્ષત્રિયો
અને વૈશ્યોનું પોતપોતાની મર્યાદાનો ભંગ કરનારું
વર્તન—સ્વચ્છંદ વર્તન અને આણું વર્તન છતાં
તેમને પુરોહિતોનો સળળ ટેકો.

—તેમના સમયનાં પરિશ્રમજીવી લોકોની વિશેષ
ઉપેક્ષા અને તેમને કરવામાં આવતો અન્યાય.

—રાજાઓની સ્વચ્છંદ પ્રવૃત્તિ, પ્રજાનિરપેક્ષ વર્તન,
અન્યાયપ્રધાન રીતભાત અને અન્યાય માર્ગના
અવલંબન ઉપર વૈભવવિલાસની પ્રચુરતા.

—નારીજાતિની અવહેલના, માનવમાત્રને મળતા
તમામ હકકો લોગવવાનો તેમનો અનધિકાર. સ્ત્રીના
અપહરણનું શૂરતાસૂચક મહત્ત્વ અને તે દ્વારા વીર-
વૃત્તિની પ્રતિષ્ઠા.

—કેવળ વૈભવ વિલાસપ્રિય અને લગભગ સ્વચ્છંદે
ચાલનારા રાજામાં ઈશ્વરાંશ વા દેવાંશનું ધર્મદૃષ્ટિએ
આરોપણ.

પણ તેના અભ્યાસને અનધિકાર તેમ જ આલોચન પ્રત્યાલોચન કરવાનો પણ અનધિકાર.

બ્રાહ્મણ શિવાય દુઃખિય વગેરે પણ વળોને સંન્યાસ લેવાનો અનધિકાર તેમ પોતાની છવનશુદ્ધિ માટે આધના કરવાનો-તપ કરવાનો પણ અનધિકાર.

એકંદ્રે મર્યાદિત વર્ણવ્યવસ્થા અને આશ્રમ વ્યવસ્થાને સર્વધામંગ અને તે દ્વારા માનવસમાજમાં પ્રવર્તેલી અન્યાયશુદ્ધિ પરિશ્લિષ્ઠિતિ. સંસારમાં એમ કહી શકાય કે ત્યારે આપણે ત્યાં અંગિજ્ઞેનું શાશ્વત હતું ત્યારે જે પરિશ્લિષ્ઠિતિ અંગિજ્ઞેની અને આમ-જનતાની હતી તે કરતાંય મદાપીરના સ્ત્રમયના આમ-જનસમાજની અત્યંત પરિશ્લિષ્ઠિતિ હતી. અંગિજ્ઞેને સ્થાને પુરોહિતો હતા.

—આ ઉપરાંત જે ધર્મપરંપરામાં નદ્રાવીર ઉછરેલા તે શ્રીપાર્શ્વનાથની પરંપરામાં પણ એવી જ અધાધુષી આચારહીનતા અને સ્વચ્છંદ પેશી ગયેલાં.

(આ ણધું સમજવા માટે મનુસ્મૃતિ વગેરે સ્મૃતિઓ, શતપથ વગેરે બ્રાહ્મણગ્રંથો, વૈષ્ણસ ગૃહ્યસૂત્ર વગેરે સૂત્રગ્રંથો તથા સૂત્રકૃતાંગ, ભગવતીસૂત્ર, આચારંગસૂત્ર અને ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર વગેરે જેન આગમ-ગ્રંથોનું મનન આવશ્યક છે તથા મહાકવિ કાલીદાસ ભવભૂતિ વગેરે કવિઓએ રચેલાં કાવ્યો અને નાટકો તથા પુરાણગ્રંથોનો અભ્યાસ પણ ઉપયોગી છે.)

આપણે જેમને પ્રત્યક્ષ જોયા છે એવા લોકમાન્ય
તિલક સમગ્રરાષ્ટ્રના કલ્યાણ માટે શા માટે ઝગમગા
મહાત્મા ગાંધીજી પોતાને ઉપલબ્ધ ગુણસામગ્રીને તછોડે
આમજનતાના શ્રેય માટે મૃત્યુને પણ ભેટવા દે
માટે તત્પર થયા ? અને તદ્દન પ્રત્યક્ષ એવા શ્રી
વિનોબાજી પણ પોતાના દેહનું ઇંદ્રિયોનું અને
ખાનપાનનું ઉપલબ્ધ ગુણ છોડી દઈને શા માટે સ્થળે
સ્થળે ભટકતા ફરે છે ? ભૂતકાળના સંત મુનિજનોને
અને વર્તમાન કાળના પણ સંત મુનિજનોને
લોગવિલાસોને તજી શા માટે મુનિપણું સ્વીકારેલું ?
આ બધી બાબતોને ગંભીરપણે વિચારવામાં આવે
અને શ્રી મહાવીર સ્વામીમાં નાનપંજુથી જ દૃઢ થએલી
ચિંતનશીલતા, પરને લેશ પણ ન હલાવવાની વૃત્તિ
સ્વયં સહન કરવાની વૃત્તિ તથા પોતાના સમર્થ
પરિસ્થિતિની પારખ; આ બધું ધ્યાનમાં લેતાં લગવા
મહાવીરના મહાભિનિષ્ક્રમણનો કોયડો ઉકલી શકે
એવો છે.

—તેમના સમસમયી ક્ષત્રિયકુલભૂષણ શાક્યસિંહ સિદ્ધાર્થ
ગૌતમે પણ એજ રીતે અને એજ ઉદ્દેશને ધ્યાનમાં
રાખીને મહાભિનિષ્ક્રમણ કરેલું એ તો પ્રતી
હકીકત છે.

૨૨ શ્રી મહાવીરની પહેલાં પણ દેશમાં ત્યાગી તપસ્વીઓ
પરંપરા ચાલી આવતી હતી, તદ્દનુસાર મહાવીર ત્રી
વરસની ભરયુવાન વયે ત્યાગ માર્ગને સ્વીકાર્યો અને

કઠોર સાધના શસ્ત્ર કદી. બાર વરસ સુધી તેમની
આ ઘોર સાધના ચાલી.

જે વખતે શ્રી વર્ધમાન મહાવીર રાત્ર્યસુખ, ભોગસુખ,
કુટુંબસુખ વગેરે બધાં દુન્યવી સુખોને એક
તણુખલાની પેઠે તણુ દર્ધ આધ્યાત્મિક સુખ, આધ્યા-
ત્મિક શાંતિ અને આધ્યાત્મિક પૂર્ણ વિકાસની શોધમાં
નીકળી પડ્યા તે વખતે તેમનાં સ્વભાવનું જે ચિત્ર
દોરેલ છે તે આ પ્રમાણે છે:

શ્રમણ બનેલા શ્રી વર્ધમાન મહાવીર મન વચન
અને કાયાને સારી રીતે પ્રવર્તાવનારા, મનશુષ્કિ
વચનશુષ્કિ અને કાચશુષ્કિ સાચવનારા, નિતેન્દ્રિય,
સર્વથા નિર્દોષપણે બ્રહ્મચર્ય વિહારે વિહરનારા,
ક્રોધ અહંકાર છળકપટ અને લોભ વગરના, શાંત,
ઉપશાંત, અપરિગ્રહી, અકિંચન, જેમની પાસે
ગાંઠવાળીને સાચવી કે સંઘરી રાખવા જેવું કશું જ
ન હતું એવા છિન્નચંદ્ર-નિર્ઞંદ્ર, ઠાંસાના વાસણની
જેમ કોઈ પ્રકારનો લેપ ન ચોટે એવા, શંખની જેમ
કોઈ પ્રકારનો રાગદ્વેષનો રંગ ન ચઢે એવા, આકાશની
જેમ પોતા ઉપર જ પ્રતિષ્ઠિત-બીજાના આધારની
અપેક્ષા વિનાના, વાયુની પેઠે સ્વતંત્રપણે વિહરનારા
અર્થાત એક જ સ્થળે બંધાઈને બેસી ન રહેનારા,
શરદઋતુના પાણીની જેવા નિર્મળ, કમળની જેવા
અલિપ્ત, કાચબાની જેવા શુભેન્દ્રિય, વરાહના મુખ
ઉપરના શિંગડાની જેવા એકાકી- સામે પૂરે ચાલનારા

એકથી, બીજીની પેઠે મર્યાદા મળવા, ત્રીજીની પેઠે
 આત્મના ભાગ્ય મુગ્ધવતી પેઠે જાગૃતી, ચોથીની
 કેલગી માંજલા ન જાણ એવા, પાંચમી પેઠે અકલ્પ-નિય
 અદમ, સાગરની પેઠે અબોધ, નાંદની પેઠે શીતળ, સપ્ત
 પેઠે તેજની અભ્યક્તતા, આઠમી પેઠે અગત્યની કે
 કારિયાવાળા, નવમાં થી દોઢમમાં કે એવા અગ્નિની
 વાતજાતજમાન અને સર્વજ્ઞતા પ્રાપ્તિની પેઠે તમા
 પરિસ્થિતિઓને સમજાવે સર્વજ્ઞતા એવા હતા પ્રવચ
 શીખા પત્રી શ્રી વર્ધમાન મદાનીરૂ અંગને ઠાંકવા શ
 કપડાના કટકનો પાણુ ઉપયોગ ગિરકદુલ નહીં કરેલો
 અચેતક રહેલા-ગમે તેવી ટાઢ પટા વા ગમે તે
 તાપ પટા તે પાણુ ભગવાને કોઈ પાણુ સંયોગો
 ટાઢ કે તાપના નિવારણ માટે કપડાના લીરા સ
 ખાનો ય ઉપયોગ નથી કર્યો તે નથી જ કર્યો તે
 બીજા કોઈપણ સાધનોનો-આગનો વા છત્ર વગેરે
 પણ ઉપયોગ નથી કર્યો. ગામમાં ભગવાન એક ર
 રહેતા અને નગરમાં પાંચ રાતથી વધુ નહીં રહે
 કોઈ વાંસલો મારે વા કોઈ અંદન ચોપડે તે બ
 પરિસ્થિતિમાં ભગવાન સમદશામાં જ વર્તતા, તથુ
 મણિ ઢેપુ કે સોનું તે તમામ પદાર્થોમાં એક સર
 પરીક્ષણ વૃત્તિવાળા ભગવાન હતા અને જીવન
 મરણ બન્ને તરફ સમાન ભાવે જોનારા હતા-સર્વ
 સમદર્શી હતા.

૨૩ સાધનાને પરિણામે વર્તમાન જમુઈ (પ્રાચીન જૂલિ)

જાલિયા-) ગામ પાસે ઋણુવાલુકા નદીને કાંઠે
વેયાવત્ત નામના ચૈત્યની પાસે સામાગ નામના
ઋહપતિના ખેતરમાં શાલવૃક્ષની નીચે ઝોદોહ આસને
ધ્યાનમાં બેઠેલા મહાવીરને પ્રવ્રજ્યા સ્વીકાર્યા પછી
તેરમું વરસ ચાલતું હતું ત્યારે ઉનાળાની ઋતુમાં
વૈશાખ શુબ દિવસે દિવસે જે વખતે છાયા
પશ્ચિમ તરફ ઢળતી હતી તે વખતે વિનયમુદૂર્વમાં અને
હસ્તોત્તર નક્ષત્રને એટલે ઉત્તરાશ્વિની નક્ષત્રને
યોગ થયે સર્વથા નિરાવરણ એવું આત્મજ્ઞાન-કેવળ-
જ્ઞાન પ્રગટ્યું હતું.

ત્યારે ણાર વરસની સાધનાને પરિણામે ભગવાન
ભંતાલીશ વરસની વયે મુદ્ધ થવાની-કેવળી થવાની-
અણી ઉપર આવી પહોંચ્યા હતા ત્યારે તેમની મનોદશા
આ પ્રમાણે હતી:

તે વખતે ભગવાનનો સંયમ અનોપમ હતો, તપ
અનોપમ, આત્મભળ-આંતર વીર્ય અનોપમ, તેમની
સંરક્ષતા પરાકાષ્ઠાએ પહોંચેલી, નમ્રતા, ક્ષમા,
અપરિચ્છેદવૃત્તિ, અલોભભાવ, પ્રસાદભાવ-આત્મપ્રસન્નતા,
સત્યનો આશ્રય, સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન અને
સમ્યક્ચારિત્ર આ બધા ગુણો ભગવાનમાં પરાકાષ્ઠાએ
પહોંચેલા હતા.

હવે તેઓ વીતરાગ, વીતદ્વેષ, નિતેન્દ્રિય અને સર્વપ્રકારે
સમદર્શીની ભૂમિકા ઉપર પહોંચી ગયા. આમ તેમણે
દેહ અને આત્માનાં પૃથગ્ભાવને પોતે જાણે. અનુભવે.

અને દેવળ આત્મલીનતા પ્રાપ્ત કરી લીધી. તેમણે
જ્ઞાન નિરોધરણું થયું.

૨૫ મહાવીર સ્થિતપ્રજ્ઞ દેવળી વીતરાગ થયા પછી તેઓ
પોતાનું સ્વતંત્ર ધર્મચક્ર ફેલાવવા મંગલમાં અને તેની
આસપાસના પ્રદેશોમાં ભ્રમણ કરવા લાગ્યા. ધર્મચક્રના
પ્રવર્તન દ્વારા તેઓ પ્રધાનતા અહિંસા અને એ
અહિંસામાંથી જ ઉદ્ભવતા ખીજ માનવ હક્કોને
પ્રચાર કરવા લાગ્યા. અત્યાર સુધી ધર્મને નામે
તદ્વન તરછોડાયેલા અને સર્વ સાધારણ માનવ હક્ક
પિનાના તમામ વર્ણોને તેમણે લારે સહાનુભૂતિ સાથે
અપનાવ્યા, ધાર્મિક કર્મકાંડમાં ચાલતી કોઈ પણ જાતની
દિંસા સામે તેમણે પડકાર કર્યો, સાચો યજ્ઞ, સાચું
શ્રાદ્ધ, સાચું સ્નાન અને સાચા બ્રાહ્મણનું સ્વયં
લોકોને સમજાવ્યું, લોકભાષાને પોતાના પ્રવચન
માંથી જ બતાવ્યું. શ્રીઓને અને શૂદ્રોને માટે મુલ
આત્મચાલનનો અધિકાર સ્થાપિત કર્યો.

૨૬ ત્યારે વર્તમાન મહાવીર દેવડી થયા ત્યારે સૌ
પ્રથમ દિગ્પ્રાપ્તિ થઈ કરનારા તે ગમચના ગમ
લગ્નપ્રતિષ્ઠ બ્રાહ્મણોને પોતાનો આધ્યાત્મિક અનુભવ
આપવાનો ક્રમ અને યજ્ઞોય દિગ્ગામી વ્યર્થતા સ
મજવા તેઓ જમુડી (વર્તમાન જમુડી ગામ
અને ગાંધીય જલિયા ગામ સાંભળ છે કે એક
દેવ) આગળે ઉલ્લેખ કરેલા દર આવેલી પુ
ત્રાત્મનાં વર્તમાન સ્થાને પડેલી ગયા

પુરીના મહાસેન વનમાં જઈને તેઓએ પોતાનાં
 એ જાતનાં પ્રવચનો પહેલવહેલાં આરંભ્યાં એટલે
 ભગવાન મહાવીરનું પ્રથમ પ્રવચન પુરીમાં થયું હતું.
 ("મધ્યમનિવનપુરિપ્રવચ્ચારિણવચ્ચો. ઝિનો મહાવીરઃ"
 સ્થાનાંગટીકા પૃ. ૭) એને પરિણામે ગૌતમ
 મંદ્રબૃત્તિ, અગ્નિબૃત્તિ, અને વાસુબૃત્તિ વગેરે દ્વન્દ્વો
 પ્રાક્ષણુ બંધુઓ જ સૌથી પ્રથમ તેમના તીર્થના અને
 ધર્મચક્ર પ્રવર્તનના પ્રમુખ આવેશાન બન્યાં. આમ
 તેમણે પ્રાક્ષણુવર્ણમાં જ સૌથી પ્રથમ પોતાના ધર્મ-
 ચક્રની શરૂઆત કરેલી. આ ઉપરાંત શ્રી પાર્શ્વનાથની
 સવચ્ચ પરંપરાનાં પાર્શ્વપત્યો-પાર્શ્વસ્થોની સાથે પણ
 સમન્વયની દૃષ્ટિને મુખ્ય રાખીને તેમને પણ પોતાના
 અચેતક સંઘમાં રહીને સાધના કરવાની લ્યવસ્થા કરી
 આપી. અત્યાર સુધી પાર્શ્વનાથની પરંપરામાં અણચર્ય
 મુખ્ય વ્રત ન હતું પણ પેટાવ્રત હતું તેને ખાંસ બુદ્ધ
 મુખ્ય વ્રત સ્વીકારી તેમણે પાર્શ્વનાથની પરંપરામાં ચાલતો
 અનાચારપ્રધાન સ્વચ્છંદ સદંતર બંધ કરાવી દીધો અને
 પોતાની પરંપરાને પણ ઘોર સાધના કરવા તરફ વાળી
 દીધી. સંયમધર્મ ખાંડોની ધારપર ચાલવા જેવો
 દુષ્કર છે, વેળુના ઢોળિયા ભરવા જેવો નીરસ છે માટે
 જેમનામાં ભોગો તરફ તીવ્ર આણુગમો આવેલો હોય
 તેઓને જ સંયમના અધિકારી માની તેમને માટે
 દોષ જાતના લેદલાવ વિના સંયમમાર્ગ વહેતો
 કર્યો. શુભામ તરિકે વેચાએલી એક ઉત્તમ નારીને
 તેમણે તે વખતમાં શ્રમણીસંઘની મુખ્ય પ્રવર્તિકા

તે પ્રવચનો જે જનની વાક્ય ...
 તાપસોની સંજ્ઞાઓ સ્વીકારી તે પણ મહાવીર વર્ધમાન
 પ્રવચનો તરફ આકર્ષાયે અને તેઓના અનેક તારક
 પણ શ્રીમહાવીરના ગામનામાર્ગને અનુસરી. ત્ય
 વિચારમાં તેઓએ સંમત થઈ સમન્વય દિગ્દિશી રૂપ પ્રસ્તુ
 કરેલાં જ્યાં જ્યાં તાપસો સાથેના સંવાદો આવે
 ત્યાં તેઓ આ જગત ક્ષણે બનાવ્યું છે ? ક્યાં
 વ્યાપ્ય આવે છે ? તેની આદિ છે ? અંત છે ? વ
 ચર્ચા કરતા દેખાય છે. તેમને મહાવીરે સ્પષ્ટ શબ્દો
 કહ્યું કે દ્રવ્યાર્થિક દૃષ્ટિએ ભેદનો તો આ જ
 અનાદિ છે, કાંઈએ પણ કશું નથી-પ્રવાહથી
 આવે છે અને પર્યાયાર્થિક દૃષ્ટિથી ભેદનો તો
 જગત ક્ષણે ક્ષણે બદલાયા કરે છે-પરિવર્તનો
 કરે છે અર્થાત્ પ્રવાહની અપેક્ષાએ વિચારીએ
 જગતનો આ પ્રવાહ અનાદિ અનંત છે અને
 વ્યક્તિની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો તે આ
 છે અને અંતવાળું છે. આમ તેમણે તત્ત્વવિજ્ઞા
 સાપેક્ષવાદને સુખ્ય સ્થાને રાખેલ છે જેથી ભિન્ન
 વિચારસરણીઓમાં ભિન્ન ભિન્ન તત્ત્વવિર
 ક્યારેય સંઘર્ષ પેદા ન થઈ શકે. બાહ્ય સા

પણ તેમણે એ દિશાએ જ પ્રવચનો કરેલાં છે અને એથી જ તેઓ શ્રીપાર્શ્વનાથની સચેલક પરંપરા સાથે પોતાની સચેલક પરંપરાની ભરાબર સંગતિ કરી શક્યા છે. બાહ્યશૌચ અને આંતરશૌચ એ બેમાં તેમણે આંતરશૌચને પ્રધાન સ્થાન આપી તેના ઉપર વધારે વજન મૂક્યું છે, પણ બાહ્યશૌચનો સદંતર નિષેધ જ કર્યો છે એમ નથી. તેમના જમાનામાં લોકો અમુક અમુક દિશાઓને પૂજાપાત્ર માનતા હતા અને આજે પણ એ રિવાજ ચાલુ છે તે બાબત તેમણે પોતાના પ્રવચનોમાં કહ્યું છે કે દિશાઓ તો માત્ર આકાશરૂપ-ગગનરૂપ છે. એમને પૂજાપાત્ર માનવાને કશો અર્થ નથી; પરંતુ અંતર્મુખ બંધને પોતામાં સુભો વિકસાવવા એ પ્રધાનવસ્તુ છે પછી પૂર્વ દિશામાં બેસો કે ઉત્તર દિશામાં બેસો તેનું ખાસ મહત્ત્વ નથી.

સગવાન મહાવીરે જોયું કે તેમના પોતાના જમાનામાં ઘણા લોકો એમ કહેનારા હતા કે રણસંગ્રામમાં મરનારા લોકો સ્વર્ગમાં જાય છે. એક તો સ્વર્ગનું પ્રલોભન અને એવું પ્રલોભન આપનારા વળી વિદ્યાસપાત્ર સન્નજનો છે એમ સમજી ઘણા લોકો રણસંગ્રામમાં જવા ઉત્સુક રહેતા અને એ રીતે ઘાર દિસામય ફૂરતા ભર્યા સંગ્રામ માટે લોકોને લલચાવતા. મૃત્યુ કોઈને પણ રુચતું નથી અને રણસંગ્રામમાંથી જીવતા પાછા ફરવાનું પ્રાયઃ અશક્ય છે એટલે મૃત્યુની ભેટ આપનારા રણસંગ્રામમાં લોકો

“ હતો વા પ્રાર્થામિ ત્યગેમ ” —૬૫૬.

આ વિચાર સામે ભગવાન મહાવીરે માર્ગ સંકેત
 શબ્દોમાં નિર્ભયપણે ઘોષણા કરી કે “સંબ્રામમાં મૃત્યુને
 ભેટનારો સ્વર્ગે જાય છે, સ્વપ્નસંબ્રામમાં મૃત્યુને ભેટ
 નારને અપ્સરાઓ વરમાળા આરોપે છે અને
 સ્વર્ગનાં અનુપમ સુખોને ભોગવે છે.” એમ જે વા
 લોકો વાત કરે છે તે મિથ્યા છે—ખોટી છે. કેવળ ક્યા
 વૃત્તિનું જ્યાં પ્રધાનપણું હોય ત્યાં સ્વર્ગપ્રાપ્તિ
 સંભવ જ નથી. સ્વર્ગપ્રાપ્તિનાં સાધનો તો દ
 પરોપકાર, થોડોધણું સંયમ, ત્યાગ અને સદાચાર
 અને કૃરતા, ધીવતના પ્રાણોનો નાશ, અસંય
 અસંદાચાર, તીવ્ર કબાયલાવ તથા નર્યો અત્યાગવ
 એ બધાં તો નરકનાં કારણો છે. માટે જે કોઈ લોકો

પછી સ્વર્ગનું પ્રલોભન સમજી યુદ્ધમાં જશે તો તેમને સ્વર્ગ મળવાનો કદી પણ સંભવ નથી અને એ પ્રલોભનની વાત કહેનારા મિથ્યાલાંબી છે. આ બધી હકીકત લગવાને લગવતીસૂત્રના સાતમા શ્લોકના નવમા ઉદ્દેશકમાં તથા નિરયાવલીસૂત્રમાં પણ જણાવેલી છે.

આજકાલ સૂર્યગ્રહણ કે ચંદ્રગ્રહણ પ્રસંગે જે માટી ધમાલ ચાલે છે અને સૂર્ય વા ચંદ્ર રાહુનો સ્પર્શ થતાં અલડાઈ જાય છે, રાહુ એક ચાંડાળ છે, આવી માન્યતા આપણા દેશમાં વિજ્ઞાનના આ યુગમાં ય જોરદાર રીતે પ્રચલિત છે તેમ તેમના જમાનામાં પણ એજ ધમાલ અને ધાંધલ પ્રવર્તતાં હતાં, તે જાણત પોતાના સમયમાં ભૂગોળખગોળ વિશે જે માન્યતાઓ પ્રચલિત હતી તેમને લક્ષ્યમાં રાખીને તેમણે પોતાના પ્રવચનમાં કહ્યું છે કે રાહુ કોઈ ચાંડાળ નથી વા પાપી નથી. એ તો ગતિમાન એક ગ્રહ છે, જે સંયોગવશાત સૂર્યની આડે અથવા ચંદ્રની આડે આવી જાય છે, તેથી થોડો વખત સૂર્ય કે ચંદ્ર ઢંકાઈ જાય છે. એ માટે આવા ધાંધલની જરા પણ જરૂર નથી. ગ્રહણ વિશે તેમનું આ પ્રવચન વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાપિત-લગવતી-સૂત્રમાં (શ્લોક ૧૨, ઉદ્દેશક ૧) પ્રશ્નોત્તરરૂપે સચવાયેલ છે.

કેવળ જાતિને લીધે પ્રચલિત થયેલી ઉચ્ચ-નીચની ભાવનાનો તેમણે સર્વથા ઈન્કાર કરેલ છે

અને શુદ્ધો ઉપર જ તે ભાવનાને સ્થાપિત કરી
તદનુસારે જ તેમણે મનુષ્યની પ્રતિષ્ઠા અને અપ્રતિષ્ઠા
આંકવાની રૂપરૂઝ સમજાવી આપેલ છે અને તે હકીકતને
જ વધુ સ્પષ્ટ કરવા તેમણે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં પ્રાક્ષણ
ખરા સ્વરૂપ વિશે સવિસ્તર એક ખાસું પ્રવચન આપેલ
છે (અધ્યયન ૨૫) અને જાતિમદ, જ્ઞાનમદ, વ્યક્તિ
વગેરે વિવિધ મદોને આત્મવિકાસના વિરોધી ગણાવી
તેમનો સદંતર ત્યાગ કરવાનું ફરમાવેલ છે. એમતા
શુણ્યપ્રતિષ્ઠાના જ ધોરણને માન્ય રાખીને જૈન પરં-
પરામાં પ્રાક્ષણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એવા મનુષ્યના
લેદની કલ્પનાને સ્થાન નથી અપાયું પરંતુ આર્ય અને
અનાર્ય એ રીતે મનુષ્યના બે લેદ સમજાવવામાં આવેલ
છે અને આર્યમાં કર્મ-આર્ય, શિલ્પ-આર્ય, કુલ-આર્ય
જાતિ-આર્ય એવા લેદો સમજાવી તેમાં તમામ જાતના
લોકોની આર્યતાને સ્વીકારેલી છે. (જુઓ પન્નવણીસૂત્ર
પ્રથમપદ) શાસ્ત્રમાં આ ચર્ચા કેટલે દસમા સૈકા મુધીના
ગ્રંથોમાં ચર્ચાયેલ છે. જુઓ સન્મતિતર્ક પ્રકરણની ટીકા
પૃ. ૧૬૭. ત્યારે એ ખબર નથી પડતી કે વ્યવહારમાં જૈન
પરંપરામાં નાત જાતના લેદોને લીધે પ્રતિષ્ઠા-અપ્રતિ-
ષ્ઠાના ખ્યાલો અને છૂતાછૂતના ખ્યાલો શા માટે
પ્રચલિત છે ? સંભવ છે કે પાટોશમાં રહેનારી અને
જાતિવાદમાં માનનારી પ્રાક્ષણ પ્રજાની આ અસર હોય.

આત્મશુદ્ધિ અને તેનાં સાધન અહિંસા, સંયમ તથા
તપ માટે તેમનો પ્રધાન આગ્રહ છે, પ્રધાન ઉદ્દેશ છે,

આન્ય પ્રધાન આગેશ તે ગારે જ તેમના પ્રવચનના
પ્રસિદ્ધિમાં 'આશાશ્વતથા' ગામ એક આગેશ ગારનાર
આગેશ કરે તે વર્તમાનમાં ભોખવામાં તેને બદલે
'સરવજીત' એવું ગામ બેઠેલું પ્રચલિત છે.

ત્યારે તેમણે છેલ્લું આગેશ મધ્યમાં પાવાગામમાં
કર્ચું ત્યારે તે તેમનાં બરેબર છેલ્લું આગેશ જ નિવડ્યું
તેઓ પ્રવચન કરતાં કરતાં પાવા નગરીમાં

વર્ષાઋતુના કાર્તિક માસની પંદરમી તિથિએ એટલું
અમાવાસ્યાએ રાતને વળતે નિર્વાણ પામ્યા એટલું
દેહી મટી વિદેહી થયા. તે વળતે સ્વાતિ નક્ષત્ર હ

૩૧ તેમના છેલ્લા પ્રવચન વળતે કાશીદેશપતિ મલ્લવંશ
ગણતંત્રી નવ રાજાઓ અને કોશલદેશપતિ શિશુવી વંશ
ગણતંત્રી નવ રાજાઓ એમ અઢાર રાજાઓ ત્યાં પાવા
તેમની ઉપાસના માટે હાજર હતા અને પાવાનો ત
તેની આસપાસનો પણ મોટો જનસમૂહ પણ તે સમયે
ત્યાં આવેલો હતો. વર્તમાનમાં ગિહાર પાસે જે પાવા
નામે પ્રસિદ્ધ ગામ છે તે તેમનું નિર્વાણસ્થાન મા
વામાં આવે છે. કાર્તિક વૃદ્ધિ અમાવાસ્યાએ ત્યાં
આને પણ એક મોટો મેળો લરાય છે. પાવાપુરીમાં
આને પણ તેમના પ્રવચનની જગ્યા બતાવવામાં
આવે છે અને જ્યાં આને જલમંદિર છે તે તેમના
અગ્નિસંસ્કારનું સ્થળ છે એમ કહેવામાં આવે છે.

અહીં એ વાત યાદ રાખવાની છે કે પુરી અને
પાવા એ બે ગામ બુદ્ધાં બુદ્ધાં છે પણ પાસેપાસે

આત્મા વગેરે બધું નિત્ય છે અને કાર્યની અપેક્ષાએ વા
 માયાની વા ઉપાધિની અપેક્ષાએ જગત આત્મા વગેરે બધું
 અનિત્ય છે. એ જ રીતે આત્મા એક છે, અનેક છે, કર્તા છે,
 અકર્તા છે, વ્યાપક છે, અવ્યાપક છે તથા જગત કાર્ય છે
 વા જગત કાર્ય નથી વગેરે એ બધા વિચારો પણ બુદ્ધી બુદ્ધી
 રીતે વિચારવાની દૃષ્ટિને લીધે ઉત્પન્ન થયેલા છે અને એ
 પ્રત્યેક વિચાર અંશતઃ સાચા ય છે. જ્યારે એ બધા આંશિક
 સત્ય વિચારોને લેળા કરીએ અને તે દ્વારા જે જ્ઞાન થાય
 વા જે અનુભવ થાય તે જગતના અને આત્મા વગેરેના
 સ્વરૂપ વિશે વિશેષ પ્રકાશ નાખે એવો હોય છે. આ જોતાં
 ઘડીભર આપણને એમ પણ થઈ આવે કે આ રીતે તો
 જગત, આત્મા અને ઈશ્વર વગેરે તત્ત્વો અનિર્વચનીય છે,
 શબ્દથી કહી શકાય એવાં નથી માટે એ તત્ત્વોના એક જ
 અંશ વિશે કોઈ ગ્રંથો કે વાદવિવાદ કરવો ઉચિત છે ખરો ?
 આ પરિસ્થિતિને ખ્યાલમાં લઈને પ્રાચીન વેદ ઉપનિષદ
 વગેરે શાસ્ત્રોએ સ્વપાતીત આત્મા ઈશ્વર વગેરે બાબત
 તન્ન તન્ન એમ જ કહ્યા કર્યું છે અને જૈન શાસ્ત્રો પણ એ
 શ્રુતિવાક્યને અનુસરીને કહેતાં આવ્યાં છે કે સર્વે સરા ણિયદ્વિતિ,
 ત્વજ્ઞત્ય ન વિજ્ઞતિ । મતિ તત્ત્વ ન ગદિતા (આચારાંગસૂત્ર અધ્ય-
 યન પાંચમું, ઉદ્દેશક છઠ્ઠો) અર્થાત્ જ્યાંથી તમામ સ્વરો-
 શબ્દો પાછા ફરે છે, જ્યાં કોઈ તર્ક પહોંચી શકતો નથી અને
 જ્યાં બુદ્ધિ પણ પ્રવેશ કરી શકતી નથી એવું પરંત્યોત્તિમય
 આત્મપદ છે. આમ છે માટે જ મહાવીર તત્ત્વવિચારણામાં
 સર્વત્ર દૃષ્ટિભેદને અવલંબીને ઉપદેશ આપેલ છે. તેઓ કહે છે
 કે દ્રવ્યદૃષ્ટિએ આત્મા જગત બધું ય નિત્ય છે અને પર્યાય-

મેવેશ્વરો ય જાલંપરો ન મુદો વા. હદ જાલો વા ।

સનભાવગાવિભાષા હદદ મુદો ન સંદેહો ॥

(આચાર્ય દરિદ્રાદ)

અર્થાત્ કોઈ જ્યેતાંજર સંપ્રદાયનો હોય, વા કોઈ આચાર્યજર-દિગંજર-સંપ્રદાયનો હોય, વા કોઈ જીવંત સંપ્રદાયનો હોય, વા વળી કોઈ જીવંત સંપ્રદાયનો હોય છતાં જે તે જુદા જુદા સંપ્રદાયવાળા તમામ લોકો સમજાવથી ભાવિત વૃત્તિવાળા હોય-વીતરાગ ભાવને પામેલા હોય તેો અવશ્ય મોક્ષને પામે છે એમાં સંદેહ નથી.

જ યિ કિંચિ અણુજ્ઞાયં પડિધિદં વા યિ જિજ્ઞર્ચિદેદિ ।

એવા તેસિ જાગા કહજે સત્યેગ દોતલ્લ ॥—

(જલદલ્લ પૃ ૯૩૬, ગા ૦ ૩૩૩૦)

અર્થાત્ શ્રીજિનસગવંતોએ કોઈ હકીકત વિશે કશી અનુમતિ જ આપેલ છે એમ નથી, તેમ કોઈ હકીકત વિશે કશો પ્રતિપેદ જ કરેલ છે એમ. પણ નથી. તેમ છતાં તેમની આ આજ્ઞા છે કે પ્રવૃત્તિમાં એટલે સાધનામાં મનુષ્યે સંયમપૂર્વક રહેવું ઘટે અર્થાત્ કાર્યમાં સત્ય હોવું ઘટે.

દોષા જોગ નિરુદ્ધંતિ જોગ ચિજ્જંતિ પુલ્લક્ષ્મદં ।

સો સો મોક્ષોવાઓ રોગવત્યાસુ સગં વ ॥

(જલદલ્લ પૃ ૯૩૬, ગા ૦ ૩૩૩૧)

અર્થાત્ રોગની અવસ્થામાં જે જે ઉપચાર વડે શમન થાય તે તમામ ઉપચારો રોગની શાંતિ માટે ઉપાયરૂપ છે, તેમ આત્માને સર્વથા સ્વતંત્ર કરવાની સાધનામાં જે જે

સાધન વડે દોષોને અટકાવી શકાય અને જે જે સાધન વડે આગલા મલિન ચાંસ્કારોનો હાથ થાય તે તમામ સાધને મોક્ષના ઉપાય છે. એમ સમજવું.

આ જોતાં ભગવાન મહાવીરના પ્રવચનની એટલે જો પ્રવચનની વિશાળતા અને વ્યાપકતા કોને નહીં જણાય ?

પ્રતિસ્પર્ધીઓ—આવા વિશાળ દૃષ્ટિવાળા અને અહિંસાપ્રધાન હોવાન સરણીને વરેલા ભગવાન મહાવીરના પક્ષે પ્રતિસ્પર્ધીઓ હતા. એ હકીકત માત્સર્યમય માનવની સિદ્ધ મહત્વાકાંક્ષાના એક નમૂનારૂપ છે. આ જગતમાં આવેલા ઘનાવો કાંઈ નવા નથી. ઘણા જ જૂના કાળમાં જન્મ્યું, રાં અને કૃષ્ણના તેમના તેજને સહન નહીં કરી શકનારા અને તેમનો ઘાત કરવા પણ તૈયાર થયેલા એવા પ્રતિસ્પર્ધીઓ થયેલા છે. ભગવાનના જ સમસમયી તથાગત યુદ્ધનો પણ દેવદાનામે રાજપુત્ર એવો પ્રતિસ્પર્ધી થયેલો કે જે, તેમનો પ્રાં લેવા સુદ્ધાં તૈયાર થયેલો. વર્તમાનમાં પણ પૂ. ગાંધીજી એવા જ પ્રતિસ્પર્ધી લોકો છે જે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

ભગવાન મહાવીરના જમાનામાં તેમના જે જ પ્રતિસ્પર્ધી થયેલા. એક તો તેમનો જમાઈ જમાલિ રાખીએ મંખલિપુત્ર ગોશાલક. જમાલિ પોતે રાજપુત્ર હોય અને ભગવાનના વતનનો વતની હતો. ભગવાનનાં પ્રવચ સાંભળ્યાં પછી ભોગવિલાસોને તજી તે ભગવાનનો શિષ્ય થયો. અગ્યાર અંગોને ભાગ્યો અને કઠોર તપશ્ચર્યા કે પોતાની આત્મસાધના કરવા લાગ્યો. જ્યારે તે ભગવાનની દીક્ષા લેવા આવેલો ત્યારે તેની સાથે બીજા પાંચસે પુ

। અર્થાત્ જમાલિએ અને તેની સાથેના આ પાંચસે યોએ લગવાનની પાસે દીક્ષાને સ્વીકારેલી. (લગવતી ના નવમા શતકના તેત્રીશમા ઉદ્દેશકમાં જમાલિ વિશે વેસ્તર હકીકત આપેલ છે. તેમાં તેના માતાપિતાનો પણ લેખ છે પરંતુ તેમનાં નામનો ઉલ્લેખ નથી. તથા માલિને ક્ષત્રિયપુત્ર કહેલ છે અને તેને આઠ સ્ત્રીઓ હતી મ પણ સૂચવેલ છે તથા જમાલિએ પોતાના માતાપિતાની ૧૧તીમાં દીક્ષા લીધેલ છે અને તે, પોતાના માતાપિતાને કનો એક પુત્ર છે એમ સૂચવેલું છે)

હવે એકવાર જમાલિ અનગાર, લગવાન મહાવીર પાસે ગયો અને તેમને વંદન નમન કરીને કહેવા લાગ્યો કે 'પ સંમતિ આપો તો હું આ પાંચસો અનગારો સાથે હીંથી બહારના પ્રદેશમાં વિહાર કરું. આ વખતે લગવાન કાવીર વૈશાલીના પરા ક્ષત્રિયકુટુંબ આમના બહુશાલ ચૈત્યમાં રાજતા હતા. અને પછી અહીંથી વિહાર કરીને લગવાન પા નગરીના પૂર્ણુલદ્ર ચૈત્યમાં વિરાજતા હતા. ત્યારે માલિએ પોતા પાસેથી બુદ્ધો પડી વિહાર કરવાની લગવાન સે રજા માગી ત્યારે તેમણે કયો જવાબ ન આપ્યો, 'ન રાખ્યું' અને એ રીતે તેમણે રજા તરફ પોતાનો ઇગમો બતાવ્યો. તેમ છતાં આ ક્ષત્રિયપુત્ર જમાલિ અનગાર, લગવાનના અણગમની દરકાર ન કરીને પોતાની સાથે દીક્ષિત પેલા પાંચસો સાધુઓને સાથે લઈ તેમનાથી બુદ્ધો પડી પવ્ત્રી નગરી તરફ જઈ ત્યાંના કોપ્પક ચૈત્યમાં રહેવા ગયો. ત્યાં તે ખાનપાનની મર્યાદાના લંગથી માંદો પડી

જમાલિનો વિચાર ગમ્યો તેઓ તેની પાસે જ રહ્યા અને
 જેમને એ વિચાર ન ગમ્યો તેઓ તેની પાસેથી બુંદા પડીને
 ચંપા નગરીના ખૂર્ણલદ્ર ચૈત્યમાં જ્યાં ભગવાન મહાવીર
 ધિરાજતા હતા ત્યાં પહોંચી ગયા. હવે જ્યારે જમાલિ
 નિરોગી થયો અને વિહાર કરવાને સશક્ત થયો ત્યારે
 તે, ચંપા નગરીમાં જ્યાં ભગવાન મહાવીર ધિરાજતા હતા
 ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને ભગવાનને વંદન નમન કર્યા વગર
 બહુ દૂર નહીં તેમ બહુ પાસે નહીં એમ ઊભો રહીને કહેવા
 લાગ્યો કે જેમ આપ દેવાનુપ્રિયતા બીજા શિષ્યો હજી
 સુધી છત્રસ્થ જ રહ્યા છે અને અરહા જિન દેવલી થયા
 નથી તેમાંયલો હું નથી, હું તો જ્ઞાન દર્શનને પામેલ છું
 અને જિન અરહા દેવલી થઈને આપની પાસે આવ્યો છું.
 કારણ કે મેં વર્તમાન કાળ અને ભૂતકાળને ધનિષ્ઠ સંબંધ-
 વાળા માનવાની આપની ભૂલ પકડી પાડી છે. મને થોડા
 દિવસ પહેલાં મારી માંદગીની હાલતમાં એ અનુભવસિદ્ધ
 થઈ ગયું છે કે વર્તમાનકાળ અને ભૂતકાળ કદી ધનિષ્ઠ
 સંબંધવાળા ન હોઈ શકે માટે જ તમો જે ‘કિયગાણુ’ને
 ‘કૃત’ કહો છો, તે વાત ખોટી છે. ભગવાને તેને સમજાવવા
 સારું એક રોગીની વાત કહી અને એક આત્મસાધના
 કરનાર અનગારની વાત કહી : હે જમાલિ ! ધાર કે કોઈ લાંબા
 સમયનો રોગી છે, તે ઉપચાર કરવા લાગે છે અને ઉપચારથી
 તેના શરીરમાં એક આની બે આની એ રીતે ધીરે ધીરે
 સુધારો થવા માંડ્યો છે, એ અપેક્ષાએ-જો કે હજી તે
 તદ્દન સાજો થયો નથી છતાં-તેને ‘સાજો છે’ એમ
 કહેવાને હરકત નથી. કોઈ સાધક પોતાની ચિત્તશુદ્ધિ માટે

। સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિ અને સ્ફૂલ્લદ્રષ્ટિ એમ બન્ને જાણુએ વિચાર
રવાનો છે. કેવળ સ્ફૂલ્લદ્રષ્ટિનો વિચાર વ્યવહારસાધક
નતો નથી એટલે તારા કથનમાં આંશિક સત્ય છે; પરંતુ
તારા કહેવા પ્રમાણે તે પૂરું સત્ય છે એમ નથી. આમ
મતલબે છતાં જમાલિ ન સમજાયો તે ન જ સમજાયો અને
ક્યો ત્યાં યુધી પોતાને ભગવાન મહાવીરનો પ્રતિરૂપી
માનતો રહ્યો અને પોતે પણ અરહા છે, જિન છે, કેવળી
કે એમ લોકોને તદ્દન ખોટું કહેતો રહ્યો.

ખીન્ને પ્રતિરૂપી મંખલિપુત્ર ગોશાલક. જૈન આગમ
ભગવતીસૂત્રના પંદરમા શ્લોકમાં ગોશાલકની હકીકત આ
પ્રમાણે આપેલ છે:

‘મંખ વ્રતિનો મંખલિ નામનો એક પુરુષ, તેની ભદ્રા
નામે ભાર્યા. તે ગર્ભવતી થઈ, પછી એ જન્મે ફરતાં ફરતાં
શરવણ નામના ગામમાં ગોળહુલ નામના બ્રાહ્મણની ગોશાલામાં
આવીને ઉતર્યા. ગોશાલામાં જ પુત્રનો જન્મ થયો માટે
તેનું નામ ‘ગોશાલક’ પાડયું. ગોશાલક મોટો થયો એટલે
તે, પોતાના પિતા પ્રમાણે ‘મંખ’ વ્રતિનો ધંધો કરી છવન
નિર્વાહ કરવા લાગ્યો.

ભગવતી સૂત્રકારે શ્રીમહાવીર પાસે કહેવરાવ્યું
છે કે આ વળતે તેઓ ચોત્રીશ વરસના હતા. તેઓ
શ્રમણ થઈ વિકાર કરતા કરતા રાજગૃહ નગરના
નાલંદા પાડાની વણકરશાલામાં વર્ષાવાસ રહેલા. ગોશાલક

---

૧ દાયમાં ચિત્રનું પાટિયું રાખી લોકોને ચિત્રો બતાવો તે દ્વારા
છવનનો નિર્વાહ કરનારા ‘મંખ’ કહેવાય.

થ પણ ઉદાસીન ન હતા. ભગવતી સૂત્રમાં કે બીજાં
 રોમાં જે જે સંવાદો, ચર્ચાઓ અને દૃષ્ટાંતો વા દયાઓ
 વાવેલાં છે તે તમામનો અભ્યાસી, આ હદીક્તને ધરાખર
 રવી શકે એમ છે. ભગવાન ગ્રાધનામાં એટલા બધા
 દેાર હતા કે તેઓ છવન પર્યાંત કેવળ લૈક્ષ ઉપર-ખરા
 મર્થમાં માધુકરી વૃત્તિ ઉપર જ પોતાનો નિભાવ કરતા
 હતા છે. કદી તેઓ મોટા મોટા નિર્ગત્તણામાં ભોજન માટે
 ન્યા જ નથી તેમ જે લૈક્ષ દોપવાળું હોય એટલે પોતાને
 માટે જ તૈયાર કરેલું હોય વા દોઈપણ વ્યક્તિને માટે
 અસંતોષ કે પીડા કરનારું હોય તે તેઓએ કદી નથી જ
 સ્વીકાર્યું. નિર્દોષ લૈક્ષ વિના ઉપવાસોના ઉપવાસો તેઓ જેંચી
 માફતા; પરંતુ ભક્તિભાવથી પ્રેરાઈ કોઈ અનુયાયી ઉપાસક વા
 ઉપાસિકાએ જે લૈક્ષ તેમને માટે ખાસ તૈયાર કરેલું જણાય
 તે, તેઓએ કદી પણ સ્વીકાર્યું જ નથી તેમ પોતાનાં
 અનુયાયી શ્રમણશ્રમણીઓને પણ એવું લૈક્ષ લેવાની મનાઈ
 કરેલી છે. તેમણે પોતાના નિર્વાહ માટે કે પોતાના
 સંઘના નિર્વાહ માટે કોઈ નાનાં કે મોટાં દાનો પણ
 સ્વીકાર્યાં નથી, તેમ દાનમાં અપાતાં જમીન, ગગીચા વા
 મંદો પણ સ્વીકાર્યાં નથી, તેમ પોતાના કે પોતાના સંઘના
 કાયમી નિભાવ માટે કોઈ પોતાના અસાધારણ ઉપાસક વા
 ઉપાસિકાને કરી પ્રેરણા પણ નથી કરી. અરે માંદા હોય ત્યારે
 પણ ઔપધ લેવાની વા બીજા વૈદ્યકીય ઉપચારો લેવાની લેશ
 મંજૂર પણ નથી સેવી, તેમ તેમના સંઘનાં શ્રમણશ્રમણીઓને
 એ બાળત હગલે ને પગલે આધારણ સ્થિતિમાં એ વૈદ્યકીય
 રાહત લેવાનો કે ઔપધાદિ લેવાનો સાદ્ર સાદ્ર નિષેધ કરેલો

રવા સારુ બાહ્ય પરિચયનો પણ ત્યાજ નરૂરી છે. એટલે
 વિરતિવાળા શ્રેયાર્થીઓ માટે ભગવાને બાહ્ય પરિચયની
 કંઈ કંઈ મર્યાદાઓ નાંખી છે. તેઓ ધન ન રાખી શકે,
 ન રીતે ધર, નમીન, સોનુસુપું, સ્ત્રી, મોટર વગેરેને
 ન રાખી શકે. લગ્ન દાંડવાં પૂરતાં કપડાં, શરીરના
 વિરોધ માટે કપયોગી હોય તેટલું ઘિછાનું અને ખાવા-
 વા માટે માટીનાં કે લાકડાનાં પરિમિત ન વાસણો રાખી
 શકે. પોતે જેટલો ભાર ઉપાડી શકે તેટલો રાખે, એથી
 ધારે નહીં. પોતાનો ભાર બીજા પાસે ઉપડાવી ન શકે,
 આધારણ નિયમ છે. પ્રજાચર્યનિષ્ઠ આવા શ્રેયાર્થીની કાજતો
 શ્રી ઝોટી હોય અને જે હોય તે પણ ઘણી ન ઝોટી ખર્ચાળ
 થાય છે. ખાવા માટે તેઓ અંતમાંત ભોજન મેળવી
 શકે એટલે લોકો જમી રહ્યા હોય ત્યારણાં જે વધુવટયું
 હોય તે ભિક્ષા માગીને લઈ આવે. ભિક્ષાનો સમય બપોરે બે
 રાગ્યા પછીનો ભગવાને આંકી બતાવેલ છે. આમ અંતમાંત
 ભોજન લેવાથી કોઈ ઉપર દગ્ગો ખાસ બોમ્બો પડવાનો સંભવ
 નથી. આવા શ્રેયાર્થીની પ્રવૃત્તિમાં મુખ્યતઃ ચિત્તશુદ્ધિની
 સાધના છે અને તે માટે ધ્યાન, તપ અને સ્વાધ્યાયને
 જણાવેલાં છે. સંયમને બાધ કરે એવો ગૃહસ્થોનો પરિચય
 વર્ત્ય બતાવેલ છે. તથા દેશકાળ પ્રમાણે પોતાને જીવન-
 શુદ્ધિમાં સહાય કરે એવાં નિમિત્તો દ્વારા સ્વ અને પરનું
 કલ્યાણ થાય તેમ વર્તવાનું ફરમાવેલ છે. એ શ્રેયાર્થીએ
 મનનો સંયમ, વચનનો સંયમ અને કાયાનો સંયમ
 દેખવતા રહેવાનું છે. તથા જે જે સામગ્રી પોતાના
 સંયમસાધક જીવનના નિર્વાહ માટે તે શ્રેયાર્થી મેળવે તે

અહિંસાધર્મને છાજે એવી રીતે તેણે મેળવવાની છે. અર્થાત્ તે સામગ્રીની ખનાવટ ઘોર હિંસામય હોય તે કોઈ સામગ્રી એ ઉપયોગમાં લે તો તેમાં તેના અહિંસાવ્રતનો ચોક્કસ ભંગ છે એમ ખતાવેલું છે, દાખલા તરીકે વર્તમાનમાં મીલમાં બનેલાં મુલાયમ કાપડ અને જાડી ખાદી એ બેમાંથી શ્રેયાર્થીએ લક્ષ્યપૂર્વક અને વિવેક સાથે જાડી ખાદીને પસંદ કરી હોય તો સમજવું કે તે અહિંસાના માર્ગ ઉપર છે. કદાચ જો તે અજ્ઞાનથી વા દેખાદેખીથી મીલમાં બનેલું મુલાયમ કાપડ વાપરશે તો જરૂર તે પ્રથમ ત્રતની દ્રષ્ટિ હિંસાના માર્ગ ઉપર છે એમ ભગવાન મહાવીરનું પ્રવચન કહે છે. ધી દ્રઢ ગોળ વગેરે વિકૃતિજનક પદાર્થોનો આ શ્રેયાર્થી વગર કારણે ઉપયોગ ન કરે એમ વિધાન કરેલ છે. આ ઉપરાંત શ્રેયાર્થીએ પોતાનાં શારીરિક મળો આડો પેશાબ કરે વગેરે મેલોને એવે સ્થલે પરડવવા—નાખવા—કે જ્યાં કોઈ જતું આવતું ન હોય, તે મળોને કોઈ જોઈ શકતું ન હોય અને તે મળો કોઈને નાડચણ કરતા ન થતા હોય—શ્રેયાર્થીએ પોતાના એ મળોને જાહેર રસ્તા ઉપર જ્યાં માણસો આવે જાય છે તેવે ઠેકાણે વા જ્યાં બાળકો રમે છે. કુદે છે એવે ઠેકાણે નાખી જ ન શકાય, એમ ભગવાને સાફ સાફ ખતાવેલ છે. આ રીતે સર્વવિરતિવાળા શ્રેયાર્થી વિગ્રે ઘણાં કડક નિયમો ભગવાન મહાવીરે પોતે જાતે આચરીને પછી જ ખતાવેલા છે. કોઈ એમ સમજે કે આ નિયમો આપ્યા આગળના સાધુઓના માટે છે. આ નિયમો આપ્યા છે એટલે આ નિયમો ન પાળી શકાય અને તેથી આ નિયમો અમલમાં નથી લાગતા એમ કહેવાય.

મેમ પણ વર્તાય તો તેવી સમજણવાળાને જાગરાત પાપ-
ભણ કહે છે એ યાદ રાખવાનું છે.

બીજો વર્ગ અંશવિરતિનો છે. તેવા શ્રેયાર્થીએ પ્રથમ
|| પરિશ્રદ્ધની મર્યાદા કરવી જોઈએ અર્થાત્ આટલું ધન,
આટલી જમીન અને આટલી બીજી સામગ્રી માટે રાખવી
અને એથી વધારે કશું ન રાખવું તથા રોજના ખાનપાન
ગિરેની મર્યાદા નક્કી કરી લેવી, જેથી હાજતો ચાપમાં
હિ અને મન તથા શરીર અંચળ થવા ન પામે. આ બધું
એ અંશવિરતિવાળાએ હવનમાં સંયમ કેળવાય અને
એત્તમાં તૃપ્તિના જે પ્રણામ સંસ્કારો છે તે ખીરે ધીરે
ખોઈ ચાય એ બુદ્ધિથી જ આચરવાનું છે. એવા કોઈ
પવિત્ર ઉદ્દેશ વિના દેવળ મૂઠલાવે વા જરૂલાવે કરેલા કોઈ
નેયમ હવનને લાભપ્રદ થતા નથી. આવો અંશવિરતિવાળો
વેપારી હોય, ખેડુન હોય, શિક્ષક હોય, ધાંચી હોય, મોચી
હોય, ધોખી હોય વા જમે તે જતનો વા જમે તે ધંધો
કરનારો હોય માત્ર તેનું લક્ષ્ય સંયમ કેળવવાની બુદ્ધિથી
અંશવિરતિ તરફ વળેલું હોયું જોઈએ. આંતર પરિશ્રદ્ધ
ખોઈ કરવા આ અંશવિરતિવાળાએ બાહ્યપરિશ્રદ્ધની મર્યાદા
ખાંધી લેવી જોઈએ અને ખરાબર તદતુસાર વર્તનને કેળવવું
જોઈએ. લોભ ખોઈ ચાય તો જ બાહ્યપરિશ્રદ્ધની મર્યાદા
ખાંધી શકાય અને એ ખંધાય તો જ આંતર પરિશ્રદ્ધનો
ત્યાગ કેળવાય. આ માટે વિવિધ પ્રકારની લાવનાઓ
કેળવીને ચિત્તમાં એ અંશવિરતિના સંસ્કારોને દૈનિક
કરવાના છે. પ્રાણીમાત્ર માટે બંધુ છે એવી લાવના

કેળવ્યા કરવી. તમામ પ્રાણીઓને જીવન વધુલ છે, કોઈપણ
 પ્રાણીને મરણ પ્રિય નથી એટલે આજની લાપામાં જીવે
 અને જીવવા ઘો'ની લાવના ખુબ મનમાં સ્થિર કરે
 જોઈએ. બીજું સાદાર્થ અને ઓછી હાજતોની પ્રે
 પાડવા માટે પોતાના વતનની ઉપજથી જીવનનિરંજન
 કરવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. વતન બહાર જઈને
 લોભવશે ધન મેળવવાની વૃત્તિ જાગે તો તે લે. તે
 વૃત્તિને કાબુમાં રાખવા સારું વતન બહાર કેટલે દૂર
 સુધી જવું તેની મર્યાદા બાંધી લેવી જોઈએ તથા વતન
 બહારથી વસ્તુઓને લાવવી જ પડતી હોય તો પણ તે
 કેટલે દૂરથી અને કેટલી મંગાવવી તેની પણ મર્યાદા
 આંકી રાખવી જોઈએ અને ધનલોભને કારણે વતનની
 વસ્તુઓ બહાર મોકલવી પડતી હોય તો પણ
 લોભને ઓછો કરવા ખાતર તે કેટલી મોકલવી અને
 કેટલે દૂર સુધી મોકલવી તેની હદ નક્કી કરી લેવી જોઈએ
 આમ હદ નક્કી કરવાથી લોભ ઉપર અંકુશ રહે
 અને વતનમાં રહેનારા લોકોની આજીવિકાનો નાશ નહીં
 થાય તથા બહારના લોકોને ચૂસવા-ચૂસાવાનો પ્રસંગ ઓછો
 થઈ જશે. આ મત ભગવાન મહાવીરે દેશાવકાશિકને ત.
 અંશવિરતિવાજાઓ માટે ખાસ જનાવેલ છે. આ ઉપરાંત
 અતિથિની પરિચર્યા-કોઈ જાતના નાત જાત ધર્મ સંપ્રદાય
 વાળા દેશ કે રંગના ભેદને લેશ પણ પ્રાધાન્ય ન આપવું
 માનવી તરિકે માનવ અતિથિની પરિચર્યા-આગતાસ્વાગત
 કરવાનું પણ એક મત જનાવેલ છે. તથા તમામ પુરુ
 પઓંઓ અને આપણાં ખાસ સહાયક ગાય બળદ ઘોડા વગેરે

પુઓ તરફ પણ ખુબ સહભાવ રાખવાનું કહેલ છે. પુઓ ઉપર વધારે ભાર ન લદાય, તેમ એક ઘોડો બળદ વા બીલું કોઈ પણ એવી ન થકે ટલી સ્વારી એક ગાડીમાં ન બેસી શકે વગેરે એમ અનેક કારે પશુઓ તરફ આત્મવન લાગણીથી વર્તવાની આ શિવિરતિઓની ક્રમ છે. આ ઉપરાંત જે ધંધાઓમાં રહિંસા છે, સ્વ અને પર જીવનનો ધાત છે, જેવા કે મીલો લાવવી, સટ્ટા કરવા, રેસ રમવી, જંગલો બાળવાં, સુરંગો કાઢવી, શુભામોનો વેપાર કરવો, વાળોનો વેપાર કરવો એર, જે વગેરે હાનિકારક ચીજોનો વેપાર કરવો, માણસોની હિંસાઓની અને પશુપક્ષીઓની હિંસા દ્વારા બનતાં ઔષ્ણનો વેપાર કરવો, પશુપક્ષીઓની હિંસા દ્વારા પેદા થતાં માંસાં, વાળ, પીંછાં વા એવી હિંસામાંથી બનતી વસ્તુઓનો વેપાર કરવો વગેરે એવી હિંસાપ્રધાન અને હિંસાને સ્તિજન આપે એવી તમામ પ્રવૃત્તિઓ વા એવા તમામ વેપારધંધા, એ બધાંનો નિષેધ કરવામાં આવેલ છે. જે ધંધાથી અસંયમ વધે અને લોકો પાપમાલ થાય એવા કોઈ પણ ધંધા કરી જ ન શકાય.

ત્રીજો વર્ગ માત્ર ભગવાન મહાવીરના ધર્મની શ્રદ્ધાવાળો છે; કિંતુ ઉપર જણાવેલ બેમાંથી એકે વિરતિનું આચરણ કરવાને અસમર્થ છે, તેમને માટે ભગવાને કહેલ છે કે આવા લોકો બધી પ્રવૃત્તિમાં પ્રામાણિક રહે, ન્યાયનીતિના નિયમને બરાબર પાળે અને પોતાનો વ્યવહાર ધંધો વા નોકરી એ બધું પ્રામાણિકપણે ચલાવે. સત્યની

જિજ્ઞાસાને પોષે અને સંત પુરુષોનો વધારે સંકલ્પમાં
 વિનયાદિ શુભોને ખીલવે. આમ કરવાથી આ વૈ
 વર્ગના લોકો ધીરે ધીરે અંશવિરતિ તરફ આવી શકે
 અને એવી રીતે ક્રમે ક્રમે જીવનનો પૂર્ણ વિકાસ
 ખીલવી શકશે.

લગવાને ઉપર જણાવેલો જે સાધનામાર્ગ બતાવે
 છે તે વર્તમાનમાં યથાર્થપણે લાગ્યે જ દેખાય છે. વર્તમાન
 વ્યવસ્થા અને આશ્રમવ્યવસ્થા જે સમાજોપયોગી હતી તે
 આજ લાંબાકાળથી તુટી ગઈ છે અને તેની વિકૃતિ સમાજમાં
 ટકી રહી છે, તેમ લગવાને જે સર્વવિરતિ, અંશવિરતિ અને
 મધ્યસ્થ માર્ગની સાધના માટે જે જે પ્રક્રિયાઓ બતાવેલી
 છે તે પણ જૈન પ્રજામાં ઠીક ઠીક રીતે પળાતી નથી.
 નથી, એટલું જ નહીં તેમાં અનેક વિકૃતિઓ અને અસં
 તતાઓ ધર્મને નામે પેસી ગઈ છે. એટલેથી જ આજ
 જૈનને નામે જોળખાતા કેટલાક વર્ગમાં એવી પણ માન્યતા
 ફેલાયેલી દેખાય છે કે પદોપકાર ન કરવો, દાન ન આપવું,
 જેતી ન કરવી, કૂવા ન ખોદાવવા, આગ લાગી હોય તો
 તે ન જોલવવી, કોઈ તરફથી હોય તો તેને પાછી ન
 આપવું, અને ખુબી તો એ છે કે આ બધી વિકૃતિ
 માન્યતાઓ અહિંસાને નામે ચાલે છે. માનનીય નરહરિભાઈ
 પરીજો અને એકવાર કહેલું કે અમારા ગામમાં બપોરના
 બાપ્તો બેગી ધર્મને બેસીને વાતચીતો કરે ત્યારે
 આજ પદવા આવતાં અને રસોઈનો વખત થાય ત્યારે
 લગવાને વખત થાય પણ તેમાં જૈન બૈરાંઓ પહેલાં ન જાય

शुद्धिपत्रक

अक्षर

द्वय

—जणजी

जणजि

—वदुर्गी

वदुर्गि

वदुर्ग

वदुर्ग

पाणिपद—

पागवद्—

पयन्ग

पयन्ग

जंतुया

X जंतुयो

—मागिणा

X—मागिगो

X निव्याभितते

गा० २, ३]

गा० ३, २]

—दुक्ताग

दुक्ताग

X—दोमेदि

X चीरण

चंमगा

चंमगो

[दश० अ० ५ गा०

[दश० अ० ४ गा०

X आजीवगं

અમરેલી નિવાસી મહેતા તારાચંદ વસ્તરાજના
પુત્ર બાઈ મનસુખલાલનાં સફળત પૂરત્ય
માનુશ્રી જરાવ ષાઇની પવિત્ર સ્મૃતિ માટે

મહાવીર-વાણી

: ૧ :

મંગલ-મુક્તિ

નમોત્કારો

નમો અરિહંતાણં ।

નમો સિદ્ધાણં ।

નમો આચરિયાણં ।

નમો ઉવજ્ઞાયાણં ।

નમો લોષ સર્વસાહુણં ।

એસો પંચ નમુત્કારો, સર્વપાવપ્પણાસણો ।

મંગલાણં ચં સર્વેસિં, પદમં હવદ્ મંગલં ॥

[પંચપ્રતિ૦ સૂ૦ ૧]

: ૧ :

મંગલ-ચૂત્ર

નમસ્કાર

અરિહંતોને—અર્હંતોને—નમસ્કાર,

સિદ્ધોને નમસ્કાર,

આચાર્યોને નમસ્કાર,

ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર,

લોકમાં સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર.

આ પાંચ નમસ્કાર સર્વ પાપોનો નાશ કરે.

તથા સર્વ મંગલોમાં પ્રથમ મંગલરૂપ છે.

: ૧ :

મંગલ-મુક્ત

નમોલ્કારો

નમો અરિહંતાંગ ।

નમો સિદ્ધાંગ ।

નમો આચાર્યાંગ ।

નમો ઉવગ્ગ્રાયાંગ ।

નમો લોપ સચ્ચસાહંગ ।

એસો પંચ નમુલ્કારો, સચ્ચપાવનગાસળો ।

મંગલાંગ ચ સચ્ચેસિ, પદમં હવડ મંગલં ॥

[પંચપ્રતિ૦ સૂ૦ ૧]

: ૧ :

મંગલ-સૂત્ર

નમસ્કાર

અરિહંતાને-અહંતાને—નમસ્કાર,

સિદ્ધોને નમસ્કાર,

આચાર્યોને નમસ્કાર,

ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર,

લોકમાં સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર.

આ પાંચ નમસ્કાર સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર છે,

તથા સર્વ મંગલોમાં પ્રથમ મંગલરૂપ છે.

તુલનાત્મક ટિપ્પણો ઉપરથી તમામ ધર્મોના પાયો દેટલો બધો સ્પષ્ટ મળતો છે તેનો ખ્યાલ આવશે.

સરખાવેલાં વચનોમાં દેટલાંકે તો શબ્દયઃ પણ સરખાં છે. સરખામણી કરવા માટે આજણુ ધર્મનાં અને બૌદ્ધ ધર્મનાં મૂળ વચનોનો વેરો ઉપયોગ કરેલ છે.

અરિહંત-આ શબ્દનું સંસ્કૃત ઉચ્ચારણ અરહંત છે તં. અરહંતે પ્રા. અરિહ ધાતુ ઉપરથી આ શબ્દ આવેલ છે. અરિહ ધાતુને તર્તમાન દૃઢંતનો અંત પ્રત્યય લાગવાથી અરિહંત અરહંત અને અરહંત એવાં ત્રણ પદો બને છે. પાલિ ભાષામાં અરહંત રૂપ પ્રચલિત છે. અરિહંતાણ એ છઠ્ઠી વિભક્તિનું બહુવચન છે, એકવચનમાં અરિહંતસ્તા મથવા અરહંતો એવાં રૂપ થાય છે. નમો (નમઃ) શબ્દ સાથે જોડાયેલ નામને ચોથી વિભક્તિમાં વાપરવાની પ્રથા વ્યાકરણે બતાવેલી છે પરંતુ શાસ્ત્રભાષાઓમાં ચોથી વિભક્તિને બદલે મોટે ભાગે છઠ્ઠી વિભક્તિ વપરાય છે, અહીં આપેલાં ગદ્ય કે પદ્ય તમામ વચનોનું સંસ્કૃત સ્પર્શર આ પુસ્તક પૂરું થયા પછી પરિશિષ્ટમાં આપેલું છે.

અરહંત કે અરિહંત શબ્દનો પ્રયોગ ધણા પ્રાચીન સમયથી પ્રચલિત છે. મથુરામાંથી મળેલા ઇ. સ. પૂર્વેના શિલાલેખમાં 'નમો અરહતા વધમાનસ એ વાક્યમાં અરહંત શબ્દ વધમાનસના વિશેષણરૂપે વપરાયેલ છે. વધમાન (વર્ધમાન) એ ભગવાન મહાવીરનું બ્રહ્મનામ છે. તથા સિદ્ધિગાધિપતિ મહામેધવાદન મહારાજન આરવેલનો એક મોટો શિલાલેખ ભોરિસાપ્રાંતમાં આવેલી જાંઠગિરિ અને ઉદયગિરિની ટેકરીઓમાંની હાથી-શુક્રમાં કાતરાયેલો મળે છે, તેની શરુઆત નમો અરહંતાણ નમો સવ-સિદ્ધાણ એ પદોથી થાય છે, અહીં જે નમો અરિહંતાણ અને નમો સિદ્ધાણ એમ બે પદો આપેલાં છે તેને યરાચર મળતાં જ એ શિલાલેખનાં આદિનાં બે પદો છે. શિલાલેખમાં વપરાયેલો સર્વ શબ્દ 'સર્વ' અર્થને મુચવે છે. સર્વ એટલે સર્વ-અર્થા-તમામ. અહીં પાંચમા

જ્ઞાન-મનસપૂર્ણ અને જોઈ જાત પૂર્ણ તમામ અભિમાન-હર્ષ-
 ક્રોધોદ્ધેષ પરી કરે તે નાનકો નાના પીત તેમ અને મોટામાં મોટા
 કે કે સ્વર્ગી લોક, તેમની તમામની તરફ અપ્રત્યેક વર્તણૂં-મોત્તર
 તેમ પણ અનાદર નિરક્ષર કે અપમાન ન થાય તેમ વર્તણૂં-મોત્તર
 રહેત હો કે મોત્તર નિરક્ષર હો તે પણ તે અને તત્ત્વના પ્રાણી
 તરફ સ્વર્ગના અસાધ્ય સમતાવાવે વર્તણૂં-અમાદર્શી રહેણૂં-નવ વચન
 અને સ્તરીએ એમ અને પ્રકારે સદા સમતા પામણ હો સખચી-એક
 મોક્ષમાં વ હેમ, રોષ, ઈર્ષ્યા કે રાગ કે મોહ ન આવે તેથી રક્ષિ રાખી
 પ્રણીતિ કરવી તેવાં નામ અંતરંગ પૂર્ણ વા માનસપૂર્ણ વા આત્મપૂર્ણ
 કરેલાં અને મંદન અભાવુ, રીતી ટપકાં કપા, રનાન કરાવણું, કુલ
 નામવર્ણ, નિવેદ મરણું, આમર કે પોત્તણું કરવા તથા પપ વગેરે કરવા
 તે બધી બાહ્યપૂર્ણ કરેલાં ને પુરવ આવી જાત પૂર્ણતા નથી
 પડતો પરંતુ ઉપર કદી તેથી જમતની અંતરંગપૂર્ણ મનસા વગરતા
 અને સ્તરીએ એમ અને પ્રકારે નિરક્ષર કરતો રહે છે તે પુરવ અભિ-
 દંત, અરદન કે અર્દાં કરેલાં અર્ધાં અભિદંત, અરદન કે અર્દાં
 આ અનુપન્યસી છે અને તે જ અર્દાં અરુણર શીખી રીતે વરમાન છે.

ગીતામાં કહ્યું છે કે,

નમસ્તુ નોતિજ્ઞે ચોદઃ સોદાષોતિજ્ઞે ચ ચઃ ।

હર્ષ-અમર્ષ-મમ-અદર્શનુષ્ઠઃ ॥ (અધ્યાય ૧૨ સ્લોક ૧૫ તથા

વિજ્ઞ-વિનયસંયમ પ્રાપ્ત્યે ગૌધ દમ્ભિનિ ।

શુનિ કૈવ શ્વકાંતં ચ વચ્ચેતાઃ વમદર્શિનઃ ॥

(અધ્યાય ૫ સ્લોક ૧૮)

જેને લીધે લોકાને ઉદ્વેગ થતો નથી તથા લોકાને લીધે પણ
 જેને ઉદ્વેગ થતો નથી એવો તથા જે રાગ દ્વેષ વાંચ અને ઉદ્વેગથી
 મુક્ત છે તે સમદર્શી કહેવાય. (૧૫) વળી, વિજ્ઞ તથા વિનયથી મુક્ત
 એવા ઉત્તમ મનુષ્યના પ્રતીક્ષમા સાહજી તરફ, અધમ મનુષ્યના

દેવાનો આશય છે કે સમગ્ર લોકમાં જે જે અરહતો છે, સમગ્ર
માં જે જે સિદ્ધો છે, સમગ્ર લોકમાં જે જે આચાર્યો છે, સમગ્ર
માં જે જે ઉપાધ્યાયો છે અને સમગ્ર લોકમાં જે જે સાધુ સંતો
તે તમામને નમસ્કાર. આવો આ નમસ્કાર પાદનો ઉદાર ગંભીર
શય છે. દ્વાર્ધ ખાસ સંપ્રદાય કે વેશ વગેરેની અપેક્ષા હોત તો
। શબ્દો નમસ્કાર પાદના પ્રણેતાએ આ પાદમાં જરૂર મૂક્યા હોત;
તુ તેમ નથી દેખાતું માટે જ આ પાદનો ઉદાર આશય સમજવો
પડે.

મંગલ-સરખાવો જોઈ પરંપરામાં જોલવામાં આવતો મંગલપાદ:

જસેવના ચ ચાલનં પટિતાનં ચ સેવના ।
પૂજા ચ પૂજનીયાનં एतं મંગલમુત્તમં ॥
માતાપિતૃલ્પટનં પુત્રદારસ્ત્ર સંગદો ।
અનાદૃત્ત્વા ચ કર્મ્મતા एतં મંગલમુત્તમં ॥
દાનં ચ ધન્નચરિયા ચ ચાતકાનં ચ ઇંગદો ।
અનવજ્ઞાનિ કર્મ્માનિ एतં મંગલમુત્તમં ॥
ધારતિ વિરતિ પાપા મજ્ઞાના ચ સંયમો ।
અપ્પમાદો ચ ધન્નેષુ एતં મંગલમુત્તમં ॥
સંતિ ચ ધોવચસ્તતા સમગાનં ચ દસ્સનં ।
કાલેન ધન્નસાક્ષ્ણ एતં મંગલમુત્તમં ॥

—(લઘુપાદ મંગલસૂત્ર)

અજ્ઞાનીઓની સોખતનો ત્યાગ, જ્ઞાનીઓની સોખતનો પ્રસંગ, પૂજ્ય
રૂપોની પૂજા એ મંગલ ઉત્તમ છે.

માતાપિતાની સેવા કરવી, સ્ત્રી અને પુત્ર વગેરે કુટુંબની સંભાળ
રાખવી, વ્યાકૃણતા વિનાના ધંધા રોજગાર એ મંગલ ઉત્તમ છે.

દાન દેવું, ધર્મનું, આચરણ કરવું, પોતાના નાતિલાઓની
સંભાળ રાખવી, પાપ વગરની પ્રવૃત્તિઓ કરવી એ મંગલ ઉત્તમ છે.

મનુષ્ય અધર્મને આચરે છે તેની તે વીતી ગયેલી રાત
દુઃખ લાય છે.

જે જે રાત વીતી લાય છે, તે પાત્રી આવતી નથી.
મનુષ્ય ધર્મને આચરે છે, તેની તે વીતી ગયેલી રાત
દુઃખ લાય છે.

જગ જાવ ન પોંચે, વાદી જાવ ન વરુદે.

જાવિદિયા ન દાયંતિ, તાય પમ્મં સનાયરે ॥૯૫॥

[દશાં અં ૮ ગાં ૩૬]

૯. ત્યાં સુધી ઘડપણુ ચતાવતું નથી, ત્યાં સુધી
યાધિઓ વધતા નથી, અને ત્યાં સુધી આંખ વગેરે જ્ઞાને-
રેયો, તથા હાથ વગેરે કર્મેન્દ્રિયો નળાળી પડી નથી, ત્યાં સુધી
ભર્મનું આચરણુ કરી લેવું ભેદ્યો.

૧૦) મરિદિસિ રાયં ! જયા તયા વા,

મગોરમં ક્લાનગુણં વિદાય ।

પમ્મો હુ વમ્મો નરદેવ ! તાણં,

ન વિહ્મદે અન્નમિદ્દેહ કિંચિ ॥૧૦॥

[ઉત્તરાં અં ૧૪ ગાં ૪૦]

૧૦ છે રાજા ! તું આ પ્રત્યક્ષ મનોહર દેખાતા
કામસોગોને ઊંડી દહને ત્યારે ત્યારે મરવાનો છે.

હું નરદેવ ! તું યાદ રાખ કે જો વખતે તારે સારું એક
માત્ર ધર્મ શરણુરૂપ છે. આ જગતમાં માત્ર ધર્મ સિવાય
કેંઈ બીજું કે પ્રવૃત્તિ મરણશ્રમયે તને જાપમાં આવવાની નથી.

સંકટ સદનું પડે તેનું નામ તપ. તપ સંયમપ્રાપ્તિનું સાધન છે.
 એ પ્રકારનું છેઃ ખાત તપ અને આંતર તપ. બાહ્ય તપ ૭ પ્રકારનું
 ૧ અનયન, ૨ ક્રોધોદરી, ૩ રત્નસંહોષ, ૪ રસત્યાગ, ૫ કાય-
 તેષ અને ૬ સંતોનના. અનયન એટલે સમવની મર્યાદા કરીને
 માનપાનનો સર્વથા ત્યાગ વા આંશિક ત્યાગ જેમકેઃ ઉપવાસ,
 દાક્ષણ વગેરે. પિદિક દષ્ટિએ ચાંદ્રાવજ, નિર્જલા એકાદશી વગેરે.
 ક્રોધોદરી એટલે જ્વનતાં જ્વનતાં કે પીતાં પીતાં પેટને કંઈ ચખવું, આ-
 માનપાનની ક્રોધોદરી. બીજી ઉપક્રમણી ક્રોધોદરી. ઉપર નખાવેલો
 ઉપક્રમણસંયમ અને ઉપક્રમણની ક્રોધોદરી એ બન્ને સરખાં છે.
 રત્નસંહોષ એટલે આપણી વિવિધ પ્રતિભાનો-ટેવોનો. અસતોનો
 અને વધારે પડતી બીજી પ્રતિભાનો સંદેષ કરવો એટલે તેમને તરફ
 રતાં વધારે ન વધવા દેવી. રસત્યાગ એટલે સ્વાદેદ્રિય કે જે તમામ
 રસનું મગ છે તેનો અને સ્પર્શ, ગંધ, સ્પન્દ તથા રૂપની ઈન્દ્રિયોનો
 નેમક દેખવવા વિવિધ રંગોને તેમજ વિવિધ સ્પર્શોને, વિવિધ રૂપોને,
 વિવિધ સ્પન્દોને અને વિવિધ રંગોને મેળવવાની વધારે પડતી પ્રતિભા
 ત્યાગ કરવો. દાક્ષણ એટલે સંયમ પ્રાપ્તિ માટે કરીરને ખડતલ
 જનાવવા અને સંયમ દેખવતાં જે જે કંઠો આવે વા પોતાનો શુદ્ધ
 સંકલ્પ સિદ્ધ કરવા જતાં જે જે શારીરિક કંઠો આવે તેમને પ્રશ્ન
 વાવે સદવા માટે કરીરને તૈયાર કરવા જે જે પ્રકારનો કરીરને દુઃખકર
 પણ આગ્રમ કરવો પડે વા જે જે વિવિધ આસનો વગેરે કરવા
 પડે વા ટાઢ તાપ શરદી વગેરે જે જે પ્રાકૃતિક પીડા સદવી પડે તે
 અર્થે કરીરની લાલિમ લેવી. સંતોનના એટલે ઠાઈપણ પ્રયોજન વિના
 કરીરને વા કરીરના દોષ પણ એક વા બધા અવપાવેને અંચળ ન થવા
 દેવા અર્થાત કરીરને બરાબર સ્થિર રાખવાની ટેવ પાડવી, ઈન્દ્રિયોને,
 કાય પન વગેરે વાગોનો અને મનને પણ સ્થિર રાખવાની ટેવ
 પાડવી. આ ૭ પ્રકાર બ્રહ્મચર્યા તપના છે. આંતર તપના ૭ પ્રકાર આ
 પ્રમાણે છેઃ ૧ પ્રાચલિત, ૨ નિનય, ૩ વૈયાટક, ૪ રવાખ્યાય, ૫ પ્યાન અને

૬ કાયોત્સર્ગ. પ્રાયશ્ચિત્ત એટલે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ કરતાં નાનાં કે
 શારીરિક વાચિક કે માનસિક જે કોઈ દુષ્કૃતિ લાગે તેમણું નિર્
 શોધન કર્યા જ કરવું. વિનય એટલે વિદ્યાયુરુ, ધર્મયુરુ, શોભ
 યુરુષો, વડીલજનો, માતાપિતા, સાધુસંતો વગેરે તરફ જાણી
 માનથી વર્તવું. વૈયાકૃત્ય એટલે અશક્તો, માંદાઓ, આજીવ
 જનો, દુઃખી વા રોગી સ્ત્રીઓ વગેરેની સેવા કરવી તથા કુટુંબ
 સમાજ કે દેશની સેવા કરવી. સેવા કરવા જતાં કોઈ નાત જાત કે
 ધર્મ સંપ્રદાય રંગ કે દેશ વગેરેનો ભેદ ન રખાય તો તે ઉત્તમ
 કહેવાય. સ્વાધ્યાય એટલે પોતાની સદૃશ્યતિને જગૃત રાખવા
 શાસ્ત્રનાં વચનોનો, સાધુસંતોની વાણીનો ભાજનોનો સ્વર્ણ
 સન્નિધાનો તેમનાં અર્થની વિચારણા સાથે વારંવાર પાઠ કરવાનો
 સદૃશ્યનો સ્થિર ભાવે વારંવાર વાંચ્યા કરવા. ધ્યાન એકાંત
 જ્યાં કોઈ ખીજો નિરોધ ન આવે એવું હોય તેવા સ્થાનમાં કે
 પોતાના ગુણદોષોનું નિરીક્ષણ કરવું અથવા પોતાનાં દુષ્ણો કે
 અંતે ગુણો પ્રગટે એ માટે કોઈ આદર્શ આલંબનનું ચિંતન
 કરવું. કાયાત્યર્જ એટલે ગમે તે કાળે અને ગમે તે સ્થળે શુદ્ધ
 માટે આક્રો નીકળવું પરંતુ તેટલી નિર્વાપતા કેળવવા એકવાર
 તેવ પાણી-જાંબવમાં કે એવી કોઈ વાતવાણી જગ્યાએ જતાં કે
 વચનું ન લાગે અને પ્રસન્ન ભાવે ચ્વી સદાય તે માટે અન્યથા
 અને કિમ્બેચ પૂરે સર્વ જતાં સગીર વગેરે આલંબનોને લેવી
 પરંતુ તે તે સારે પાડે નિવારો કરવાનો અભ્યાસ કરવો અથવા
 સંકલ્પ કરવો અથવા અન્યથા વચનું જ મહત્ત્વ

જેના અર્થ તેમ જ નિર્ભય માટે અન્યથા નિર્ભય
 જેના અર્થ તેમ જ નિર્ભય માટે અન્યથા નિર્ભય
 જેના અર્થ તેમ જ નિર્ભય માટે અન્યથા નિર્ભય

દેવો પાશુ-જ્યારે વૈદિક ઈર્મકાંડોમાં યજ્ઞયાગ વગેરેની પ્રધાનતા હતી, દેવોને પ્રસન્ન રાખવા એ ઈર્મકાંડો કરવામાં આવતા અને દેવો પુદ્ધાં યજ્ઞનો ભાગ લેવા આવતા એમ મનાતું ત્યારે દેવોની ભારે પ્રતિષ્ઠા હતી એટલે આ પદ્ધતિ કર્તા રાખ્યંભવશ્ચરિ જણાવે છે કે જેમનું મન અહિંસા સંયમ અને તપ રૂપ ધર્મ તરફ સદા વળેલું છે તેમને એ પ્રતિષ્ઠિત દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે. વૈદિક પરંપરામાં અને તેના ગ્રંથોમાં દેવોનું જોડાનું મહત્ત્વ છે તેટલું મહત્ત્વ જૈન પરંપરામાં કે તેના સાહિત્યમાં નથી.

આચાર્ય રાખ્યંભવશ્ચરિએ ધર્મસૂત્રના આ પદ્યને પોતે રચેલા દશવૈકલિક સૂત્રમાં પ્રથમ મૂકેલ છે. તેઓ પોતે પ્રખર ઈર્મકાંડી બ્રાહ્મણ હતા. પાછળથી તેઓએ જૈન દીક્ષા સ્વીકારેલી. પછી જ્યારે મનક નામનો તેમનો પુત્ર પિતાને શોધતો શોધતો તેમની પાસે આવ્યો ત્યારે તેમણે તે નાના મનકને પણ જૈન દીક્ષા આપી. જ્યારે તેમને ખજર પડી કે મનક વધારે હવે એમ નથી તેથી તેના વાચનને માટે જેમાં સંક્ષેપે કરીને તમામ જૈન આગમોનો સાર આવી જાય એવું દશવૈકલિક સૂત્ર રચી કાઢ્યું. એ પૂર્વાવસ્થામાં પ્રખર ઈર્મકાંડી બ્રાહ્મણના સમયમાં તે વખતના સમાજમાં દેવોની પ્રતિષ્ઠા હોય એ સ્વાભાવિક છે.

જૈન ધર્મની દષ્ટિ ચિત્તશુદ્ધિપ્રધાન છે અને ચિત્તશુદ્ધિનાં મુખ્ય સાધન અહિંસા સંયમ અને તપ છે એટલે તે દષ્ટિએ દેવો કર્તા શ્રેયાથી મનુષ્યો જ વિશેષ પ્રતિષ્ઠિત છે, જ્યારે દેવો મોટે ભાગે નર્યા ભોગપરાયણ હોઈ શ્રેયાથી મનુષ્યની સરખામણીમાં તેમનું મૂલ્ય નહીંવત છે એ ખ્યાલમાં રાખવાનું છે.

ગા. ૨ પાંચ મહાત્રતોને-સરખાવો: 'પચ્ચૈતાનિ પવિત્રાણિ સર્વેષાં ધર્મચારિણામ્। અહિંસા સત્યમસ્તેયં ત્યાગો મૈથુનવર્જનમ્' આ સુપ્રસિદ્ધ શ્લોક. અર્થાત્ તમામ ધર્મને અનુસરનારાઓએ આ પાંચ

આચારોને પવિત્ર માનેલા છે: અહિંસા, સત્ય, અચોર્ય, અજીવ્ય, અભય, પાંચ મહાવ્રતોના ઉદ્દેશ્યવાળું આ પદ્ય ઉત્તરખંડ સમૃદ્ધપાલિત નામનો મુનિ બોલે છે. તેની કથાનો સાર આ છે.

ચંપા નગરીમાં-વર્તમાન ભાગલાપુર પાસેના ચંપા નગરમાં- નામનો એક મોટો સાર્થવાદ-વહેવારી-ગહેતો હતો. તે, ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ-આવક-હતો. એક વખત વદાણમાં વિવિધ કૃત્રીકાળે અમુક માર્ગે ચંપાથી નીકળી પિટુંડ નામને ગામે પહોંચ્યા. તે ઘણા વાણિયાઓ પાલિતને પોતાની પુત્રી પરણાવી. પાલિત પત્નીને વધારે ચંપા તરફ પાછો ફરતો હતો ત્યારમાં વચગાળા નગર, તેની પત્નીએ મુત્રને જન્મ આપ્યો તેથી તેનું નામ 'પલિત' પાડ્યું. આ નામમાં પિતાનું નામ સ્વતંત્ર્ય છે તે જન્મકે છે કે પત્નીના નામો અર્થ પિતાનું નામ સ્વતંત્ર્ય છે.

અને તેનાં દુષ્પરિણામો વિશે પણ તીવ્ર વિચાર આવ્યો, તેથી તેનું મન એ વિલાસોથી ઉદાસ થઈ ગયું અને તે, એ બધા વિલાસો તથા અનર્ગળ સંપત્તિવૈભવ છોડી દઈને ભગવાન મહાવીરને શરણે આવ્યો અને તેમની પાસે શ્રમણદીક્ષા લઈ તેમના શ્રમણસંઘમાં રહી આ પાંચ મહાવ્રતોને આચરવા લાગ્યો. તે મુનિ ધ્યેય સમુદ્રપાલિત આ ખીખ પઘને બોલે છે.

શ્રી જિન—આ શબ્દ જિ જ્યે ધાતુ ઉપરથી આવેલ છે. જે, રાગદ્વેષ વગેરે આંતર શત્રુઓને જિતનાર છે તે જિન કહેવાય છે. જૈન એટલે જિનનો અનુયાયી. આ શબ્દ જૈન તીર્થંકરો માટે વપરાય છે તેમ બૌદ્ધ તીર્થંકરો માટે અને શ્રીવિષ્ણુ ભગવાન માટે પણ વપરાય છે. સંસ્કૃત કોશકાર અમરસિંહ, હેમચંદ્ર અને પુરુષોત્તમપંડિત વગેરેએ ‘જિન’ શબ્દના એ ત્રણે અર્થો બતાવેલા છે

ગા. ૪ શરણુ—આ પદમાં ધર્મને ‘શરણુ’ સમાન બતાવેલ છે તેનો આશય આ છે: જે ક્રિયાથી શુદ્ધિનિષ્ઠાથી ધર્મનું એટલે સદાચરણુ સંયમ તપ વગેરેનું આચરણુ કરે છે તેને જરા મરણુ વગેરેની વેદના સતાવતી નથી. શરીરધારી માત્રને જરા મરણુ આવર્ત્તા એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. શરીરનો એવો જ સ્વભાવ છે એટલે એ વેદનાઓ મોટા ભૂપ તો શું તીર્થંકરોથી પણ ટાળી ટળતી નથી. સંસ્કૃત ધર્મશાસ્ત્ર સમતાતું કારણ બને છે, એથી એ વેદનાઓ તદ્દન હળવી થઈ જાય છે એ દૃષ્ટિએ દુઃખમાત્રમાં ‘ધર્મ’ ને શરણુ સમજવાનો છે.

ગા. ૯ ઘડપણુ—સંયમ તપ સદાચરણુ ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ વગેરેની સાધના વિવેક પ્રાપ્ત થતાં યુવાવસ્થાથી જ શરૂ કરી દેવી જોઈએ. એમ કરવાથી એનો સારો એવો અભ્યાસ પડી જશે અને આપણાં મન વચન અને શરીરનાં વલણો એ તરફ વળી જશે અને યુવાવસ્થા પછીની આઘેડ ઉમર આવર્ત્તાંકે ઘડપણુ આવર્ત્તાંય આપણું એ ધર્મમય વલણુ ટકી રહેશે એટલે યુવાવસ્થાથી માંડી છેક છેલ્લી અવસ્થા સુધી

તે રોજ મંદિરે જાય અને રડવું આવી જાય એ રીતે કલાકેક સુધી
 વાનની સેવા પૂજા ભક્તિ દીવો આરતી બધુંજ કરે અને છેલ્લે સંસાર-
 ની છૂટકારાનો માગણી કરે. સૂરજ ઉગવાનું કદાચ જૂઠી જાય પણ ડોશી
 દેરે આવવાનું ન ચૂકે એવો તેનો દૃઢ નિયમ. પૂજારી પણ ડોશીની
 કેત ઉપર ફીદા થઈ ગયો. એમ કરતાં એક દિવસ ડોશી મંદિર ન
 વી શકી. પૂજારીએ વિચાર્યું કે આમ કેમ થયું-શું ડોશી મોક્ષધામમાં
 જી ગઈ ? એ સિવાય તે આવ્યા વિના ન જ રહે, પૂજારી તો લોટ
 ગવાનું બાનું કરીને ડોશીને ધરે પહોંચ્યો. ડોશીએ પૂજારીને ખાસો મળતો
 વધાર આપ્યો અને દોથો લરીને તોળે હાથે દળેલા ઘઉંનો
 ટ આપ્યો. વાતનો તાગ લેવા પૂજારી તો ખેડો અને ડોશીમા સાથે
 તે વળગ્યો. વાત કરતાં ખજર પડી ગઈ કે આજે ડોશીની ભેંશને
 હું પાકું આવેલું, તેથી ભેંશ કેમે કરીને દોહવા ન દે, એની મથા-
 ગુમાં જ ડોશી મંદિર આવવું ચૂકી ગયાં. પૂજારી સમજ્યો કે ડોશીના
 માં મોક્ષધામની કલ્પના કાંઈ જુદા પ્રકારની લાગે છે. ફરી વળી
 શીમાએ મંદિરના પગથીયાં ધસવાં શરૂ કરી દીધાં અને એ જ ભક્તિ
 ન આરતી ધૂપ સાથે આંખમાં આંસુ આવી જાય એવા પ્રાર્થનાના
 શો નોટણવા લાગ્યા. પૂજારીને થયું કે લાવને ડોશીને મોક્ષધામનું
 રૂપ સમજવું એટલે એક દિવસ એ દેવમૂર્તિની પાછળ લપાઈ ગયો
 ને જેવાં ડોશી પૂજા પ્રાર્થના કરીને ઓઠ્યાં તેવો જ જાણે કે દેવ ન
 લલતા હોય એ રીતે બોલ્યો : ડોશીમા ! આજ તો હું તારી ભક્તિથી
 માન થઈ ગયો છું, માગ માગ તું માગે તે આપું, મારું વચન
 ફર છે. ડોશીને મોક્ષધામની જ જરૂર હતી એટલે તેણે તરત જ
 મોક્ષધામની માગણી કરી. દેવ બોલ્યા : સાંભળ, હમણાં જ તારું પાકું
 રી ગયું ને ? તે જ રીતે તારી ભેંશ મરી જશે, તારા દીકરા મરી
 શે, તેમની વહણો ય મરી જશે, પછી છેલ્લી તું ય મરી જશ એટલે
 મોક્ષધામ તને મળી જશે. ડોશી તો ફાટ્યે ડાળે આ બધું સાંભળીને
 મતાઈ જ ગઈ અને ગળગળી થઈને કહેવા લાગી કે હે જિન ભગવાન !

૨ ચડી ગયા. દેવગોત્રે એ શ્રમજો પશુ એ જ વડના જાતની નીચે
 નિ પોતાના મહિનાના ઉપવાસનું પારણું કરવા ખાયા બેઠા. વડ
 ૨ બેઠેલા તે છોકરાઓએ તેમનું ખાવાનું ખરાબર જોયું તો માહુમ
 પુટે તેમના ખાવામાં માંથ ઢે એવું બીજું કરું અમદ્ય ન હતું.
 હું શ્રમજોનો સ્વભાવ મધુર બાપણ અને સૌમ્ય આદાર
 હને તેઓ તેમના તરફ એવા આદર્યાયા કે તેમને એમના શિષ્ય
 નિ રહેવાનો વિચાર એકાએક ઘઇ આગ્યો. પછી તેઓ જન્મે માતા-
 તાની સમ્મતિ મેળવવા ગયા ત્યારે તેમનો પિતા તેમને કહે છે કે
 ૫! આપણે શાસ્ત્રજ્ઞ કહેવાઈએ, તેમાં ૫ આપણું કુટુંબ ઊંટું પુરો-
 નનું એટલે ગૃહસ્થાશ્રમ માંડ્યા વિના આપણી સફળતિ જ ન થાય,
 'મુવ્રત્ય ગતિર્નાસ્તિ' એવું વેદવચન છે તે તમે ક્યાં નથી જાણતા?
 મારે વેદોનો અને બીજાં બીજાં વેદિક કર્મકાંડનાં શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ
 ત મર્ચ જાય પછી તમે ગૃહસ્થાશ્રમ માંડો, પુત્રોના પિતા થાઓ,
 બિની રચાપના કરો, સાલજોને જમાડો અને પછી વાનપ્રસ્થ મર્ચ
 ન્યાસ લેવાનો વિચાર કરી ચઢાય. પુત્ર સિવાય ગત થયેલા પિતાને
 કોને દાણ પિંડ આપે? તમને ખબર તો છે કે પિંડ વિના પિતા
 ભવતિયો થાય છે. આવી આવી અનેક વાતો જુગુએ પોતાના પુત્રને
 મમ્મદી પણ તેઓ તો એકના બે ન થયા અને દીક્ષા લેવાનો જ
 પ્રાર્થ કરવા લાગ્યા. હવે પિતાએ તેમને કહ્યું કે જેના નિર્વાણ માટે
 બે વિચારો છે. તે આત્મા જ ક્યાં છે? દાણે જોયો છે? આ રીતે
 ગૃહસ્થોને તેમના સંકલ્પથી ચળાવવા જુગુએ નાસ્તિકવાદનો આશરો
 ઈ સમજાવવા માંડ્યું; પરંતુ પિતાની તમામ તકજ્ઞતાને પુત્રોએ
 જાણ જવાજ વાળતાં કહ્યું કે આ દિંસાવિધિપ્રધાન વેદોના
 મમ્મસથી અમારું શું બહુ થવાનું છે? આ નામના સાલજોને
 ત્યાડીને પણ અમને શો કાયદો થવાનો છે? મરી ગયેલો પિતા ક્યાં
 છે? તેની જ ખબર નથી તો પછી તેને પિંડ ક્યાં પહોંચે? (જુઓ
 નદાવીરવાણી અગ્રણ્ય ચત્ર પદ્ય પાંચમું) હવે થાડીને પિતાએ અને

માતાએ પોતાના બન્ને સંતાનોને શ્રમણ થવાની સંમતિ આપી.
જ્યારે પોતાના જુવાન પુત્રો જ શ્રમણ થવાની તૈયારી કરે છે ત્યારે
પછી ભૃગુ પોતે અને તેની પત્ની જશા જે ઘરડાં ખાંખ થઈ ગયાં
છે તે હવે ગૃહસ્થાશ્રમમાં કેમ રહી શકે? એટલે લોકાન્તે
બન્ને પણ પુત્રોની સાથે જ શ્રમણદીક્ષા લેવા તૈયાર થયાં, આમ આ
બ્રાહ્મણકુટુંબ શ્રમણદીક્ષા માટે તૈયાર થયું જાણીને અને તે
પછવાડે બીજો કોઈ વારસ ન હોવાથી તેમની સંપત્તિ, ધરમ
કમળે લેવા ત્યાં રાજા પોતે પોતાના કમળેદાર માણસો સાથે
પહોંચ્યો. એ વખતે રાણી કમલાવતી પોતાના પતિ રાજાને સમજાવે
છે કે હે રાજા! જે ધન માલ અને ધરખાર આ બ્રાહ્મણોએ
નાખ્યાં છે-છોડી દીધાં છે તેને લઈને જાઉં! તું કેટલુંક વધુ
શક્તીશ? તારી પાસે સંપત્તિ ક્યાં બોધી છે? રાજા હે! તુજા
અંત વિનાની છે. તેનો છેડો કદી ય આવવાનો નથી. આમ કહેતાં
રાણી છેવટે જે કહે છે તે જ આ દસમા પદમાં કહેલું છે.
સાંભળીને રાજાને પણ બોધ થયો. એટલે આ જ એ જણા-ધૃતરાષ્ટ્ર
કમલાવતી રાણી, ભૃગુ, તેની પત્ની જશા અને તેના બે પુત્રો
સાથે દીક્ષા લઈ આત્મચેયની સાધનામાં લાગી ગયા. પ્રસ્તુત ધર્મ
જે સાતમું અને આઠમું પદ છે તે, પોતાના પિતાને સમજાવે
ભૃગુના પુત્રો બોલે છે

ભૃગુના પુત્રોનો પોતાના પિતા સાથે જે સંવાદ થયેલ છે તે
સંવાદ મહાભારતના બારમા શાંતિપર્વના ત્રીજા મોક્ષધર્મપર્વના ૧
અધ્યાયમાં આવે છે. ત્યાં રાજા યુધિષ્ઠિર અને બીજામહિમામય
કૃષ્ણે પ્રવૃત્તિને અંગે ચર્ચા ચાલે છે. તેમાં પિતામહ, બ્રાહ્મણ
વચ્ચે થયેલા જે પ્રાચીન સંવાદ ટાંકી બતાવે છે તે જ
સંવાદ છે. આવી જ રીતેનું ધૃતરાષ્ટ્ર મનકર્મા પણ નોંધાયેલું
છે. આમ આ એક જ સંવાદ કેટલેક પરંપરામાં, બોધ પરંપરામાં

ણ પરંપરામાં સચવાયેલ છે એથી માલુમ પડે છે કે તે કેટલો બધો
 ન છે અને આ સંવાદ જૂનાકાળની ધર્મસંબંધી કલ્પનાને પણ
 આધાર આપે છે. આ વિશે વિશેષ જાણવા માટે જુઓ ૧૯૫૨ ના
 ૫૫૧ના અખંડઆનંદ માસિકમાં ‘મહાભારત અને જૈન આગમ’
 નો લેખ.

: ૩ :

અહિંસા-મુક્ત

૧) તથિમં પદમં ઠાણં, મહાવૌરણ દેસિયં ।

અહિંસા નિહાણા દિદ્ધા, સન્નમ્મણસુ સંજમો ॥૧॥

તેમજી

સંજમ

: ૩ :

અહિંસા-સૂત્ર

૧૧. તે તે તમામ ધર્મસ્થાનોમાં લગવાન મહાવીરે
 ૧૨ સ્થાન આ બતાવેલું છે : નાના મોટા તમામ જીવો
 થી સંયમપૂર્વક વ્યવહાર કરવાની પ્રવૃત્તિમાં તેમણે નિપુણ-
 રસ્વી અહિંસા જોએલી છે; અર્થાત્ એવી અહિંસાને તેમણે
 યમ સ્થાને બતાવેલ છે.

૧) જાવન્તિ લોણ પાણા, તસા અદુવ થાવરા ।

તે જાળમજાળં વા, ન હણે નો વિ ઘાયણ ॥૨॥

[દશ્વં અં ૬ ગાં ૮, ૯]

૧૨. આ દુનિયામાં જેટલાં ત્રસ પ્રાણી છે અથવા
 ૧૩ જેટલાં સ્થાવર પ્રાણી છે, જાણતાં કે અજાણતાં તેમને કોઈને
 જીવાં નહિ, તેમ ખીન્ન પાસે હણાવવાં પણ નહિ.

(૧૩) સયં તિવાયણ પાળે, અદુવડ્નેહિં ઘાયણ. ^{અધનાજીવપાણે}

હણન્તં વાડળુજાણાદ, વેરં વડ્ઢદ્ અવ્યગો ॥૩॥

[સૂત્ર ૦ શ્રુ ૦ ૧ અ ૦ ૧ ઉ ૦ ૧ ગ]

૧૩. પરિશ્રદ્ધધારી મનુષ્ય પોતે જાતે પ્રાણીતા પ્રહરે છે અથવા ધીન પાસે હણાવે છે, અથવા કો તરફ પોતાની સમ્મતિ જાતાવે છે, અને એમ કરીને તે વૈર વધારે છે.

(૧૪) જગનિસ્સિણ્હિં મૂળ્હિં, તસનામેહિં શાવંગેહિં ચ ।

નો લેમિમાગમે દંડં, મગમા વગસા કાયસા ચેવ ॥૪॥

[ઉત્તમ ૦ અ ૦ ૬ મા]

૧૪. જગતમા જોડેલા ત્રસ જીવો વડે અથવા કર્ત્ત્વો વડે ધીર પામવા છતાંય તેમની ઉપર મનથી કે ચરીચથી દંડનો પ્રયોગ નહિ કરવો જોઈએ.

(૧૫) મલ્લે જીવા નિ હજ્જંતિ, જીવિતં ન મર્ગિજાતં ।

મલ્લા પાણિવડં વોરં, તિવંગંદ વજાયંતિ જં ॥૫॥

[દુષ્ટ ૦ અ ૦ ૬ મા]

૧૫. મલ્લ, એ જીવો, જીવવા કર્ત્ત્વો છે. કે જે મલ્લો ક્રિયકર્તા નથી તેથી નિહાં છે, કારણકે તેમણે પાણિ વડે મલ્લ કરે છે.

૧૬. જગતમા જીવો, જીવવા કર્ત્ત્વો છે. કે જે જગતમા જીવવા કર્ત્ત્વો છે.

૧૭. જગતમા જીવો, જીવવા કર્ત્ત્વો છે. કે જે જગતમા જીવવા કર્ત્ત્વો છે.

૧૮. જગતમા જીવો, જીવવા કર્ત્ત્વો છે. કે જે જગતમા જીવવા કર્ત્ત્વો છે.

૧૬. બધી બાબુઓથી આવી પડનારા બધાં મુખ
મૂળ આપણા અંતરમાં છે એમ જાણીને, અને
માત્રને એક પોતાનો જીવ વહાલામાં વહાલો છે એમ
ને, જોયો ભય અને દ્વેષના દોષોથી નિવૃત્ત થએલા
શ, કોઈ પણ પ્રાણીના પ્રાણને હણતા નથી.

સર્વાહિં અણુજુત્તોહિં, મતિમં પડિલેહિયા ।

સર્વે અક્રન્તદુક્ષા ય, અઓ સર્વે ન હિંસયા ॥ ૭ ॥

૧૭. મતિમાન મનુષ્યે તમામ પ્રકારની યુક્તિઓથી
ને, અને તમામ પ્રાણીઓને દુઃખ ગમતું નથી એ
ને પોતાના જાત અનુભવથી સમજીને, કોઈ પણ
શિ હિંસા ન કરવી

एयं खु नाणिणो सारं, जं न हिंसति किंचण ।

અહિંસાસમયં ચેવ ઇયાવન્તં વિયાણિયા ॥ ૮ ॥

[સૂત્ર૦ શ્રુ૦ ૧ અ૦ ૧૧ ગા૦ ૯, ૧૦]

૧૮. કોઈને પણ પીડા ન કરવી; એ, ખરેખર
જો માટે સારસ્વ છે. અહિંસાનું એટલું જ તાત્પર્ય
ય તો ય ઘણું છે.

संबुद्धमाणे उ नरे महमं,
पावाउ अप्पाण निवइएज्जा ।

હિંસપ્પસૂયાદિ દુહાઈ મત્તા,

વેરાનુબન્ધીણિ મહમ્મયાણિ ॥ ૯ ॥

[સૂત્ર૦ શ્રુ૦ ૧ અ૦ ૧૦ ગા૦ ૨૧]

જાથી માંડીને મોટામાં મોટા તમામ જાતના કામદારો વિશે, મજૂર
ઓ વિશે, તમામ પ્રકારના મજૂરો વિશે અર્થાત્ વિવિધ જાતની
કરનારાઓ પુરુષો કે સ્ત્રીઓ વિશે પણ તેજસ્વી અને
તસ્વી અદિંસાની દૃષ્ટિએ સમજી લેવાનું છે. તેઓ ધારે તો જરૂર
થી અદિંસાને આચરી શકે છે અને એમ ન ધારે તો અદિંસા
માં છતાં તેનું જીવનમાં અને વ્યવહારમાં સ્વાસ્થ્યદર પરિણામ
નથી.

દિદ્દા-જેએલી છે-અનુભવેલી છે અર્થાત્ ભગવાન મદાવીરે
જાતે મનુષ્ય વગેરે નાના મોટા તમામ પ્રાણીઓ સાથેના વ્યવ-
હાર સંબંધપૂર્વકનું વર્તન દેખાવેલું આ તેજસ્વી અદિંસાને-નિપુણ
અદિંસાને-અનુભવેલી છે-પ્રત્યક્ષવત્ દેરેલી છે-એમણે પાતે જાતે
મનેા પ્રયોગ કરીને અદિંસાનું જીવલંત તેજ અનુભવી જેએલ છે
આશય જાતાવતા જ મૂળ ગાથામાં દિદ્દા શબ્દનો ઉપયોગ કરેલ છે.
જેએલા જાણ્યા વિના કે અનુભવ્યા વિના એમને એમ જ અદિં-
સા વખાણી છે એમ નથી. દોષ સારી પ્રવૃત્તિ કે સારી વસ્તુ હોય
તેને કષ્ટા લોકો અનુભવ્યા વિના જ એમને એમ વખાણવા મંડી
છે-જાતાનુગતિક પ્રવાહે તેનું જોરદાર સમર્થન કરવા મંડી પડે
એવું અહીં નથી એમ રપષ્ટ કરવા દિદ્દા શબ્દને વાપરેલ છે. એમ
ગાથાની વ્યાખ્યાકરનારા પૂર્વાચાર્યોનો હેતુ આશય છે.

ગા. ૧૨ ત્રસ પ્રાણી—જે પ્રાણીઓ ગતિવાળાં છે એટલે ત્રસ
પોતાના રક્ષણ માટે આમ તેમ ગતિ કરે છે તેમને જનપરિભાષામાં,
દ્વપરિભાષામાં અને વૈદિક પરિભાષામાં 'ત્રસ' કહેલાં છે. (જુઓ
મપદ ૨૬મો પાઠ્ય વર્ગ શ્લોક ૨૩, આ માટે જુઓ ૨૧ મા
જીવ-સૂત્રના ચોથા પદ ઉપરનું ટિપ્પણ) તથા "શ્વજીવ પ્રણિદિતો
જનં ત્રસ-સ્વાદરવજીવઃ"—(મદ્વાભારત, શાંતિપર્વ રાજધર્માનુશાસન
પ્રકાશન નવમો, શ્લોક ૧૯) નાની છોડીથી માંડીને માણસ સુધીનાં
પ્રાણીઓ ત્રસ છે. સ્વાધર પ્રાણી-જેમને ગમે તેટલો ત્રસ

કમર્ષાદા પ્રવાસની મર્યાદાનું સ્વરૂપ આ છે: માધુસ પોતાના
માં રહેતો હોય, ત્યાં જ તેને પોતાની મર્યાદામાં સ્વીકારેલ જીવનનું
પોષણ અને સંવર્ધન કરવાની પૂરતી સગવડ મળી રહેતી હોય
તે જલત મહેનત દ્વારા વા મર્યાદામાં સ્વીકારેલી ખીજાઓની મહેનત
પોતાનો અને કુટુંબનો નિર્વાહ આરામ સાથે ચાલી શકતો હોય
તે રહેવાનું કપડાં અને આવશ્યકીયની ચીજો ઉપરાંત ખીજા ખીજા
રેવાતની સામગ્રી મામમાં જ વસતાં કુંભાર, સહ-દરજા, ધાંચી,
ગી, મતાડ, હુદાર, અમાર વગેરે દ્વારા મેળવી શકતો હોય અને આ
પોતાનો અને આમજનતાની આહુવિદા બરાબર ચાલી શકતી હોય
તે એ પ્રકારે ગામનો શેઠ કે ગૃહસ્થ, સમાજસાપેક્ષ રહીને પોતાનું
તે આપ્તા ગામની વસ્તીનું યોગદોશ અનુભવતો હોય તે પછી આવા
જુએ દેવળ ધનના લોકાને કારણે વા વધારે મોજ શોખ મેળવવાના
જો વા શરીરનાં કે આખા કાન વગેરે ઇન્દ્રિયાના વિશેષ ભોગો મેળવવાની
લચને લીધે વા પોતાના વતનમાં જે સામગ્રી સાંપડે છે અને જોતે
ધે પોતે અને આખું ગામ સ્વસ્થ રહી શકે છે તે સામગ્રી કરતાં
ધારે વિલાસમય દેખાવડી રૂપકડી વા મોહક સામગ્રી મેળવવાની તૃષ્ણાને
ધે વા પોતાના દેવળ સ્વચ્છંદને લીધે વતન બહાર ન જવું એ ગૃહસ્થો
ટે સામાન્ય મર્યાદા છે છતાં તૃષ્ણા લોકા કે સ્વચ્છંદનો આવેગ
મળ થઇ જાય અને જ્યારે તે વતન બહાર નીકળવાનું થાય જ ન
કે ત્યારે તેને એટલે તે આવેગને મર્યાદામાં રાખવા દરજાઈ સ્ત્રી વા
રુમે બહારના પ્રવાસની મર્યાદા નક્કી કરી લેવી અર્થાત્ અમુક દિશામાં
પડે મુઠી જવું અને કઈ દિશામાંથી પોતે ધારેલી સામગ્રી ફેટલી
ગાવવી અને કઈ દિશામાં વતનની સામગ્રી ફેટલી બહાર મોકલવી
પ્રકારની તમામ જાતની મર્યાદા નક્કી કરી સર્વોદયમાં બાધક ન
વાય એ રીતે વર્તવાનું નામ પ્રવાસમર્યાદા છે. જેન પરિભાષામાં
વાનું જ નામ દિશ્પરિમાણ પ્રત આપેલ છે. જેમ જેમ આ વિશે
વિચાર કરીએ છીએ તેમ તેમ માણુમ પડે છે કે પરિગ્રહમર્યાદા

પ્રાણીના પ્રાણને હણતા નથી—સરખાવો છું
 પર્વત પરનો ઉપદેશ ૧૦ “કદી કોઈનો ધાત કરવો નહીં”
 તમે જાણો છો. હત્યારો અધોગતિએ જશે એમ તમે માતો કે
 હું કહું છું કે કેવળ હત્યા એટલી જ હિંસા નથી. ને તમે તરુના
 સામે પણ ગુસ્સો કરો, તો હું કહું છું કે તમે તરુના ને
 થવાના, જે તમે તમારા બાઈને ગાળ દેશો તો પણ તમે તરુ
 જ પામશો” ઇત્યાદિ.

સરખાવો હજારત મહમદ અને ઈસ્લામ “ઈમાન માણુએ
 પ્રકારનો જુલમ કરતાં અટકાવવા માટે છે. કોઈ મોમિન (ઈમાન
 કોઈ પર જુલમ ન કરી શકે”--(૫૦ ૧૩૩)

ગા. ૨૦ સરખાવો ઇ. ૫૦ ઉ. ૧૩ “મિત્ર પર પ્રેમ
 અને શત્રુનો દ્વેષ કરવો એ લૌકિક નીતિ છે પણ મારી સલાહ
 તમે તમારા શત્રુ પર પણ પ્રેમ કરજો અને કદી કોઈનો દ્વેષ તો
 નહીં. જે તમને શાપ દે તેનું હિત ઇચ્છજો; જે તમને હેરાન
 ઉપર ઉપકાર કરજો”

: ૪ :

સત્ત્વ-સુત્ત

(૨૧) નિષ્વકાલ્સપ્મત્તેણં, મુસાવાયવિવજ્જણં । ૨૫૦

માસિયબ્બં હિયં સત્ત્વં, નિષ્વાલ્સપ્મત્તેણં દુકરં ॥ ૧ ॥

[ઉત્તરા. ૦ અ. ૧૯ મા

: ૪ :

અર્થ-સૂત્ર

અર્થ-સૂત્ર

૨૧. નિરંતર અપ્રમાદી બનીને અને સદા
 રહીને આસન્નનો ત્યાગ કરવો તથા ક્રિતકર સત્ય
 અથરું જાણવું છે.

સે કોહ લોહ મય હાસ માણવો,

ન હાસમાણો વિ ગિરં વણ્જા ॥ ૫ ॥

[દશાં અં ૭ ગાં ૫]

૨૫. તે જ રીતે, મનુષ્યે, ક્રોધના આવેશમાં આવીને
લોભમાં ખેંચાઈને, ખીકને લીધે કે મશ્કરીમાં, અગર
અમથું હસતાં હસતાં પણ, પાપને વખાણુનારી, 'આમ
કરી નાખીશ' એવા નિશ્ચયવાળી અને ખીત્તનો
કરનારી ભાષાને 'બોલવી' નહિ.

(૨૬) દિદ્ધું મિયં અસંદિદ્ધં, પઢિપુણ્ણં ત્રિયંજિયં ।

અયંપિરંમણુંત્તિવિગ્ગં, માસં નિસિર અત્તવં ॥ ૬ ॥

[દશાં અં ૮ ગાં]

૨૬. આત્માર્થી મનુષ્યે, પોતે જોએલી વાત
પરિમિત શબ્દોમાં, સંદેહ ટળે એ રીતે, તમામ રીતે પૂર્ણ
અર્થ પ્રકારે સ્પષ્ટતાવાળી, બહુબાહ્ય વિનાની અને ઉ
કરે એવી ભાષામાં કહેવી.

(૨૭) મામાદ્ દોમે ય ગુણે ય જાણિયા,

તોમે ય વુદ્ધે પરિવંજણ સયા ।

અન્ન મંજણ મામણિય સયા જાણ,

અન્ન વુદ્ધે દિયમણ્ણેમિય ॥ ૭ ॥

[દશાં અં ૯ ગાં]

૨૭. અમારા દોષને અને ગુણને અર્થને

પાના) દોષોને સદા તણ દેવા. ૭) કાયના છવો સાથે
પ્રમથી રહેનાર, સદા સાવધાન અને આત્મશુદ્ધિ માટે
મ કરનાર સમજદાર મનુષ્ય સર્વ છવોને અનુદાન એવી
તકારી ભાષા બોલે.

૮) સયં સમેજ્ઞા અદુષ્ટા વિ સોન્નાત્તા
માસેજ્ઞા ધર્મં ક્રિયયં પવ્રણં ।

જે ગર્હિયા સળિયાળપઓગા,

ન તાગિ સેવતિ સુર્ગલક્ષ્મી ॥ ૮ ॥

[સૂત્ર ૦ યુ ૦ ૧ અ ૦ ૧૩ ગા ૦ ૧૯]

૨૮. પોતાની મેળે સમજીને અથવા સંત જનો પાસેથી
પાલણીને પ્રબળું કિત કરે એવી ધર્મમય ભાષા બોલવી;
ધર્મનું આચરણ કરીને કે આકરું તપ કરીને આ જન્મમાં
આવતા જન્મમાં ધનની, પુત્રની કે ભોગોની આશા
રહી એનું નામ નિહાનપ્રયોગ કહેવાય. આવા નિહાનપ્રયોગોને
સંત પુરુષોએ વખોડી કાઢેલા છે. માટે સારી રીતે ધીરતાપૂર્વક
ધર્મનું આચરણ કરનારા મનુષ્યો એવા નિહાનપ્રયોગોને
સેવતા નથી.

૨૯) સવક્રશુદ્ધિ સમુપેદિયા મુળી,

ગિરં ચ દુદ્ધં પરિવ્રજ્ય સયા ।

મિયં અદુદ્ધં અણુર્વદ્ધિ ભાસણ,

સયાણ મઝ્ઝે લહ્હં પસંસણં ॥ ૯ ॥

[દશ ૦ અ ૦ ૭ ગા ૦ ૫૫]

૧. ચેતનવાળાં પૃથ્વી, પાણી, પવન, અગ્નિ અને વનસ્પતિ જે પાંચ
સ્થાવર કાય અને એક ત્રસ જે ૭ કાય અશ્વર્થા.

: ૫ :

અસ્તેનક-સૂત્ર

૩૩-૩૪: વસ્તુ સજીવ હોય વા નિર્જીવ હોય
હોય વા વધારે હોય-ખીજ વસ્તુઓની જાણતમાં તે
પરન્તુ, દાંત ખોતરવાની સળી જેવી તુચ્છ વસ્તુને પણ
માલિકને પૂછ્યા વિના સંયમવાળા મનુષ્યે ખોતે અને
નથી, ખીજ પાસે એવી અદત્ત વસ્તુને લેવરાવતા નથી
જે કોઈ એવું લેતો હોય તો, તેને સંભતિ પણ આપતા

(૩૫) ઉદ્ધૃત્તં અહૈં ય તિરિયં દિસાસુ,

તસા ય જે થાવર જે ય પાળા ।

હત્યેદિ પાળિદિ ય સંજમિત્તા,

અદિજમન્નેસુ ય નો મહેજ્ઞા ॥ ૩ ॥

[મૂત્ર ૦ શ્રુ ૦ ? અ ૦ ? ૦ ।

૩૫. ડાચી, નીચી, અને તિરચી દિશાઓમાં
જાતનું જે વસ્તુ પ્રાણી છે અને જે સ્થાવર પ્રાણી
તમામ તરફ પાંચ અને પાળને સંયમમાં રાખીને વળી
ખીજઓ પાસેથી લેમને નહિ આપેવું એવું કોઈ પણ જે

(૩૬) મિત્તં તસે પાળિમો થાવરે ય,

જે મિત્તં અપ્યમુદ્ધં પદ્ધત્ત ।

જે વસ્તુ જેટલું અદત્ત-અદત્ત,

તે મિત્તં સંયમિત્તં મિત્તં ॥ ૪ ॥

[મૂત્ર ૦ શ્રુ ૦ ? અ ૦ ? ૦ ।

૩૬. જે મનુષ્ય પોતાની જાતના સુખને માટે ત્રસ
નો કે સ્થાવર પ્રાણીનો કૂરભાવે ઘાત કરે છે, જે હિંસક
ચોર બને છે; એવો એ, પોતે આદરપાત્ર માનેલાં
કુલેશ પણ પાલન નથી કરી શકતો.

દન્તસોહૃણમાહસ્સ, અદત્તસ્સ વિવજ્જણં ।

અળવજ્જેસણિજ્જસ્સ, ગિપ્પહા અવિ દુકારં ॥ ૫ ॥

[ઉત્તરાં અં ૧૯ ગાં ૨૭]

૩૭. દાંત ખોતરવાની સખી જેવી તુચ્છ વસ્તુને પણ
લેકને વગર પૂછ્યે વા માલિકે વિના આખે આણી હોય
તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ; તો પછી મોટી મોટી વસ્તુ-
ની તો શી વાત? સંયમીએ પોતાને ખપે એવી નિર્દોષ
શીવ વસ્તુઓને શોધી શોધીને લેવી એ ભારે દુષ્કર છે.

ટિપ્પણ

અસ્તેનક-અત્ર ગાં ૩૫ સરખાવો. ૬૦ મં ૪૦- “ જે
નગરમાં આ માદનામાં આ દિવસ પવિત્ર મનાય છે, જરાબર તે જ
તમારામાંથી દરેકનાં તન, ધન અને માલ મિલકત એક ખીજને
દે પવિત્ર વસ્તુ છે. ટાઇ, ખીજનાં જનન કે માલ મિલકતને દાથ
લગાડી શકે. (૫૦ ૧૦૫)

ગાં ૩૬ જે મનુષ્ય-સરખાવો ધર્મપદ એકવીશમે પ્રકીર્ણક
શ્લો ૨ :

પણ્ડુકલ્પધાનેન અત્તનો સુખમિચ્છતિ ।

વેરસંસગસંસદ્ધો વેરા સો ન પરિમુચ્ચતિ ॥

કર છે; વળી તેને માટે સ્ત્રીઓને સંસર્ગ પણ ને
 ઝેર જેવો લયંકર છે; તેમ જ તેને માટે સ્વાદવાણું
 દૂધ મલાઈ ઘી માખણ અને વિવિધ મિઠાઈ વગેરે જે
 વિધવિધ લોજન પણ એવા જ ઝેર જેવું લયંકર છે.

(૪૨) ન ^{૩૫ ૬૬૪૫૪ ૫૮૫૫ ૨૧૫૨}સ્ત્રવલાવણવિલાસહાસં,

ન જંપિયં ડંગિય-પેહિયં વા ।

સ્ત્રીયોણ ચિત્તંસિ નિવેસિત્તા,

દટ્ટું વવસ્સે સમણે તવસ્સી ॥ ૫ ॥

૪૨. આત્મશોધન માટે શ્રમ કરનાર તપસ્વી જ
 પોતાના ચિત્તમાં સ્ત્રીઓને લક્ષ્યમાં રાખીને, તેમનાં
 લાવણ્ય, વિલાસ, હાસ્ય, જલ્પન, ચેતનાના કે કાર્યો
 ભેવાનો પ્રયાસ કરી ન કરવો.

(૪૩) અવંત્સણં ચેવ અપત્યણં ચ,

અચિત્તણં ચેવ અકિત્તણં ચ ।

સ્ત્રીયોજણસ્સારિયજ્ઞાણજુગં,

હિયં સયા વંમવણ-રયાણં ॥ ૬ ॥

[ઉત્તરાં અં ૩૨ ગાં ૧૪]

૪૩. સ્ત્રીઓ તરફ રાગ વૃત્તિથી નજર ન કરવી,
 જ ભાવે સ્ત્રીઓનો અલિલાષ ન કરવો, તેમ વિચાર
 કરવો અને તેમનું દીર્ઘ ન કરવું—એ બધું પ્રત્યક્ષ
 માટે તપર થએલા મનુષ્યોને સારું સદા હિતરૂપ છે.
 આર્થધ્યાન સાધવાની યોગ્ય ભૂમિતરૂપ છે.

(૫૪) દુક્ષ્ણ કામગોમે મ, નિગસો પરિવક્ષ્ણ ।

સંકાથાળાણિ સન્વાણિ, વઝ્જેજ્ઞા પળિહાળવં ॥ ૧૭ ॥

[ઉત્તરા૦ અ૦ ૧૬ ગા૦ ૧,૧૨]

૫૪. વાસનાઓ અને લોગો ઝટપટ નિતી
એવાં નથી; માટે તેમનો સદા ત્યાગ કરે. ધ્યાન સંન-
સાધનારા લિશ્તુઓ પોતાની સાધનામાં વિદ્યત કરનારાં
લયસ્થાનો હોય તે તમામનો ત્યાગ કરવો.

(૫૫) કામાણુગિદ્વિગ્મભવં ચુ દુક્કલં,

સવ્વસ્સ લોગસ્સ સદેવગસ્સ ।

ષં કાદ્યં માણસિયં ચ કિંચિ,

તસ્સડન્તગં ગચ્છઈ વીયરાગો ॥ ૧૮ ॥

[ઉત્તરા૦ અ૦ ૩૨ ગા૦]

૫૫. સ્વર્ગમાં ય જે કાંઈ શારીરિક અને મા-
નસિક છે તથા આ નજરે દેખાતા આખા ય સંસારમાં
શારીરિક અને માનસિક દુઃખ છે, તે બધું ય કામ-
લાલચમાંથી જ પેદા થયેલ છે; માટે રાગ દ્વેષથી પર-
એવો વીતરાગ જ તે દુઃખોનો અંત પામી શકે છે.

(૫૬) દેવદાણવગન્ધવ્યા, જક્કલરક્કલસકિન્નરા ।

વંમયારિં નમંસન્તિ, દુક્કરં જે કરેન્તિ તં ॥ ૧૯ ॥

૫૬. દુષ્કર બ્રહ્મચર્યની સાધના માટે જેઓ
સાવધાન છે એવા બ્રહ્મચારીઓને દેવો, દાનવો,
યક્ષો, રાક્ષસો અને કિન્નરો એ બધા ય નમસ્કાર કરે

૨૨૫. કાળનું લક્ષણ વર્તના-વર્તવું-છે, આત્મા-જીવનું લક્ષણ ઉપયોગ છે. જ્ઞાન દ્વારા, દર્શન દ્વારા, મુખ દ્વારા અને હૃદય દ્વારા ઉપયોગ લક્ષણવાળા આત્માને ઓળખી શકાય છે.
(૨૨૬) નાણં ચ દંસણં ચેવં, ચરિત્તં ચ તવો તહા ।

વીરિયં ઉવઓગો ય, એયં જીવસ્સ લક્ષણં ॥૪॥
૨૨૬. જ્ઞાન, દર્શન, સંયમ, તપ, વીર્ય-શક્તિ-સામર્થ્ય અને ઉપયોગ એ બધાં જીવનાં લક્ષણ છે.
(૨૨૭) સદંધયાર. ઉજ્જોઓ, પહા છાયાડસત્તે ર વા ।

વણ્ણ-રસ ગન્ધ-ફાસા, પુમ્મલાણ તુ લક્ષણં ॥૫॥
[ઉત્તરાં અં ૨૮ માં ૭, ૧-૧૨
૨૨૭. શબ્દ, અંધકાર, ઉદ્દ્યોત-પ્રકાશ-ચળકાદ, પ્રભા-કિરણો, છાયા-છાંયો-પડછાંયો, તાપ, વર્ણ-રંગ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ બધાં મૂર્તિ જડદ્રવ્યરૂપ પુદ્ગલનાં-પુદ્ગલ-સ્થિતકાયનાં-લક્ષણ છે.

(૨૨૮) જીવાડજીવા ય વન્ધો ય પુણ્ણં પાવાડસવા તહા ।
સંવરો નિઝારા મોક્ખો, સન્તેણ તહિયા નવ ॥૬॥
૨૨૮. જીવ, અજીવ, બંધ, પુણ્ય, પાપ, આસવ, સંવર નિર્જરા અને મોક્ષ એ નવ તત્ત્વો તથ્ય-સત્ય છે-સંપૂર્ણ છે
(૨૨૯) તહિયાણં તુ ભાવાણં, સન્ભાવે ઉવણ્ણં ।

ભાવેણં સદહન્તસ્સ, સમ્મત્તં તં વિચાહિયં ॥૭॥
[ઉત્તરાં અં ૨૮ માં ૧૪, ૧૫
૨૨૯. જે તથ્ય-સત્ય-પદાર્થોની ખરી અસ્તિત્વ ઉપદેશ વિશે જેના ચિત્તમાં પાકો વિશ્વાસ હોય-પાકી શકે

૨૨૫. કાળનું લક્ષણ વર્તના-વર્તવું-છે, આત્મા-જીવ
લક્ષણ ઉપયોગ છે. જ્ઞાન દ્વારા, દર્શન દ્વારા, સુખ દ્વારા અ-
હુઃખ દ્વારા ઉપયોગ લક્ષણવાળા આત્માને ઓળખી શકાય છે
(૨૨૬) નાણં ચ દંસણં ચેવ, ચરિત્તં ચ તવો તહા ।

વીરિયં ઉવઓગો ય, ઇયં જીવસ્સ લક્ખણં ॥૪॥

૨૨૬. જ્ઞાન, દર્શન, સંયમ, તપ, વીર્ય-શક્તિ-સામર્થ્ય
અને ઉપયોગ એ બધાં જીવનાં લક્ષણ છે.
(૨૨૭) સદંધયાર ઉજ્જોઓ, પહા છાયાડસત્તવે ઇ વા ।

વણ્ણ-રસ ગન્ધ-ફાસા, પુગ્ગલાણ તુ લક્ખણં ॥૫॥

[ઉત્તરાં અં ૨૮ ગાં ૭, ૧-૧૨]

૨૨૭. શબ્દ, અંધકાર, ઉદ્દ્યોત-પ્રકાશ-ચળકાટ, પ્રભા-
કિરણો, છાયા-છાંયો-પડછાંયો, તાપ, વર્ણ-રંગ, રસ, ગંધ
અને સ્પર્શ એ બધાં મૂર્તિ જડદ્રવ્યરૂપ પુદ્ગલનાં-પુદ્ગલ-
સ્થિકાયનાં-લક્ષણ છે.

(૨૨૮) જીવાડજીવા ય વન્ધો ય પુણં પાવાડસવા તહા ।

સંવરો નિજ્જરા મોક્કસો, સન્તેણ તહિયા નવ ॥૬॥

૨૨૮. જીવ, અજીવ, બંધ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર,
નિર્જરા અને મોક્ષ એ નવ તત્ત્વો તથ્ય-સત્ય છે-સદ્ભૂત છે.
(૨૨૯) તહિયાણં તુ ભાવાણં, સમ્ભાવે ઉવણસણં ।

ભાવેણં સદ્દહન્તસ્સ, સમ્મત્તં તં વિચાહિયં ॥૭॥

[ઉત્તરાં અં ૨૮ ગાં ૧૪, ૧૫]

૨૨૯. એ તથ્ય-સત્ય-પદાર્થોની ખરી અસ્થિતાનો
ઉપદેશ વિશે જેના ચિત્તમાં પાકો વિશ્વાસ દોષ-પાકી શકે.

દેવ તેનામાં સમ્યક્ત્વનો શુભ પ્રગટે છે એમ દેહેલું છે,
મર્થ્ય એ ઉપદેશ વિશે અચળ શ્રદ્ધા રાખવી તેનું જ
નામ સમ્યક્ત્વ.

(૨૨૦) નાનેગ જાણદ માવે, દંસગેગ ચ સદ્દે ।

ચરિત્તેગ નિગિહાદ, તવેગ, પરિમુક્તદ ॥૮॥

[ઉત્તરાં અં ૨૮ ગાં ૩૫]

૨૨૦. સાધક મનુષ્ય પોતે જ્ઞાનવટે એ તથ્ય લાવોને
બંધી લે છે-સમજી લે છે પછી દર્શન વટે તે લાવો વિશે
સાધકને પછી શ્રદ્ધા થાય છે-વિશ્વાસ જતમે છે. પછી શ્રદ્ધા
થ્યા પછી ચારિત્રવટે-આચરણે દ્વારા સાધક પોતાનાં મન,
પચન અને શરીરને નિયમનમાં-નિયંત્રમાં-રાખવા તત્પર થાય
છે અને એ નિયંત્રરૂપ તપ દ્વારા સાધક, પોતે શુદ્ધ-પવિત્ર-
અને છે-વાસના-વગરનો-કપાયો વગરનો સ્થિતપ્રજ્ઞ થઈ
વીતરાગની ભૂમિકાએ પહોંચે છે.

(૨૨૧) નાણં ચ દંસણં ચેવ, ચરિત્તં ચ તત્ત્વો તદ્દા ।

અયં મગમણુષ્પત્તા, જીવા ગચ્છન્તિ સોમદં ॥૯॥

૨૨૧. જ્ઞાન અને દર્શન, ચારિત્ર અને તપ-એ માર્ગને
બરાબર પામેલા જીવો, એ માર્ગનું બરાબર આચરણ કર્યા
પછી સારી ગતિને-સારી દશાને-વીતરાગ દશાને પામે છે.

(૨૨૨) તત્ત્વ પંચવિહં નાણં, સુયં આમિનિવોહિયં ।

ઓહિનાણં તુ તદ્દયં, મળનાણં ચ કેવલં ॥૧૦॥

[ઉત્તરાં અં ૨૮ ગાં ૩૪]

૨૨૨. તેમાં, જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું છે: શ્રુતજ્ઞાન; મતિ-

નથી અને તેથી તેમનામાંથી પ્રેયનું લક્ષ્ય જવાનું નથી અને શ્રેયનું
 લક્ષ્ય આવવાનું નથી એટલે તે ગૃહસ્થોમાં સત્પ્રવૃત્તિના સંસ્કારો
 પડવાનો સંભવ ધણો જ ઓછો છે અને તેથી જ તેમનો નિસ્તાર થવો
 સંભવિત નથી. જો તેઓ પૂર્વોક્ત શુભપ્રવૃત્તિઓ કરે અને તેમ કરત
 કરતાં પોતાનું પ્રેયનું લક્ષ્ય તજી શ્રેયના લક્ષ્ય લણી વળે અને તે
 કરતાં કરતાં અભ્યાસથી ન્યારે તેમનું શ્રેયનું લક્ષ્ય દૃઢ થાય ત્યારે તે
 તેમનો વિકાસ થાય અને સંભવ છે કે ત્યારે તેમને નિશ્ચય સમર્થતા
 પ્રાપ્તિ થાય; પણ તેમને તો મૂળથી જ શુભ પ્રવૃત્તિઓ કરવા માં
 અધિકારી ગણવામાં આવતા ન હોવાથી તેમની શ્રેયલક્ષી પ્રગતિ તેથી
 નાચ છે. આમ છતાં એમ માનવામાં આવતું હોય કે જો તે ગૃહસ્થો
 શ્રમણધર્મને-સંન્યાસધર્મને સ્વીકારે તો તેમનો નિસ્તાર થવો માં
 જીલ્લો; પરંતુ આ જાતની દુષ્ટપ્રવૃત્તિઓના દૃઢ સંસ્કારવાળા લોકો
 મનમાં પવિત્રતમ અને સંયમપ્રધાન શ્રમણધર્મ તરફનું વલણ જ અસંમર્પિ
 છે, તેમ છતાં તેઓ જેવો છે તેવો જ પરિસ્થિતિમાં ય સાધુ
 તો પણ તેમનું કશું શ્રેય થવું સંભવિત નથી. મૂળદુષ્ટ સં
 બંધામ અને માત્ર કપડાં બદલાય એટલા માત્રથી કાઢવું શ્રેય
 થવાનું ય નથી. અને આ હકીકતને બીજા બીજા અને

પ્રવૃત્તિઓ છે અને ચાલવાના પ્રયત્નને સ્થાને પ્રેમનું લક્ષ્ય છાડી પ્રેમનું વશ કરવાનો પ્રયાસ છે તથા માખાપને સ્થાને ધર્મશુરુઓ છે. આ ધર્મશુરુઓ બાળકરૂપ ગૃહસ્થો પાસેથી શુભપ્રવૃત્તિઓરૂપ ચાલણુ ગાડી છોડવી એ તો કોઈ પણ જાતનો પ્રયાસ ન કરનારા એ બાળકરૂપ ગૃહસ્થો પોતાનું પ્રેમનું લક્ષ્ય તથા પ્રેમના લક્ષ્ય બાણી વળવા સમર્થ થાય એવો કદી સંભવ છે ખરો ?

માણસ કપડાં પહેરે છે. પરસેવો થતાં તે મેલાં થાય છે, તેમાં જૂઓ પણ પડે છે એટલે માણસ એમ નક્કી કરે કે આ કપડાં જ ન પહેરવાં. કેમકે પહેરવાથી તેમાં મેલ થાય છે અને પછી જૂઓ પડે છે, માટે જ્યાં સુધી શરીર ઉપર પરસેવો ન જ વળે એવી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી કપડાં ન જ પહેરવાં. આ પરિસ્થિતિ કદી સંભવિત છે ખરી ? આનો ખરો ઉપાય તો કપડાં નિયમિત રીતે સાફ કર્યા કરવાં અને શરીરને પણ નિયમિત રીતે ચોક્ખું રાખવું. છતાં જ જરૂર લેણી પરસેવો જ ન વળે એવી સિદ્ધિની રાહ જોઈને બેસી રહે તેમને સોગંદ દઈને કાંઈ કપડાં પહેરાવી શકાય ?

અસ્તુતમાં કપડાંની સ્થાને શુભપ્રવૃત્તિઓ છે, મેલને સ્થાને તો જૂઓને સ્થાને મોહભાવ છે. એટલે શુભપ્રવૃત્તિઓ કરતાં કરતાં મનને વારંવાર શોધ્યા કરવું એ જ તેને-મોહ મેલને-દૂર કરવાનો ખરો ઉપાય છે છતાં જોએ એમ માનીને બેઠા રહે કે મોહભાવ ન જ થાય એવી સિદ્ધિ મળ્યા પછી શુભપ્રવૃત્તિઓ કરવી પણ મોહભાવને પહેલેથી દૂર કરવા કશો પ્રયત્ન ન જ કરવો એમને કેસા કહેવા ?

છાદરાને નિશાળે પહેલપહેલો બેસાડ્યો, તે બિચારો તો પાટી ઉપર આડા અવળા લીંટા દોર્યા કરે છે અને એમ રોજ આઘ્યા કરે છે. આ સ્થિતિમાં માખાપ એમ ધારે કે છાદરાને નિશાળેથી ઉઠાડી મૂકા, કેમકે એ તો ત્યાં એકડો કાઢતો નથી અને નર્મી લીંટા જ દોર્યા

જેમ સારથિએ પડોટલા ઘોડા શાંત હોય છે તેમ જેની ઈંદ્રિયો શાંત બનેલી છે, જે અહંકાર વિનાનો છે, આસ્ત્રવો-દોષો-વિનાનો છે તેવા કરુણાવાળા અરહંતની તો દેવો પણ સ્પૃહા કરે છે.

અનૂપવાદો અનૂપવાતો પાતિમોક્ષે ચ સંવરો ।

મત્તજ્જુતા ચ મત્તસ્મિં પંતં ચ સયનાસનં ।

અધિચિત્તે ચ આયોગો એતં બુદ્ધાન સાસનં ॥

(બુદ્ધવર્ગ શ્લોક ૭)

ખીજ ડોઘ સાથે ઝગડો ન કરવો, ડોઘનો ધાત ન કરવો, બિશુના નિયમોમાં સંયમ સાચવવો, ખાવાપીવાનું માપ બરાબર બાળી લેવું અને એકાંતમાં રહેવું તથા ચિત્તશુદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરવો એ બુદ્ધોની આસા છે.

ન તાવતા ધમ્મધરો યાવતા વહુ ભાસતિ ।

યો ચ અપં પિ સુતાન ધમ્મં કાયેન પસસતિ ।

સ વે ધમ્મધરો હોતિ યો ધમ્મં ન પ્પવજ્જતિ ॥

(ધર્મરથવર્ગ શ્લોક ૪)

ધર્મવિશે બહુ બોલ બોલ કરે એટલા માનથી ધર્મધર થતો નથી, થોડું પણ સંભળીને જે, ધર્મને શરીર વડે આચારમાં લાવે અને જે, ધર્મ બાબત પ્રમાદ કરતો નથી તે અરેબર ધર્મધર થઈ શકે છે.

: ૨૧ :

માદ્રણ-મુત્તં

(૨૫૫) જો ન સજ્જદ આગમ્હું, પવ્વયન્તો ન મોયર્દ ।

રમદ અજ્જવયપ્પન્નિ, તં વયં વૂમ માદ્દર્મ ॥૨૧॥

:૨૧:

બ્રાહ્મણ-સૂત્ર

૨૫૫. પોતાના સ્નેહી-સ્વજનોમાં આવીને જે આસક્ત નથી, તેમ તેમનાથી છૂટો પડીને-દૂર જઈને જે શોક તો નથી, આર્યજનોનાં વચનોમાં જે રુચિ રાખે છે તેને મેં 'બ્રાહ્મણ' કહીએ છીએ.

૨૫૬) નાયલ્લવં જહામદ્, નિદ્ધન્તમલ-પાવગં ।

રાગ-દાસ-મયાદ્યં, તં વયં વૃમ માહર્ણં ॥૨॥

૨૫૬. અગ્નિમાં નાખીને ધમેલા અને શુદ્ધ કરેલા તદ્દન કષ્ટા સોળવડલા સોનાની પેઠે જે તદ્દત શુદ્ધ છે, નિષ્પાપ તથા રાગ, દ્વેષ અને લયથી રહિત છે તેને અમે 'બ્રાહ્મણ' કહીએ છીએ.

૨૫૭) તવત્સિયં કિસં દન્તં, અવચિયમંસસોણિયં ।

સુચ્ચયં પત્તનિચ્ચાણં, તં વયં વૃમ માહર્ણં ॥૩॥

૨૫૭. જે તપસ્વી છે માટે જ હુખળો છે-જેના શરીરમાં સિ અને લોહી જોઈ શકાય છે તથા જે ઇન્દ્રિયોને કૃશમાં રાખનારો છે, શુદ્ધ વ્રતવાળો છે, આત્મશાંતિને-પ્રાપ્તિને-પામેલો છે તેને અમે 'બ્રાહ્મણ' કહીએ છીએ.

૨૫૮) તસપાણે વિયાણેત્તાં, સંગદેણ ય થાવરે ।

જો ન હિંસદ્દે તિવિદેણં, તં વયં વૃમ માહર્ણં ॥૪॥

૨૫૮. સ્થાવર અને વ્રસ એ તમામ પ્રાણોને સારી રીતે પાળીને જે પોતાનાં મનથી, વચનથી અને શરીરથી તે પ્રાણોની હિંસા કરતો નથી તેને અમે 'બ્રાહ્મણ' કહીએ છીએ.

આ જગતમાં મોટી નાની, સૂક્ષ્મ કે સ્થૂળ તથા શુભ કે અશુભ
એવી કોઈપણ વીજને જે આપ્યા વિના લેતો નથી અર્થાત્ જે ચોર
કરતો નથી તેને હું પાછાણુ કહું છું.

ગા. ૨૬૨ કમળાનું કૂલ—વારિ પોક્સરપત્તે વ બારમોરિવ સામો ।

યો ન લિપતિ કામેસુ તમહં વ્રમિ વ્રાહ્મણ ॥ ૧૧

કમલના પાંદડા ઉપર જેમ પાણી અને આરની અણી ઉપ
જેમ સરસવ ચોંટતો નથી તેમ જે કામોમાં ચોંટતો નથી તેને
પાછાણુ કહું છું.

ગા. ૨૬૩ જે અલોલુપ—અસંસદ્દં ગદ્દેદિ બનાગારેદિ ચૂમણ ।

બનોક્યારિ અપિચ્છં તમહં વ્રમિ વ્રાહ્મણ ॥ ૨૨

ધરવાળા ગૃહસ્થો અને ધરખાર વિનાના બિશુઓ એમ બન્ને
સાથે જે રાગના સંસર્ગ વિનાનો છે, બિશુઓના માર્ગને અનુસરતો
છે અને ચોક્કી ધરજાવાળો જે તેને હું પાછાણુ કહું છું.

યસ્ય કામેન વાનાય મનગા નતિય દુઃકલં ।

મંચુને તીરિ ટનેદિ તમહં વ્રમિ વ્રાહ્મણ ॥ ૧

જે શરીરવડે દુઃખ કામ કરતો નથી, પાણીવડે દુઃખ વચ્ચે
ગોત્રનો નથી અને મનવડે દુઃખ સંકલ્પ કરતો નથી તથા એનો
રીતે જે મન, વચ્ચન અને શરીરે સંવચ્ચાળો છે તેને હું પાછાણુ કહું છું.

યસ્ય મનો ન કોયો ન માનો મન્યો ન પાતિતો ।

મામ્મોરિવ અરમા મમહં વ્રમિ વ્રાહ્મણ ॥ ૨૧

જેમ આગની અણી ઉપરથી અગ્નિય પડી જાય છે તેમ જેમ
ગર દેવ અલિપ્તમાન અને અલિપ્તકલ્પમાન વગેરે કોઈ પડી જાય છે
એમજ જેને જે દોષને પાડી નાખ્યા છે તેને હું પાછાણુ કહું છું.

ગા. ૨૬૪ અનું મૃદાનેથી—અનં આપે મનમદ્દં એ અણીયને
મનમદ્દં વર્ણ :

ન મનમદ્દં મનમદ્દં અનં આપે મનમદ્દં ॥

અનં ન અનંમદ્દં મનમદ્દં ॥ ૧ ૧

અમારાં કદબોમાં ફરી ફરીને ઉંછવૃત્તિથી નિર્દોષ લિધુ
 મેળવના હોય, સંગમને બગાડનાર દોષોથી દૂર ભાગતો હોય
 ખરીદ કરવું, વેચવું અને ભેળું કરવું એ ત્રણેથી અટકે
 હોય તથા રાગવાળા તમામ સાંજોથી દૂરને દૂર રહેતો હો
 તેને 'લિધુ' કહેવો.

(૨૭૭) અલોભ મિત્રુ ન રસેષુ મિત્રે,

ઉત્તં ચંરં જીવિય નામિકંલે ।

इन्द्रि च सकारण-पूयणं च,

चापः प्रियया अणिहे जे स मित्रू ॥૧॥

૨૭૭. જે લિધુ અચપણ છે, રસોનો લાલચુ ન
 ઉંછવૃત્તિથી ફરતો રહે છે, છવવા વિશે મોહવાળી તત્પર
 દાખવતો નથી, પોતાના ધામધૂમ, સત્કાર, સામેયાં અને પૂના
 ત્યાગ કરે છે, જેનો આત્મા સ્થિર છે અને આકાંક્ષા વગર
 છે તેને ખરે 'લિધુ' કહેવો.

(૨૭૮) ન પરં વદ્જ્જાસિ અયં કુમીલે,

जेणं च कुप्पेज न तं वदजा ।

जाणिय पत्तियं पुण्ण-पावं,

अत्ताणं न समुक्कसे जे स मित्रू ॥૨०॥

૨૭૮. 'આ કુશીલ છે' એમ જે બીજાને ન કાં
 હોય, સામો માણસ જેથી કોધે ભરાય એવાં વચન ન બો
 હોય, પ્રત્યેક આત્મા પોતે કરેલાં પુણ્ય કે પાપનાં સં
 પ્રમાણે ઘરાય છે એમ જે જાણતો હોય અને તેથી જ
 પોતાની જાતનો ગર્વ-બઝાઈ - વગેરે હોય તેને 'લિધુ' કહે

૨૭૯) ન જાહમત્તે ન ચ રૂવમત્તે,

ન લામમત્તે ન સુણ મત્તે ।

મયાણિ સન્વાણિ વિવજ્જહત્તા,

ધમ્મજ્ઞાણરણ જે સ મિક્ખૂ ॥૧૧॥

૨૭૯. ‘હું અમુક ઉત્તમ જાતનો છું’ એમ જે જાતિ-મદ ન કરતો હોય, ‘હું ઘણો રૂપાળો છું’ એમ જે રૂપમદ ન કરતો હોય, ‘મને જ્યારે જે જોઈએ તે બધું બરાબર મળ્યા કરે છે’ એમ જે લાલનો મદ ન કરતો હોય, ‘હું જ ખુબખુબ શાસ્ત્રોને બાણેલ છું’ એમ જે શાસ્ત્રજ્ઞાનનો પણ મદ ન કરતો હોય—આ પ્રમાણે તમામ પ્રકારનાં મદોને જે તજતો રહેતો હોય અને ધર્મધ્યાનમાં સવિશેષ સાવધાન હોય તેને ‘મિક્ખુ’ કહેવો.

૨૮૦) પવેયણ અજ્જપયં મહામુણી,

ધમ્મે ઠિઓ ઠાવયર્હ પરં પિ ।

નિક્ખમ્મ વજ્જેજ્જ કુસીલલિંગં,

ન યાવિ હાસંકુહણ જે સ મિક્ખૂ ॥૧૨॥

૨૮૦. જે મહામુનિ આર્યપદનો—આર્યમાર્ગનો જાણકાર હોય વા ઉપદેશક હોય અને તેમ કરીને જે પોતે સંયમ-ધર્મમાં સ્થિર રહેતો હોય અને બીજાને પણ સંયમધર્મમાં સ્થિર રાખતો હોય, ઘર બહાર નિકળ્યા પછી એટલે સંસારના પ્રપંચનો ત્યાગ કર્યા પછી દુરાચારીનો વેશ ધારણ ન કરતો હોય તથા કોઈની હાંસી-કંઠામશ્કરી ન કરતો હોય તેને ‘મિક્ખુ’ કહેવો.

(૨૯૭) જયા સઙ્ગત્તમં નાણં દંસણં ચાભિગચ્છહ ।

તયા લોગમલોગં ચ જિણો જાણહ કેવલી ॥૧૬॥

૨૯૭. સર્વવ્યાપી જ્ઞાનને અને સર્વવ્યાપી દર્શનને જ્યારે મેળવી શકે છે ત્યારે જ તે, જિન થાય છે—સાગ્રેયો ઉપર સંપૂર્ણ જય મેળવે છે, કેવળી થાય છે—કેવળ આત્મામય થાય છે અને લોક તથા અલોકના સ્વરૂપને જાણી શકે છે.

(૨૯૮) જયા લોગમલોગં ચ જિણો જાણહ કેવલી ।

તયા જોગે નિરુમિત્તા સેલેસિં પઢિવજ્જહ ॥૧૭॥

૨૯૮. જ્યારે જિન થાય છે, કેવળી થાય છે અને લોક તથા અલોકના સ્વરૂપને જાણી લે છે ત્યારે જ તે પોતાના મનની, પોતાના વચનની અને પોતાની કાયાની તમામ પ્રવૃત્તિઓને રોકી દઈને શૈલેશી દશાને એટલે હિમાલય પર્વત જેવી સ્થિર દશાને—અકંપ દશાને પામે છે.

(૨૯૯) જયા જોગે નિરુમિત્તા સેલેસિં પઢિવજ્જહ ।

તયા કમ્મં સ્વવિત્તાણં સિદ્ધિં ગચ્છહ નીરઔ ॥૧૮॥

૨૯૯. જ્યારે પોતાના મનની, પોતાના વચનની અને પોતાની કાયાની તમામ પ્રવૃત્તિઓને રોકી દઈને શૈલેશી દશાને પામે છે ત્યારે જ પોતાના તમામ મલિન સંકારોનો—સંકુચિત સંસ્કારોનો—સમૂળ નાશ કરીને, પૂર્ણ નિર્મળ થયેલો તે સિદ્ધિને પામે છે.

(૩૦૦) જયા કમ્મં સ્વવિત્તાણં સિદ્ધિં ગચ્છહ નીરઔ ।

તયા લોગમત્થયત્થો સિદ્ધો હવહ સાસઔ ॥૧૯॥

૩૮૦. અને જ્યારે પોતાના તમામ મલિન સંસ્કારોનો સમૂળ નાશ કરીને પૂર્ણ નિર્મળ થયેલો સાધક સિદ્ધિને-કૃતકૃત્યતાને-પામે છે ત્યારે જ તે, સમગ્ર લોકના માથા ઉપર રહેનારો એવો શાશ્વત સિદ્ધ બને છે. અર્થાત્ કૃતકૃત્યતાના સાધને પામેલો સાધક સમસ્ત લોકનો શિરોમણિ બને છે અને કાયમી-જેનો કદી વિનાશ નથી એવો સિદ્ધ બને છે.

(૩૦૧) સુહસાયગસ્ત સમણસ્ત સાયાહલગસ્ત નિગામસાહસ્ત ।

ઉચ્છોળ્લાપહાવિસ્ત દુલ્લહા સોગર્હ તારિસગસ્ત ॥૨૦॥

૩૦૧. જે શ્રમણ, કેવળ પોતાના શરીરનાં સુખોનો જ સ્વાદીયો છે, તે માટે જ બ્યાકુળ રહ્યા કરે છે અને જ્યારે બુદ્ધિ ત્યારે ખૂણ ખાઈ પીને રાતો માતો થઈ પથારીમાં લેખાવ્યા કરે છે તથા શરીરની જ સાફસુધી માટે ચારે બાજુ દોડયા કરે છે, એટલે હાથ સાફ કરવા સારું, પગ સાફ કરવા સારું, મુખ સાફ કરવા સારું, વાળ સાફ કરવા સારું, કપડાં સાફ કરવા સારું તથા સુંદર દેખાવા સારું; એમ વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ માટે જ તલપાપડ થયા કરે છે તેવા શ્રમણને માટે જીવ અજીવનું જાણપણું કે બંધ મોક્ષની સમગ્ર હોવી થ ભારે દુર્લભ છે. તો પછી સુગતિની કે સિદ્ધિ થવાની તો શી વાત ?

(૩૦૨) તવોગુણપહાણસ્ત ઉજ્જુમદ્વિવિવિસંજમરયસ્ત ।

પરીસદ્દે જિણન્તસ્ત સુલ્લહા સોગર્હ તારિસગસ્ત ॥૨૧॥

[દશ૦ અ૦ ૫ ગા૦ ૭-૨૭]

૩૦૨. જે શ્રમણની સાધના તપપ્રધાન છે, એટલે જે

શ્રમણુ મનને, વચનને અને શરીરને રાગદ્રેષોથી દોરાં રાખે છે અને એ જ સાધ્યની સિદ્ધિ માટે તમામ પ્રકારનો શ્રમ કરે છે, સરળ બુદ્ધિનો છે, ક્ષમાવાન છે અને નિરંતર સંયમને કેળવવામાં જ લક્ષ્યવંત છે તથા એમ સાધના કરતાં કરતાં જે કોઈ પરિપક્વો આવી પડે, વિદ્નો આવી પડે તેના ઉપર સદા જય મેળવતો રહે છે—વિદ્નોથી કદી પાછો હઠતો નથી તેવો જ શ્રમણુ જીવ અજીવનો જાણુ કહેવાય, અંધ મોક્ષના સ્વરૂપને સમજનારો ગણાય અને એવા શ્રમણુને માટે સિદ્ધ થવું કાંઈ કઠણુ નથી; ઉલટું ભારે દુલભ છે.

ટિપ્પણુ

મોક્ષમાર્ગ—સુત્ર ગા૦ ૨૮૨ કેવી રીતે ચાલે—સરખાવો ગીતાના અધ્યાય બીજાનો ચોપનમો શ્લોક. તેમાં સમાધિમાં સ્થિત રહેલા સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષની ભાષા કેવી હોય ? તે કેવી રીતે બોલે ? કેવી રીતે બેસે ? અને કેવી રીતે ચાલે એ બાબત પ્રશ્ન કરવામાં આવેલ છે.

સ્થિતપ્રજ્ઞસ્ય કા માષા સમાધિસ્યસ્ય કેશવ ! ।

સ્થિતધીઃ કિં પ્રમાપેત કિમાસીત વ્રજેત કિમ્ ? ॥

તે જ રીતે આ પદ્યમાં એમ પૂછવામાં આવેલ છે કે કેમ ચાલે ? કેમ બેસે ? કેમ બેસે ? કેમ સુવે ? કેમ ખાય ? અને કેમ બોલે ? તો પાપકર્મનું અંધન ન થાય.

આના ઉત્તરમાં ગીતાના એજ અધ્યાયમાં શ્લોક પંચાવનથી બહોંતર સુધી જે કાંઈ કહેવામાં આવેલ છે તે જ હકીકત અહીં બીજા અને ત્રીજા પદ્યમાં સક્ષેપમાં કહેવામાં આવેલ છે.

ગા૦ ૨૮૪ આત્મા સમાન—આ માટે મૂળમાં સર્વભૂતાત્મમૂળ (સર્વભૂતાત્મમૂળ અથવા સર્વભૂતાત્મમૂળ) શબ્દ છે.

સરખાવો ગીતા અ૦ ૫ શ્લોક ૭ :

યોગયુક્તો વિશુદ્ધાત્મા નિઃક્રિતાત્મા નિર્ગન્દ્રિયઃ ।

સર્વભૂતાત્મભૂતાત્મા કુર્વન્નપિ ન લિપ્યતે ॥

યોગયુક્ત, વિશુદ્ધ આત્મા, જેણે આત્મા ઉપર તથા ઇન્દ્રિયો વિષય મેળવેલ છે તે વિનિત આત્મા, નિર્ગન્દ્રિય અને જેનો આ પ્રાણી માનના આત્મારૂપ બની ગયેલ છે એટલે જે સર્વાત્મ-ને પામેલ છે-અભેદાનુભવી છે તે, પ્રકૃતિને છોડતો હતો ય લેખાતો તથા સરખાવો અ૦ ૧ શ્લો ૨૯ :

સર્વભૂતાત્મભૂતાત્મા સર્વભૂતાનિ ચાત્મનિ ।

દેશતે યોગયુક્તત્મા સર્વત્ર સમદર્શનઃ ॥

તથા સરખાવો ૩૨ :

ધાર્મીપમ્થેન સર્વત્ર સમં પદ્યતિ ચોડર્જુન । ।

કુરં વા ચદિ વા દુઃસં સ યોગી પરમો મતઃ ॥

જે યોગયુક્ત આત્મા છે, જે સમદર્શી છે તે, પોતાના આત્માને । પ્રાણીઓના આત્મામાં રહેલો જુએ છે અને પોતાના આત્મામાં । પ્રાણીઓના આત્માને રહેલા જુએ છે.

હે અર્જુન । જે યોગી પોતાના આત્માની સાથે સરખામાણી સર્વત્ર એક સરખું જુએ છે, પછી તે સુખ હોય કે દુઃખ હોય સમદર્શી યોગી સૌથી ઉત્તમ છે.

ગા૦ ૨૮૫ પ્રથમ સ્થાન—સરખાવો ગીતા અ૦ ૪ શ્લો ૩૯, ૪૦ :

નહિ જ્ઞાનેન સદૃશં પવિત્રમિદં વિચલે ।

આ જગતમાં જ્ઞાનની જેવું બીજું કંઈ પવિત્ર નથી.

શ્રદ્ધાવાન્ લભતે જ્ઞાનં તત્પરઃ સંયતેન્દ્રિયઃ ।

જ્ઞાન લેખ્યા પરાં ધ્યાન્તિમચિરેણાધિગચ્છતિ ॥

શ્રદ્ધાવાળો, તત્પર અને નિર્ગન્દ્રિય મનુષ્ય જ્ઞાનને પામે છે જ્ઞાન અતિને પ્રાપ્ત કરે છે.

યોગયુક્તો વિશુદ્ધાત્મા વિજિતાત્મા જિતેન્દ્રિયઃ ।

સર્વભૂતાત્મભૂતાત્મા કુર્વન્નપિ ન લિપ્યતે ॥

યોગયુક્ત, વિશુદ્ધ આત્મા, જેણે આત્મા ઉપર તથા ઈન્દ્રિયો
પર વિગ્ર્ય મેળવેલ છે તે વિજિત આત્મા, જિતેન્દ્રિય અને જેને
આત્મા પ્રાણી માત્રના આત્મારૂપ બની ગયેલ છે એટલે જે સર્વાત્મ-
તાને પામેલ છે—અભેદાનુભવી છે તે, પ્રવૃત્તિને કરતો છંતો ય લેખાતો
છે તથા સરખાવો અ૦ ૬ શ્લો ૨૯ :

સર્વભૂતસ્યમાત્માને સર્વભૂતાનિ ચાત્મનિ ।

ઈક્ષતે યોગયુક્તાત્મા સર્વત્ર સમદર્શનઃ ॥

તથા સરખાવો ૩૨ :

આત્મોપમ્યેન સર્વત્ર સમં પश्यति ચોડર્જુન । ।

સુખં વા यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥

જે યોગયુક્ત આત્મા છે, જે સમદર્શી છે તે, પોતાના આત્માને
મ પ્રાણીઓના આત્મામાં રહેલો જુએ છે અને પોતાના આત્મામાં
મ પ્રાણીઓના આત્માને રહેલાં જુએ છે.

હે અર્જુન ! જે યોગી પોતાના આત્માની સાથે સરખામણી
ને સર્વત્ર એક સરખું જુએ છે, પછી તે સુખ હોય કે દુઃખ હોય
વે સમદર્શી યોગી સૌથી ઉત્તમ છે.

ગા૦ ૨૮૫ પ્રથમ સ્થાન—સરખાવો ગીતા અ૦ ૪ શ્લો ૦

, ૩૯, ૪૦ :

નદિ જ્ઞાનેન સદૃશં પવિત્રમિદં વિચલે ।

આ જગતર્માં જ્ઞાનની જેવું બીજું કાંઈ પવિત્ર નથી.

શ્રદ્ધાવાન્ લભતે જ્ઞાનં તત્પરઃ સંયતેન્દ્રિયઃ ।

જ્ઞાનં લભત્વા પરાં શાન્તિમચિરેણાધિગચ્છતિ ॥

શ્રદ્ધાવાળો, તત્પર અને જિતેન્દ્રિય મનુષ્ય જ્ઞાનને પામે છે જ્ઞાન
જો પગમ જાતિને પ્રાપ્ત કરે છે.

प्रथम परिशिष्ट

[संस्कृतभाषायाः]

१ : १ :

महत्त्व-सूचकम्

संस्कृतः

- नमः सर्वज्ञायः (सर्वज्ञाय) ।
 नमः विद्वन्मतेः (विद्वन्मते) ।
 नमः आचार्यैः (आचार्याणां) ।
 नमः उपाध्यायैः (उपाध्यायानां) ।
 नमः सर्वेभ्यः (सर्वेभ्यः) ।
 एष एव नमस्कारः सर्वपापप्रणाशनः ।
 महत्त्वानां च सर्वेषाम् प्रथमं भवति महत्त्वम् ॥

महत्त्वम्

- अर्थः महत्त्वम् ।
 सिद्धिः महत्त्वम् ।
 साधनः महत्त्वम् ।
 केवलप्रज्ञः धर्मः महत्त्वम् ।

‘वृत्तं’ इत्यस्य ‘सूचकम्’ अपि ।

लोकोत्तमाः

अर्हन्तः लोकोत्तमाः ।

सिद्धाः लोकोत्तमाः ।

साधवः लोकोत्तमाः ।

केवलप्रज्ञाः धर्म लोकोत्तमः ।

शरणम्

अर्हतः शरणं प्रपद्ये ।

सिद्धान् शरणं प्रपद्ये ।

साधून् शरणं प्रपद्ये ।

केवलप्रज्ञां धर्मं शरणं प्रपद्ये ।

: २ :

धर्म-सूत्रम्

धर्मः मङ्गलम् उत्कृष्टम् अहिंसा संयमः तपः ।

देवाः अपि तं नमस्यन्ति यस्य धर्मे सदा मनः ॥ १ ॥

अहिंसा सत्यं च अस्तेनकं च,

ततश्च ब्रह्म अपरिग्रहश्च ।

प्रतिपद्य पञ्च महाव्रतानि,

चरेत् धर्मं जिनदेशितं विदुः ॥ २ ॥

ते सर्वगोत्रमन्त्राः सुदुर्लभाः
उद्यान् अगोत्रान् न गतिं ज्ञानि ॥३०९॥

: २५ :

क्षामणा-श्रवम्

सर्वस्य जीवरातेः भावतो धर्मनिहितनिवृत्तः ।
सर्वान् क्षमापयित्वा क्षमे सर्वस्य अहंकमपि ॥३१०॥
सर्वस्य धमणसंवस्य भगवतः अग्रलि पृथ्वा शीर्षे ।
सर्वान् क्षमापयित्वा क्षमे सर्वस्य अहंकमपि ॥३११॥
आचार्यान् उपाध्यायान् शिष्यान् सार्धमिदं कुरु गणाध ।
ये मम केऽपि कृपायाः सर्वान् त्रिविधेन क्षमयामि ॥३१२॥

क्षमयामि सर्वान् जीवान् सर्वे जीवाः क्षमन्ताम् मम ।
मैत्री मे सर्वभूतेषु वैरं मम न केनचित् ॥३१३॥
यत् यत् मनसा चक्षं यत् यत् वाचया गापितं पापम् ।
यत् यत् कायेन कृतं मिथ्या मे दुष्टं तस्य ॥३१४॥

पद्यनु भाषितानि	पद्यनो अंक	पद्यनु भाषितानि	पद्यनो अंक
तत्संपाणे	२५८	दुज्जाण	५४
तत्सेसं मग्गो	२०७	दुप्परिचया	१६५
तहियाणं तु	२२९	दुमपत्तण	११३
तहेव काणं	३०	दुल्लहे सल्ल	११६
तहेव डहरं	२५३	देव-दाणव-	५६
तहेव फलसा	३२	धण-धन्न-	५६
तहेव सावज्ज-	२५	धम्मलद्धं	५०
तिण्णा सि	१२९	धम्मो अहम्मो	२२३
तिव्वं तसे	३६	धम्मो मङ्गल-	
तुल्लियाण	१९८	धम्मं पि हु	१२३
तेउ-पम्हा-	२४०	धीरस्स पस्स	१९५
तेणे जहा	१०४	न कम्मुणा	२१०
तेसि गुरुणं	२५४	न कामभोगा	१४९
तं अण्णणा	३४	न चित्ता	१७८
तं देहवासं	२८१	न जाइमत्ते	२७९
थंभा व कोहा	८५	न तस्स जाई	३०६
दत्तसोहण-	३७	न तस्स दुक्खं	१७७
दाराणि सुया	१६९	न तं अरी	२१८
दिट्ठं मियं	२६	न परं वइज्जासि	२७८
दिव्व-माणस-	२६१	न य पावपरिक्खेवी	८०
दुक्खं हयं	१३४	न य वुग्गहिं	२७२

पद्यं भाषावाक्य	पद्यनो वाङ्	पद्यं भाषावाक्य	पद्यनो वाङ्
न रुक्मलावण-	४२	प्राणे य नाइ-	३
न लोञ्ज	२४	पायच्छिस्तं	२३७
न वा लभेजा	२०९	पुढवी सालो	१५१
न वि मुंडिण	२६५	पुरिसोरम	१६३
न सो परिगहो	५८	पंजिदिय-	२१७
नाणस्स सव्वस्स	२०६	बालस्स पस्स	१९६
नाणस्सावरणिञ्जं	२३३	बालाणं अकामं	१९५
नाणेणं जाणइ	२३०	विड्डुम्भेड्डमं	६०
नाणं च दंसणं	२२६, २३१	बुद्धस्स निसम्म	१३०
नामकम्मं	२३४	भासाए दोसे य	२७
नासीले	७४	भोगामिसदोस-	१७९
निच्चकाल-	२१	भणप्रल्हायजणणी	४४
निच्चुव्विगो	१८९	मन्दा य फासा	११०
पट्ठणवादी	८५	भरिहिसि रायं !	१०
पढमं नाणं	२८५	माणुसत्तम्मि	९७
पत्तामयं	३०८	माणुसत्ते	१७५
पणीयं भत्त-	४९	माणुस्सं विगहं	९४
पमायं कम्म-	१३१	भासे भासे	१९२
परिजूरइ	१२३	मुसावाओ य	२३
पवेयए अज्जपयं	२८०	मुहुं मुहुं मोह-	११०
पाणिवह-मुसावाया-	७१	मूलमेयमहम्मस्स	४

पद्यं आदिवाक्य	पद्यनो अंक	पद्यं आदिवाक्य	पद्यनो अंक
मूलाओ खंभप—	७२	वेराइं कुव्वइ	१९१
रसा पगामं न	१३५	वोच्छिन्द	१२५
रागो य दोसो	१३३	सक्का सहेउं	२४८
रूवाणुरत्तस्स	१३७	सदे रूवे य	५३
रूवे विरत्तो	१३९	सदंधयार—	२२७
रूवेसु जो	१३६	सन्तिमे	६५
गेइअनायपुत्त—	२६९	समयाण	२६६
लद्धण वि ११८, ११९, २२२		समया सच्च—	२०
लोहस्सेग	६३	सम्मदिट्ठी	२७१
वत्तणाळस्सणो	२२५	समावयंता	२४९
वत्थगन्ध—	२०१	समिक्ख	१९९
वरं मे	२१४	समं च	४५
विगिच्च	९९	सयं निवायाण	१३
वितटं पि	३१	सयं ममेच्च	२८
विनेण ताणं	१०३	मगेरमइ	२२१
विनें पमवो	१८६	मइं कागा	१५३
विन्दुमा उथिमं—	४१	मवम्भुर्दि	२९
विन्दुं	५०	मवम्भुर्दिणा	६२
विन्दुं अथं	३८	मवम्भुर्दिणा	२४४
विन्दुं अथं	८८	मवम्भुर्दि—	११०
वेदा अथं	११०	मवम्भुर्दि—	१११

[५५]

पद्यो अंक	पद्यो अंक	पद्यो अंक
	१७	९८
	१५	२४७
	१५४	१९
	९६	१६४
	१०६	१०५
	१५०	२७५
	३०१	१८१
	२८६	४८
	२३५	१८४

—*—

તૃતીય પરિશિષ્ટ

પારિભાષિક શબ્દોનો અર્થ

અકામ—અવિવેક—અજ્ઞાન-પૂર્વક દુઃસ્વસ્ત્ર આદિ સહન કરનાર પ્રવૃત્તિ યા ઇચ્છા ન હોય તો પણ પરવશતઃ સહન કરનાર પરિસ્થિતિ ।

અનગાર—અન્+અગાર, અગાર=ગર, જેને અમુક એક ઘર નથી અર્થાત્ નિરંતર સવિધિ શ્રમણ-શીલ એવો સાધક, સાધુ । સાધુ, સંન્યાસી મિશ્ર, શ્રમણ; આ વધા શબ્દો ‘અનગાર’ના સમનાર્થ છે.

અવધિ—રૂપાદિયુક્ત પરોક્ષ પદાર્થોને પણ મર્યાદિત રીતિથી જ્ઞાન શકતું વિવિધ પ્રકારનું જ્ઞાન ।

આહાર—અશન, પાન, સ્વાદિમ અને સ્વાદિમ, આ ચાર પ્રકારનું ભોજન અશન—કોઈ પણ સ્વાદ્ય પદાર્થનું ભોજન, પાન—કોઈ પણ પેય પદાર્થનું પીણું-શરબત જલ દૂધ આદિનું પીણું, સ્વાદિમ—ફળ મેવા આદિ, સ્વાદિમ—મુલવાસ, લવિંગ, સોપારી આદિ ।

ઈંગિત—શારીરિક સંકેત—નેત્ર, હાથ, આદિનો ઇશારો ।

ઉબ્ધેદ્મલોણ—ઉદ્ભેદિમ-લવણ-સમુદના પાણીથી બનેલું સહજ મીઠું દર્શનાવરણીય—દર્શન-શક્તિનું આવરણરૂપ કર્મ ।

પ્રમાદ—વિષય કષાય મય અતિનિદ્રા અને વિકથા આદિનો પ્રસંગ-પાંચ ઇન્દ્રિયોના શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ પાંચ વિષય ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાય, મય—મય અને મત્તી એ ત્રીણી પ્રાપ્ત કરીને અતિનિદ્રા—ઘોર નિદ્રા. વિકથા—

સંયમનો નાશ કરનારી વિવિધ પ્રકારની કુત્સિત કથાઓ ।

તિ—દૈવિક-અન્ય જ્ઞાન ।

નિઃપયાય—બાંજાનાં મનનાં ભાવોને ઠીક ઠીક જાણી શકે તેવું જ્ઞાન ।

મોહનૈય—મોહને ઉત્પન્ન કરનારું સંસ્કારરૂપ કર્મ—મોહનીય કર્મના જ

પ્રમાવથી આત્મા પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ જાણી શકતો નથી ।

લોગ—ગોમૂત્રાદિક દ્વારા પકાવેલું માંદું—નમક ।

નોય—શરીર વડે યા દૈવિય વડે જેનો અનુભવ થાય છે એવાં સુસ્થ

યા દુઃસ્થના સાધનરૂપ કર્મ ।

શૈલેશી—શિલેશ—હિમાલય, હિમાલયની સમાન અકંપ સ્થિતિ ।

પ્રદ્વાન—શ્રદ્ધા—સ્થિતપ્રજ્ઞ વીતરાગ આતપુરુષમાં દૃઢ વિશ્વાસ ।

મિષ્ણ—સ્વપરના કલ્યાણને માટે શ્રમ કરનારી । આ શબ્દ જૈન અને

બૌદ્ધ સાધુઓને માટે વ્યવહારમાં પ્રચલિત છે ।

ત—શાસ્ત્રજ્ઞાન ।

કામ—વિવેક—જ્ઞાન—પૂર્વક દુઃસ્થસુસ્થાદિ સહન કરવાની પ્રવૃત્તિ યા

સ્વતંત્રવિચારથી સહન કરવાની પ્રવૃત્તિ । જુઓ અકામ ।

તિત્ત—તિત્તયુક્ત—પ્રાણયુક્ત—જીવસહિત કોઈ પણ પદાર્થ ।

દેસના—મૃત્યુ પાસે આવતાં જે ઘડે કપાયો ઘડે તેવાં આંતર અને

બાહ્ય તમામ નિમિત્તો ઊભા કરવામાં આવે તે ક્રિયા ।

નાવરંજીય—જ્ઞાનના આવરણરૂપ કર્મ—જ્ઞાન, જ્ઞાની યા જ્ઞાનના

સાધનો પ્રતિ દ્રેષ્યાદિ દુર્ભાવ રાક્ષિવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ લાગે છે ।

इह जीवितं अनियम्य प्रभ्रष्टाः समाधियोगेभिः ।
 ते कामभोगरसगृद्धा उपपद्यन्ते आसुरे काये ॥१९३॥
 १ यावन्तोऽविद्यापुरुषाः सर्वे ते दुःखसंभवाः ।
 लुप्यन्ते बहुशो मूढाः संसारे अनन्तके ॥१९४॥
 बालानाम् अकामं तु मरणम् असकृद् भवेत् ।
 पण्डितानां सकामं तु उल्लृष्टेन सकृद् भवेत् ॥१९५॥
 बालस्य पश्य बालत्वं अधर्मं प्रतिपद्य ।
 त्यक्त्वा धर्मम् अधर्मिष्ठः नरके उपपद्यते ॥१९६॥
 धीरस्य पश्य धीरत्वं सत्यधर्मानुवर्तिनः ।
 त्यक्त्वा अधर्मं धर्मिष्ठः देवेषु उपपद्यते ॥१९७॥
 तुल्यित्वा बालभावम् अवालं चैव पण्डितः ।
 त्यक्त्वा बालभावं अवालं सेवते मुनिः ॥१९८॥

: १७ :

पण्डित-सूत्रम्

समीक्ष्य पण्डितः तस्मात् पाशजातिपथान् बहून् ।
 आत्मना सन्यमेपयेत् मैत्रीं भूतेषु कल्पयेत् ॥१९९॥
 यश्च कान्तान् प्रियान् भोगान् लब्धान् विमृष्टीकुरुति ।
 स्वार्थीनान् त्यजति भोगान् स खलु व्यामीनि उच्यते ॥२००॥

१ श्रीज्ज पाऽ प्रमाणैः—

दत्तः दिव्यपदः सर्वे तेऽदःख्यमाः । लक्ष्मी पाठ १२१ टिप्प

आहारम् इच्छेत् मितम् एषणीयम्
 सहायम् इच्छेत् निपुणार्थबुद्धिम् ।
 निकेतम् इच्छेत् विवेकयोग्यम्
 समाधिकामः श्रमणः तपस्वी ॥२०८॥

न वा लभेत निपुणं सहायं
 गुणाधिकं वा गुणतः समं वा ।
 एकोऽपि पापानि विवर्जयन्
 विहरेत् कामेषु असज्जमानः ॥२०९॥

न कर्मणा कर्म क्षपयन्ति बालाः
 अकर्मणा कर्म क्षपयन्ति धीराः ।
 मेधाविनः लोभ-मयात् व्यतीताः
 संतोषिणः न प्रकरन्ति पापम् ॥२१०॥

: १८ :

आत्म-सूत्रम्

आत्मा नदी वैतरणी आत्मा मम कूटशाल्मलिः ।
 आत्मा कामदुघा धेनुः आत्मा मे नन्दनं वनम् ॥२११॥
 आत्मा कर्ता विकर्ता च दुःखानां च सुखानां च ।
 आत्मा मित्रम् अमित्रं च दुःप्रस्थितः सुप्रस्थितः ॥२१२॥
 आत्मा चैव दमितव्यः आत्मा तु स्वप्न दुर्दमः ।

नं मन आत्मा दान्तः संयमेन तपसा च ।

सर्वं सर्वस्यमानः कर्ततेभिर्विभेभिः ॥२१४॥

य सर्वं सर्वमानां मंगामे दुर्जयान् जयेत् ।

एवं जयेन् आत्मानम् एष तस्य परमो जयः ॥२१५॥

आत्मानमेव मुख्यम् किं ते मुदेन याजतः ।

आत्मनैव आत्मानं जित्वा मुक्तमेवते ॥२१६॥

पञ्चेन्द्रियाणि क्रोधं मानं मायां तथैव लोभं च ।

दुर्जयं चैव आत्मानं सर्वनाम्नि जिते जितम् ॥२१७॥

न तत्र अग्निः कण्टकेता करोति

यत् स करोन् आत्मना दुरात्मा ।

स ज्ञास्यति मृच्युमुखं तु प्राप्तः

पद्मानुतापेन दयाविहीनः ॥२१८॥

यस्यैवमात्मा तु भवेत् निश्चितः

त्यजेत् देहं न खलु धर्मशासनम् ।

तं तादृशं नो प्रचाल्यन्ति इन्द्रियाणि

उपतत्—वाता व सुदर्शनं गिरिम् ॥२१९॥

आत्मा खलु सततं रक्षितव्यः

सर्वेन्द्रियेभिः मुसमाहितेभिः ।

अरक्षितः जातिपथम् उपैति

सुरक्षितः सर्वदुःखानां मुच्यते ॥२२०॥

यः धर्मात्मा परममोक्षी,

मोक्षे न यः सन्नाति मानवजः ॥३०४॥

यश्चापि आमानं यत्प्रज्जामिति मया,

मोक्षमात्रं यत् आमानं अप्रीत्य कुर्यात् ।

तस्मात् सान्ने मरित इति मया,

अयं जने पश्यति विम्वरूतम् ॥३०५॥

न तस्य ज्ञानिः वा कुलं वा त्राणम्,

नान्यत्र विद्या ऽऽचरणं सुचीर्षम् ।

निष्क्रम्य स सेवते अगारिकर्म,

न स पाप्मः भवति विमोचनाय ॥३०६॥

निष्किञ्चनः भिक्षुः मुख्यजीवी

यः गौरववान् भवति श्लोककामी ।

आजीवमेतं तु अवुध्यमानः,

पुनः पुनः विपर्यासम् उपैति ॥३०७॥

प्रज्ञामदं चैव तपोमदं च,

निर्णमयेत् गोत्रमदं च भिक्षुः ।

आजीवकं चैव चतुर्थमाहुः,

स पण्डितः उत्तमपुद्गलः सः ॥३०८॥

एतान् मदान् विकृन्त धीरः !,

न तान् सेवन्ते सुधीरधर्माः ।

ते सर्वगोत्रपमेता महर्षयः
उच्चां अगोत्राम् च गतिं व्रजन्ति ॥३०९॥

: २५ :

क्षामणा-श्रुतम्

सर्वस्य जीवराक्षेः भावतो धर्मनिहितनिश्चितः ।
सर्वान् क्षमापयित्वा क्षमे सर्वस्य अहंकमपि ॥३१०॥

सर्वस्य श्रमणसंघस्य भगवतः अञ्जलिं कृत्वा शीर्षे ।
सर्वान् क्षमापयित्वा क्षमे सर्वस्य अहंकमपि ॥३११॥

आचार्यान् उपाध्यायान् शिष्यान् साधर्मिकान् कुल-गणांश्च ।
ये मम केऽपि कषायाः सर्वान् त्रिविधेन क्षमयामि ॥३१२॥

क्षमयामि सर्वान् जीवान् सर्वे जीवाः क्षमन्ताम् मम ।
मैत्री मे सर्वभूतेषु वैरं मम न केनचित् ॥३१३॥

यत् यत् मनसा वद्धं यत् यत् वाचया भाषितं पापम् ।
यत् यत् कायेन कृतं मिथ्या मे दुष्कृतं तस्य ॥३१४॥

द्वितीय परिशिष्ट

अदासीय भाषाणीयो यणोनी अदास-नृकर्मणिता

यणोनी भाषाणीयो	यणोनी भाषाणीयो	यणोनी भाषाणीयो	यणोनी भाषाणीयो
अचिः काजी	१४१	मासकर्मणि	१४
अत्तायं मा-न-मो	१५	अभिभूय	१५४
अट्ट पवयय	१५१	अग्निः गणः	१५५
अदमय	१५६	अग्निः न भिद्य	१५७
अमाउकाउ-	१५९	अग्निः नृ अकृष्ट	१५९
अथमयभि	१६०	अग्निः नृ	१६३
अदमयं अय	१६३	अयः अय	१६७
अयुयं जीविय	१६५	अयः नृ	१६८
अन्नायउं	१६६	अयः पावयय-	१६८
अयः गट्टा	१६९	अयः गणः मयः गणि	१७४
अयः कृता	१७२	अयः गणः जीविय	१७९
अयः चय	१७३	अहः अट्टाहि	७५
अयः गमेव	१७६	अहः पन्नगसहि	७८
अयः नृ	१७९	अहः पंचहि	७४
अयः सट्ट	१८०	अहः गणः पंचेन्द्रियतं	१८०
अयं च अहि-	७९	अहः वयंति	१८९
अयं भचरियं	३९	अहिः सच्चं च	२

पद्यं आदिवाक्य	पद्यनो अंक	पद्यं आदिवाक्य	पद्यनो अंक
मूलाओ खंभप—	७२	वेराइं कुब्ज	१९१
रसा पगामं न	१३५	वोळिन्द	१२५
रागो य दोसो	१३३	सका सहेउं	२४८
रूवाणुरत्तस्स	१३७	सदे रूवे य	५३
रूवे विरत्तो	१३९	सदंधयार—	२२७
रूवेसु जो	१३६	सन्तिमे	६५
रोइअनायपुत्त—	२६९	समयाए	२६६
ल्लूण वि ११८, ११९, २२२		समया सच्च—	२०
लोहस्सेस	६३	सम्मदिट्ठी	२७१
वत्तणालक्खणो	२२५	समावयंता	२४९
वत्थगन्ध—	२०१	समिक्ख	१९९
वरं मे	२१४	समं च	४५
विगिंच	९९	सयं तिवायए	१३
वितहं पि	३१	सयं समेच्च	२८
वित्तेण ताणं	१०३	सरोरमहु	२२१
वित्तं पसवो	१६६	सल्लं कामा	१५३
विमूसा इत्थिसं—	४१	सवक्कसुद्धिं	२९
विमूसं	५२	सच्चत्युवहिणा	६२
विरई अवंभ—	३८	सच्चभूयप्पभूयस्स	२८४
विवत्ती अविणी—	८८	सच्चस्स जीव—	३१०
वेया अहीया न	१७०	सच्चस्स समण—	३११

તૃતીય પરિશિષ્ટ

પારિભાષિક શબ્દોનો અર્થ

ગત્તામ—અધીક—અજ્ઞાન-પૂર્વક દુઃખમુક્ત આદિ સહન કરવાનું પ્રવૃત્તિ યા દુઃખ ન હોય તો પણ પરવશતઃ સહન કરવાનું પરિચિતિ ।

અનગાર—અન્+અગાર, અગાર=ગર, જેને અમુક એક ઘર નથી અર્થાત્ નિરંતર સવિધિ ભ્રમણ-શીલ એવો સાધક, સાધુ । સાધુ, સંન્યાસી મિથુ, શ્રમણ; આ વધા શબ્દો ‘અનગાર’ના સમનાર્થ છે.

અવધિ—રૂપાદિયુક્ત પરોક્ષ પદાર્થોને પણ મર્યાદિત રીતિથી જ્ઞાન શકતું વિવિધ પ્રકારનું જ્ઞાન ।

આહાર—અશન, પાન, સ્વાદિમ અને સ્વાદિમ, આ ચાર પ્રકારનું ભોજન. અશન—કોઈ પણ સ્વાદ્ય પદાર્થનું ભોજન, પાન—કોઈ પણ પેય પદાર્થનું પીણું-શરવત જલ દૂધ આદિનું પીણું, સ્વાદિમ—ફલ મેવા આદિ, સ્વાદિમ—મુલવાસ, લવિંગ, સોપારી આદિ ।

ઈંગિત—શારીરિક સંકેત—નેત્ર, હાથ, આદિનો ઇશારો ।

ઉદ્ભેદ્મલોણ—ઉદ્ભેદિમ—લવણ—સમુદ્રના પાણીથી બનેલું સહજ મીઠું ।

દર્શનાવરણીય—દર્શન-શક્તિનું આવરણરૂપ કર્મ ।

પ્રમાદ—વિષય કષાય મઘ અતિનિદ્રા અને વિકથા આદિનો પ્રસંગ—

પાંચ ઇન્દ્રિયોના શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ પાંચ વિષય, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાય, મઘ—મઘ અને

તત્ત્વ ગણિત છંદ અને અલંકાર

આ મહાવીર વાણી કોઈ મહાકાવ્ય નથી તેમ વર્ણન
તમ ના સરિવાત્સ કોઈ માન્ય ગણ નથી, એથી આમ
વિવિધ છંદો કે વિવિધ અલંકારો વપરાવાનો સંભવ નથી

જેનમર્મનાં પ્રાચીન સૂત્ર અંથોમાંથી ગુંટી કાઢે
જુદાં જુદાં ગુંદર ગુંદરતર સુભાષિતરૂપ ધર્મજોષક પદો
આ છંદ અખંડ રચનારૂપ નાનું પુસ્તક છે. આમાં આવેલ
પદો આશરે બે હજાર વરસ જેટલાં જુનાં છે, તેથી આ
પદો વિશેષ કરીને પ્રાચીન છંદોમાં ગુંથાયેલાં છે. આમાં
વૈતાલીય, અનુષ્ટુપ, ત્રિષ્ટુપ અને જગતી; આટલા છંદો આ
પદોમાં વપરાયેલ છે.

આમાં ગાતિ અને ઉપગીતિ એ ત્રણે માત્રામેળસ્વ
આમાં છંદની કોટિના છંદો છે.

અનુષ્ટુપ, ત્રિષ્ટુપ અને જગતી એ ત્રણે વર્ણમેળસ્વ
છંદો છે.

જે છંદના દરેક પાદમાં પ્રધાનપણે માત્રાઓની સંખ્યા
ગણાતી હોય તેનું નામ માત્રામેળ છંદ અને જે છંદના
દરેક પાદમાં પ્રધાનપણે સ્વ અને શુરુ વર્ણોની-અક્ષરોની-
સંખ્યા ગણાતી હોય તેનું નામ વર્ણમેળ છંદ. ક, ચ, ત,
સ વગેરે અક્ષરો સ્વ કે લઘુ ગણાય છે. કા, ચા, તા, સા
વગેરે અક્ષરો દીર્ઘ ગણાય છે તથા જે સ્વ અક્ષર ઉપર
અનુસ્વાર હોય તે અક્ષરનો સ્વર શુરુ ગણાય છે. કં, ચં,

ગીતિ—જેના પૂર્વાર્ધમાં ત્રીશ માત્રા હોય અને ઉત્તરાર્ધમાં ય ત્રીશ માત્રા હોય તેનું નામ ગીતિ આપ્યાં. જુઓ—

૧૧ ૨ ૧૨ ૨ ૨૨ ૨ ૧૧૨ ૨૧ ૨૧૨૨ ૧
જગનિસ્સિર્ણિ મૂર્ણિ તણનામેદિ ચાવરેદિ ચ ।

૨ ૨ ૧ ૨૧૨ ૨૨ ૧૧૨ ૧૧૨ ૨ ૧૨ ૨૧
નો તેસિમારમે દંડ મળસા વયસા કાયસા જેવ ॥

(અક્ષર ઉપર આપેલા આંકડા માત્રાઓને સૂચવે છેઃ એક છે તે એક માત્રાને સૂચવે છે અને બે છે તે બે માત્રાને સૂચવે છે.)

ઉપગીતિ—જેના પૂર્વાર્ધમાં ૧૨+૧૫ એમ સત્તાવીશ માત્રા હોય અને જેના ઉત્તરાર્ધમાં ય ૧૨+૧૫ એમ સત્તાવીશ માત્રા હોય તેનું નામ ઉપગીતિ.

આ પુસ્તકમાં આ ત્રણે છંદો ઘણા ઓછા વપરાયા છે.

આર્યા વગેરે ત્રણે માત્રામેળ છંદોનું જે માપ-માત્રા સંખ્યા-જણાવેલ છે તેમાં આ પુસ્તકના પદોમાં કયાંય માત્રા સંખ્યા ઓછી વધતી જણાય તો તે દોષપાત્ર નથી. કેમકે આ બધાં પદો પ્રાચીન ભાષાના આર્ષ છંદોમાં છે.

વૈતાલીય—પ્રથમ અને તૃતીય ચરણમાં ચોદ ચોદ માત્રા હોય અને દ્વિતીય તથા ચતુર્થ પાદમાં સોળ સોળ માત્રા હોય તથા દરેક પાદમાં છેલ્લે રણુ આવવો જોઈએ. રણુ એટલે જેનો આદિ અક્ષર અને અન્ત્ય અક્ષર ગુરુ હોય અને મધ્ય અક્ષર લઘુ હોય. (જેમકે ‘કાયસા’ એ શબ્દ રણુ કહેવાય.) અને તે રણુ પછી એક અક્ષર લઘુ આવવો જોઈએ. તથા એ લઘુ પછી વળી એક અક્ષર ગુરુ આવવો જોઈએ.

લઘુ ગુરુ ગુરુ   લઘુ ગુરુ લઘુ
 એસો પંત ન ગુ   ફારો સવ્વપાવળ ના સળો ।

લઘુ ગુરુ ગુરુ   લઘુ ગુરુ લઘુ
 મંગલાર્ણ ચ સર્વેષિ પદમ દ્વ દ મંગલે ॥

ઉપર આપેલા આ શ્લોકમાં ચોથા પાદમાં હવદ ના દ
 ગુરુ સમજવાને છે.

આ પદોમાં આ છંદ ઘણો વધારે વપરાયેલ છે.

આ છંદમાં કયાંય કયાંય અક્ષરની વધઘટ હોય અ
 જે માપ ગતાયેલ છે તેના કરતાં કયાંય ફેર હોય તે
 દોષપાત્ર ન ગણવું. કયાંય આ છંદનું પાદ નવ અક્ષ
 આવે છે અને કયાંય સાત અક્ષરનું પણ આવે છે છતાં
 આર્ષ હોવાને લીધે વાંધાભર્યું મનાતું નથી.

ત્રિષ્ટુપ-જેના દરેક ચરણમાં અગીયાર અગીયાર અ
 આવે તે છંદનું નામ ત્રિષ્ટુપ.

જગતી-જેના દરેક ચરણમાં બાર બાર અક્ષર આવે
 છંદનું નામ જગતી.

આ બન્ને છંદો ઘણા પ્રાચીન છે. વેદમાં એ છ
 વપરાયેલ છે. પ્રસ્તુત મહાવીરવાણીનાં ઘણાં પદો ત્રિષ્ટુ
 છંદમાં છે અને જગતી છંદમાં પણ છે.

પદ ૪૩મું, ૮૬મું, અને ૮૭મું પદ ત્રિષ્ટુપ છંદમાં ।

પદ ૨૬મું, ૫૧મું અને ૧૫૦મું પદ જગતી છંદમાં ।
 આ બન્ને છંદોમાં પણ કયાંય અક્ષરની વધઘટ જણાય
 તે દોષપાત્ર નથી.

અર્વાચીન સંસ્કૃત સાહિત્યમાં જેમને ઇંદ્રવજ્રા, ઉપેંદ્રવજ્રા અને ઉપગતિ છંદ દેહવામાં આવે છે તેઓ, પ્રાચીન ત્રિષ્ટુપ છંદના જ જુદા નામવાળા પ્રકાર છે.

ઇંદ્રવજ્રાના દરેક ચરણમાં અગીયાર અગીયાર અક્ષરો આવે છે. તેમાં ત્રીજો, છઠો, સાતમો અને નવમો અક્ષર ધ્રુવ હોય છે.

ઉપેંદ્રવજ્રા અને ઉપગતિના દરેક ચરણમાં અગીયાર અગીયાર અક્ષરો આવે છે. ફક્ત ઉપેંદ્રવજ્રામાં દરેક પાદનો આદિ અક્ષર લઘુ હોય છે અને બીજી યોજના ઇંદ્રવજ્રાની જેવી હોય છે ત્યારે

ઉપગતિ છંદમાં પ્રથમ અને તૃતીય પાદ ઇંદ્રવજ્રા જેવું તથા દ્વિતીય અને ચતુર્થપાદ ઉપેંદ્રવજ્રા જેવું હોય છે. અર્થાત્ ઇંદ્રવજ્રા અને ઉપેંદ્રવજ્રાના મિશ્રણનું નામ ઉપગતિ છંદ.

અર્વાચીન સંસ્કૃત સાહિત્યમાં વંશસ્થ અને ઇંદ્રવંશા છંદો બાર બાર અક્ષરના હોય છે. આ બંને છંદો પ્રાચીન જગતી છંદના એક જુદા પ્રકાર રૂપ છે.

વંશસ્થમાં દરેક ચરણમાં બાર બાર અક્ષર હોય છે.

ઉપેંદ્રવજ્રા છંદના ચારે ચરણોમાં અગીયારમો અક્ષર લઘુ હોય તેનું નામ વંશસ્થવૃત્ત અને દરેક પાદમાં બાર બાર અક્ષરવાળા વંશસ્થ છંદમાં ત્યારે આદિ અક્ષર શુરુ હોય ત્યારે તેનું નામ ઇંદ્રવંશા છંદ.

અલંકાર—આ આખા ય સંગ્રહમાં ઉપમા અં રૂપક એ બે અલંકારો વપરાયે

